

PKN

Stichting voor
onderzoek
historische
tabakspijpen

Jaarboek 2018

Bert van der Lingen
Ewout Korpershoek
Arjan de Haan

JAARBOEK 2018

PKN

Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen
Jaarboek 2018

Redactie: Bert van der Lingen,
Ewout Korpershoek en
Arjan de Haan

Uitgave: Stichting PKN, Leiden
www.tabakspijp.nl
info@tabakspijp.nl

English summaries: Bert van der Lingen en Kath Adams (correcties)

Lay-out: Arjan de Haan, DDG 's-Graveland

Druk: DPN Weurt.

Voorzijde omslag: Kleipijp, ovaalvormig model, ketel links speelman met zijmerk VR ongekroond en rechts een paljas. Misbaksel met geel loodglazuur en aangebakken pijpfragmenten. Hoogte 3,9 cm. Alphen, 1734-1739. Collectie Inze du Bois.

Achterzijde omslag: Franse kleipijp gemaakt door de firma Gambier in Givet. Faune, fantaisie (vormnr. 753). Collectie Arthur van Esveld.

ISBN: 978-90-801138-9-3

© PKN. Overname van artikelen of illustraties is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie. Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun bijdragen.

Inhoud

Voorwoord	7
Opmerkelijke vondsten. Een vroege tabakspijp van hout en tin in de vorm van een scheepje en een hand gevormde vis Bert van der Lingen	9
Nieuw licht op de kleipijpenindustrie in Schoonhoven Ewout Korpershoek	15
Kleipijpen uit een afvalkuil aan de Veemarktstraat 58 te Breda. Drie pijpenmakers op één locatie Johan Hesemans, i.s.m. Henk van Sasse van Ysselt	41
Bedrijfsafval van een pijpenbakker uit Alphen aan den Rijn. Fragmenten van kleipijpen, pijpenpotten en klein gereedschap gevonden aan de Gouwsluisseweg Bert van der Lingen	55
Doorrokers en plateel. C. de Rijk & Zoon, groothandel in rokersbenodigdheden te Amsterdam en de pijpen- en plateelfabrieken Erka, Lotus Holland, Etna, Neerlandia en Ivora, in Alphen aan den Rijn, Haarlem en Gouda, 1914-1920 Bert van der Lingen	101
Vier pijpenfabrieken uit Nimy, Maisières en Mons (België) Ruud Stam	167
Duivels, saters en faunen van Gambier Arthur van Esveld	185
Sigaren- en sigarettenpijpen van Gambier Arthur van Esveld	193
Toen was roken nog heel gewoon. Tabakspotten uit de tweede helft van de twintigste eeuw Piet Smiesing	201
Een buitengewoon grote tabakspot uit het Westerwald Ruud Stam	211
Engelse summaries	215

Voorwoord

Bert van der Lingen

Dit jaar bestaat de PKN, 'Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen' 40 jaar (1978-2018). Uit dit alweer zesde jaarboek mag blijken dat er nog steeds volop belangstelling is voor de geschiedenis van de tabakspijp. Het onderzoek naar de Nederlandse kleipijp vormt nog steeds het belangrijkste onderzoeksgebied maar er zijn ook andere onderwerpen waarvoor de PKN interesse toont zoals te zien is in de bijdragen over tabakspotten en rookgerei van Gouds plateel.

In dit jaarboek wordt in een viertal artikelen aandacht besteed aan Nederlandse bodemvondsten. In de rubriek Opmerkelijke vondsten beschrijft Bert van der Lingen een **houten pijpje met tinnen tabaksketel** uit de vroege 17de eeuw en een **handgevormde vis** met geopende bek. Ewout Korpershoek doet verslag van een groep 18de eeuwse **kleipijpen uit Schoonhoven** die aanleiding vormen tot hernieuwd onderzoek naar de pijpenfabricage in deze stad. Dat bracht inmiddels al twee nieuwe pijpenmakers aan het licht. Onderzoek op het terrein van de **pijpenmaker Christiaan Damman in Breda** leverde naast zijn eigen pijpen ook materiaal op van zijn collega's Daniel Peyl en Samuel Broen. Johan Hesemans beschrijft de mogelijke samenwerking tussen deze pijpenmakers. Vervolgens beschrijft Bert van der Lingen **kleipijpen en pijpenpotten uit Alphen aan den Rijn**. Het gaat hierbij om in Alphen gemaakte kwaliteitspijpen voor de export en grove kwaliteit voor de lokale en regionale markt met veel merken waarvan nog niet bekend was dat die in Alphen zijn gemaakt.

Van dezelfde auteur een uitgebreid artikel over de Amsterdamse groothandel in rokersbenodigdheden C. de Rijk & Zoon en hun betrokkenheid en relaties met de **pijpen- en plateelfabrieken Erka, Lotus Holland, Etna, Neerlandia en Ivora**, in Alphen aan den Rijn, Haarlem en Gouda in de jaren 1914-1920.

Vanuit Nederland gaan we naar België waar Ruud Stam **vier pijpenfabrieken uit Nimy, Maisières en Mons (Bergen)** beschrijft en een aantal kleipijpen uit de fabrieken van de firma's, Scouflaire, Nihoul, Croquet en VanGrundenberghe laat zien die tentoongesteld worden in het Nimy Museum (Musée de Nimy, Carrefour de la Céramique). Vervolgens komen we aan in Frankrijk waar Arthur van Esveld een overzicht geeft van de **Gambier pijpen die duivels, saters en faunen** voorstellen. Van dezelfde auteur is een artikel over de diversiteit aan **sigaren- en sigarettenpijpen van Gambier**, die vanaf de eerste helft van de 19e eeuw naast de traditionele tabakspijpen werden vervaardigd.

Het Jaarboek 2018 sluit af met twee artikelen over tabakspotten. Piet Smiesing schrijft over de populariteit van de **tabakspot na de Tweede Wereldoorlog** 'Toen roken nog heel gewoon was', en de enorme daling van het verbruik van kleipijpen de aardewerk- en pijpfabrieken hun productie veranderde in onder meer rooksets, asbakken en tabakspotten. Als laatste beschrijft Ruud Stam een buitengewoon **grote Duitse tabakspot** uit het eind van de 19de eeuw. De enorme pot is vervaardigd door de firma J.W. Remy in Höhr.

Wij wensen u veel lees- en kijkplezier in het Jaarboek 2018 van de PKN, 'Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen'.

Doorrokers en plateel. C. de Rijk & Zoon, groothandel in rokersbenodigdheden te Amsterdam en de pijpen- en plateelfabrieken Erka, Lotus Holland, Etna en Neerlandia in Alphen aan den Rijn, Haarlem en Gouda, 1914-1920

Bert van der Lingen

Inleiding

In het Jaarboek 2017 verscheen een artikel over de firma C. de Rijk & Zoon, groothandel in rokersbenodigdheden te Amsterdam vanaf haar oprichting in 1890 tot de overname in 1954 door de firma Elbert Gubbels & Zoon te Roermond.¹ Onder meer de merken Erka en RK Premier, advertenties, zeldzame reclame glaspanelen en een door Piet Woerlee geschilderd tegeltableau van de firma kwamen hierbij aan bod. Ook werd kort ingegaan op de vervaardiging van doorrokers en sier- en gebruiks aardewerk, waaronder rookgerei, waarmee het bedrijf in 1914 begon. Hiertoe werden in verschillende steden bedrijven opgericht. In Gouda werden vanaf oktober 1917 pijpen en plateel voor De Rijk vervaardigd onder leiding van Ivon van der Want, directeur van Ivora.

De eerder verschenen artikelen over de pijpen- en plateelfabrieken Erka (Aarlanderveen en Alphen aan den Rijn), Etna (Haarlem), Erka (Gouda) en pijpenfabriek Neerlandia (Gouda)² geven, door het indertijd ontbreken van de nodige informatie en soms verkeerde interpretatie,

niet altijd een juist beeld van deze complexe materie. De vroegste periode (1914-1915) in de Zenith/Van der Want archieven blijkt nu om Neerlandia te gaan en kan beschouwd worden als de voorloper van de Zenith. Voor dit Jaarboek zijn de eerder gepubliceerde artikelen gedeeltelijk overgenomen, gecorrigeerd en met veel nieuwe informatie aangevuld. Dit is hier zoveel als mogelijk chronologisch en per bedrijf gepresenteerd. Hierdoor wordt een nieuw inzicht verkregen in deze bijzonder bedrijven die slechts enkele jaren hebben bestaan.

Van sigaar naar sigarenpijpen en tabakspijpen

De firma C. de Rijk & Zoon begon in Haarlem als grossier en detaillist in sigaren maar verhuisde al snel naar Amsterdam waar de handel werd uitgebreid met rokersbenodigdheden (afb. 1). Vanaf circa 1910 verschenen de eerste krantenadvertenties met sigarenpijpjes van meerschium, barnsteen, papier en kurk. Kennelijk was de handel toen nog voornamelijk op de sigaar gericht. Pas vanaf 1914 kwamen bij De Rijk de eerste advertenties voor tabakspijpen van hout en meerschium. In datzelfde jaar bleek er een gebrek aan houten pijpen te zijn. Dat zal voornamelijk te maken hebben gehad met het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in juli 1914 en het binnenvallen van de Duitse troepen in België een maand later. Rond deze periode ging De Rijk zich ook meer bezighouden met de verkoop van gietpijpen. Hij kocht deze pijpen bij fabrikanten in Gouda maar vanaf 1914 ging het bedrijf zelf, in een fabriek in Alphen aan den Rijn, gegoten pijpen vervaardigen voor zijn groothandel.

De komst van doorrokers en fijnaardewerk

De firma Van der Want & Barras in Gouda was in 1898 als eerste in Nederland begonnen met de import van gietpijpen en ging vrij snel met hun fabriek 'Hollandia, Eerste Nederlandsche Fabriek

Afb. 1. Briefhoofd C. de Rijk & Zoon te Amsterdam, 20 oktober 1912.

van geëmailleerde doorrokers' zelf over tot de productie van deze pijpen.³ De Goudse pijpenfabrikanten zagen de omzet van hun traditionele gekaste pijpen teruglopen en toen in 1898 de eerste Goudse fijnaardewerf fabriek werd opgericht, de latere 'Plateelbakkerij Zuid-Holland', gaf dat een stimulans aan de Goudse ceramische industrie en de pijpenfabrikanten. Door de productie van gietpijpen, die geglaazuurd werden, was men bekend met dit verfijnde procedé waardoor het makkelijker was om er fijnaardewerk bij te gaan produceren. Zodra de fabrikanten van gietpijpen met dit sieraardewerk begonnen veranderden ook de fabrieksnamen. De firma P. van der Want Gzn koos in 1914 de naam Ivora, de firma Van der Want & Barras in 1915 Regina en de firma P.J. van der Want Azn nam in 1918 de naam Zenith aan. Mogelijk waren deze nieuwe ontwikkelingen voor de firma C. de Rijk & Zoon een stimulans om zich ook met de fabricage van doorrokers te gaan bezighouden.

De toestand in de pijpenfabrieken bij de fabricage van doorrokers, 1913-1918

Hoewel de belangstelling voor de traditionele Goudse pijp was afgenomen, ging het met de productie en afname van doorrockerpijpen juist goed en tijdens de Eerste Wereldoorlog was de productie hiervan stabiel of toenemende. Uit een overzicht van de Kamer van Arbeid voor de Bouwbedrijven in Gouda, bleek dat de situatie bij de pijpenmakerijen daar kort voor 1920 afwisselend gunstige en ongunstige periodes kende, maar dat er meestal wel vraag naar gietpijpen was. In het eerste kwartaal van 1913 werden nog veel gekaste pijpen gemaakt maar in de tweede helft van dat jaar was er vooral vraag naar gegoten pijpen. Dit bleef zo in de eerste twee kwartalen van 1914 waardoor er zelfs extra personeel werd aangenomen. Door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog werd er niet veel geproduceerd en dit resulteerde uiteindelijk in arbeidsduurverkortung. Opmerkelijk is dat de toestand in de pijpenfabrieken in 1914 ongunstiger was dan in 1913, met uitzondering van de fabricage van doorrokers.⁴

In augustus 1914 was de pijpenfabriek van de firma Van der Want, als gevolg van de oorlog, geheel stopgezet en lieten de firma Goedewaagen & Zoon en de aardewerf fabriek Cornelis Jonker & Zoon het personeel halve dagen werken.⁵ Dit bericht in het Leidsch Dagblad zal verwijzen naar de gekaste pijp en mogelijk ook de aardewerkproductie. Het kon wel een reden zijn waarom er niet altijd aan de vraag voor doorrokers werd voldaan waarover De Rijk eind 1914 klaagde.

In 1915 was de toestand vergelijkbaar met die van 1914. De productie verminderde, behalve van de gietpijpen en ook in de eerste helft van 1916 werden veel gegoten pijpen vervaardigd. Begin 1917 was het nog druk, maar als gevolg van moeilijkheden bij het transport door de oorlog werd er minder geproduceerd.

Desondanks was er in de eerste helft van 1918 door de vele orders van gietpijpen meer productie dan het jaar daarvoor terwijl de productie van de gekaste pijpen sterk daalde.⁶

Vanwege de ongunstige tijden werden verliezen geleden op de traditionele gekaste pijpen en volgens de Goudsche Courant besloot de firma P. van der Want Gzn in mei 1914 om de afdeling "Goudsche pijpenfabricage" op te heffen.⁷ Er waren onvoldoende werkkrachten, waardoor geen grote orders konden worden vervaardigd en daardoor geen geregelde aflevering van deze orders kon geschieden. Ook de ernstige concurrentie uit het buitenland speelde mee. Het aantal werklieden in het traditionele pijpenmakersvak nam gestadig af en nieuwe arbeiders kwamen daar niet voor terug, 'zoodat dit vak dat eertijds het bestaan vormde voor een groot deel der bevolking gedoemd zal zijn op den duur te verdwijnen'. Het personeel van de afdeling "Goudsche pijpenfabricage" kreeg ontslag aangezegd. De fabricage van geëmailleerde pijpen, plateelpijpen en het kunstaardewerk liet een stijgende lijn zien en zou worden uitgebreid. Dit is een opmerkelijk bericht, want uit een prijscourant van het bedrijf weten we dat deze productie zeker tot 1919 doorliep en vermoedelijk nog tot in de jaren twintig plaatsvond.⁸

De firma C. de Rijk & Zoon en de fabricage van doorrokers

Zoals gezegd kocht De Rijk zijn gietpijpen bij fabriekanten in Gouda om ze vervolgens vanaf 1914 zelf te laten vervaardigen. Een belangrijke reden zal zijn geweest dat de Goudse fabrikanten niet aan zijn vraag konden voldoen. Dit was volgens De Rijk in ieder geval eind november 1914 nog het geval: 'Bestellingen op Doorrookers kunnen wij slechts met zeer ruimen levertijd aannemen, daar de fabrieken niet in staat zijn ons ook maar een tiende deel van het geen door ons wordt besteld, te leveren'.⁹ De import van houten pijpen stagneerde tijdens de oorlog en mogelijk was dat een reden waarom er meer vraag naar gegoten pijpen was. De productie van gegoten pijpen verkeerde nog in een beginstadium en wellicht was er nog niet voldoende productiecapaciteit beschikbaar. Al met al voldoende redenen voor De Rijk om de productie en handel in eigen hand te houden. De vooruitzichten waren goed gezien de grote orders die de Goudse pijpenfabrieken waar gietpijpen werden vervaardigd binnensleepten. Voor De Rijk was dit ongetwijfeld een kans om zijn bedrijf uit te breiden met een nieuwe bedrijfstak. De Rijk had ook een eigen bedrijf waar etalage artikelen werden gemaakt zoals koperen standaards voor pijpen, kistjes, vitrines en legkasten.

Plannen om zelf pijpen te fabriceren ontstonden waarschijnlijk al in 1913, het jaar waarin Willem

Afb. 2a-c. Gietpijp met meerkleurig transferplaatje van een paardenhoofd, Nijverheid, Hazerswoude-Rijndijk, 1915-1920. Collectie Ruud Stam, foto's Bert van der Lingen.

Sibbes een vergunning aanvraag voor een pijpenfabriek langs de Rijn in Aarlanderveen (nu Alphen aan den Rijn). Later bleek hij een zakelijke relatie te hebben met Dirk Willem de Rijk. Deze laatste komen we regelmatig tegen bij de oprichting van nieuwe bedrijven in Aarlanderveen, Alphen, Oudshoorn en Haarlem die zich bezig hielden met pijpen- en aardewerkfabricage, zoals Erka, Lotus Holland en Etna. Daarnaast zijn er ook opvallende overeenkomsten in vorm en decoraties van het plateel uit de Aardewerk- en faiencefabriek Rijnland in Alphen en die uit de Pijpen- en plateelfabriek Lotus Holland in Oudshoorn. In het nabijgelegen Hazerswoude-Rijndijk ging men in dezelfde periode ook bij de Nijverheid doorrokers vervaardigen (afb. 2a-c). Een relatie tussen de Nijverheid en de overige bedrijven kon echter niet worden aangetoond.

Connecties met Dirk Willem Jacobus de Rijk

De Alphense pijpen- en plateelfabrieken Erka en Lotus Holland hadden een zakelijke relatie met Dirk Willem Jacobus (Dirk Willem) de Rijk, de kleinzoon van Casper de Rijk, oprichter en naamgever van de firma C. de Rijk & Zoon. Dirk was, in opdracht van de firma De Rijk, betrokken bij de oprichting van bedrijven die de groothandel in rokersbenodigdheden, het moederbedrijf, van producten moesten voorzien. De vader van Dirk Willem Jacobus, de kunstschilder (waarschijnlijk plateelschilder) Dirk Willem de Rijk, was in 1907 op jonge leeftijd overleden. Dirk was toen veertien jaar.¹⁰ Op zijn tweeëntwintigste begon hij de pijpenfabriek Erka in Alphen.

De Alphense, Haarlemse en Goudse pijpen- en plateelfabrieken zullen hieronder zoveel als mogelijk chronologisch worden besproken. Opvallend is dat de meeste slechts een kort bestaan hebben gehad en dat er op een paar locaties een vergunning werd geweigerd of dat er, door onvoorzien omstandigheden, nooit geproduceerd werd.

Pijpenfabriek Erka, locatie Van Manderslostraat, Aarlanderveen

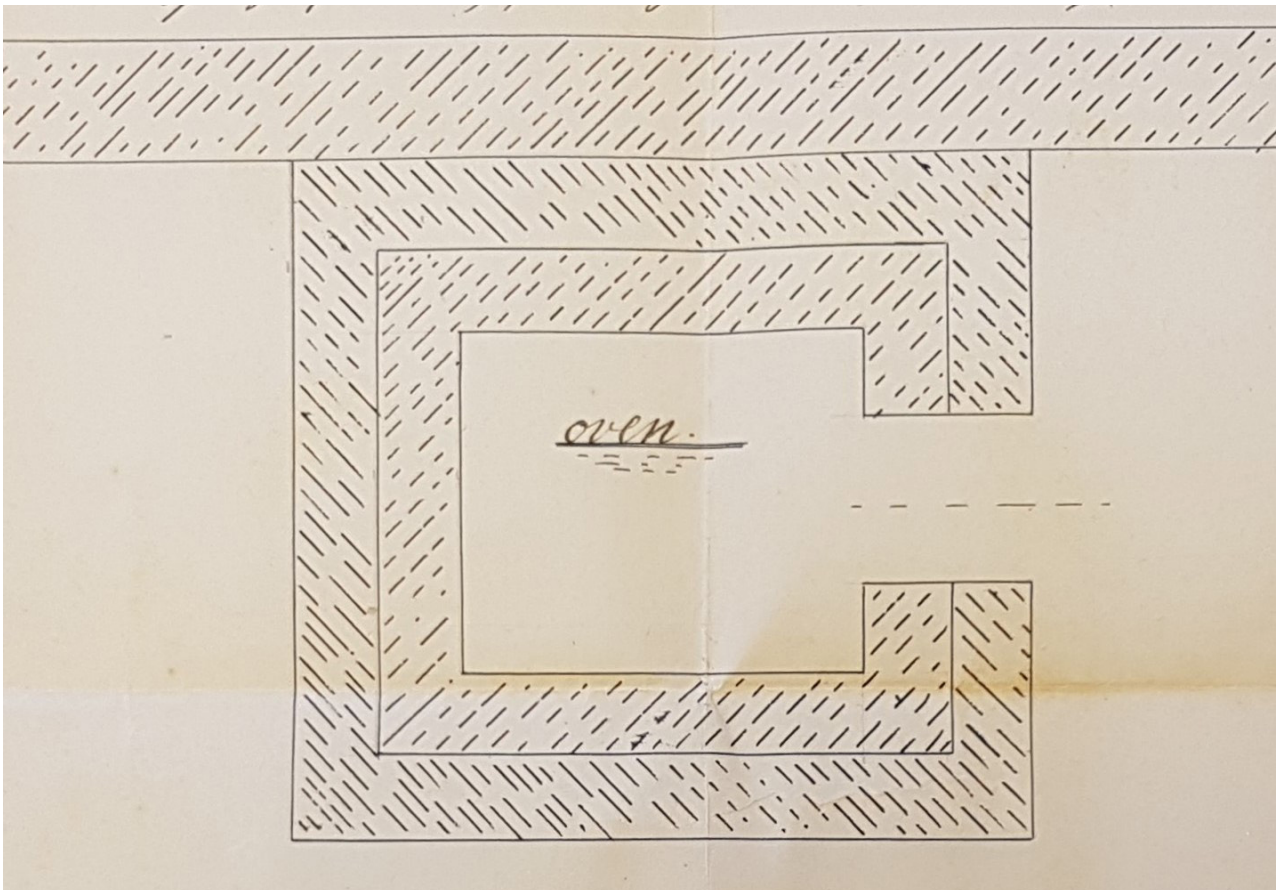
Willem Sibbes en de pijpenfabriek te Aarlanderveen, (1913) - 29 januari 1914

De Goudse pottenbakker Wilhelmus Johannes (Willem) Sibbes kwam in 1910 naar Leiderdorp waar hij het huis naast de latere pottenbakker Gerrit de Blanken huurde.¹¹ In datzelfde jaar vroeg hij een vergunning aan voor een fijnaardewerkfabriek in de Doeslaan te Leiderdorp.¹² Mogelijk was Sibbes in mei 1913 medeoprichter van de Aardewerkfabriek Holland te Hazerswoude-Rijndijk.¹³

Op 13 december 1913 vroeg de zich dan pijpenmaker noemende Willem Sibbes een Hinderwetvergunning aan 'voor het plaatsen van een oven tot het branden van aardewerk' in de Van Manderslostraat 27 te Aarlanderveen (nu Alphen aan den Rijn).¹⁴ Het pand stond langs de Rijn en had een lengte van 9,90 x 5,8 meter. Als we aan de hand van deze gegevens en de tekening de maten van de vierkante oven berekenen dan komen we uit op buitenmaten van 1,75 x 1,75 meter en een stookruimte van 1,00 x 0,75 meter (afb. 3).

Eind december werden de plannen publiekelijk bekend gemaakt.¹⁵ Koopman Mattheus van den Hoek tekende bezwaar aan tegen de geringe hoogte van de schoorsteen waardoor hij overlast verwachtte van de rook. De gemeenteopzichter adviseerde de schoorsteen tot op 1 meter boven het dak te plaatsen en er moesten aanpassingen verricht worden ter voorkoming van brand. Uiteindelijk kreeg Sibbes op 29 januari 1914 zijn vergunning met de bepaling dat de oven voor 1 juli 1914 in werking gebracht moest zijn.

Volgens gegevens afkomstig van de arbeidsinspectie begon Sibbes in februari 1914 met de productie. In deze maand en in maart werd zijn pijpenfabriek gecontroleerd, waarbij de 'aanvang en einde van den dagelijkschen werktijd voor jeugdige personen en vrouwen' evenals de rusttijden in orde werden

Afb. 3. Tekening oven bij aanvraag Hinderwetvergunning Van Mandersloostraat 27, Aarlanderveen.

bevonden.¹⁶ Dit kwam niet overeen met de gegevens in de 'Kiezerslijsten voor werklieden' voor de Kamer van Arbeid voor de bouwbedrijven te Alphen. Hierin zagen we dat W.J. Sibbes al op 15 februari 1913 op de kiezerslijst werd genoemd. Hij stond in de jaren 1913 t/m 1916 op deze lijst, die telkens op of rond 15 februari werd opgemaakt.¹⁷ Dat zou betekenen dat Sibbes al een jaar voordat hij een vergunning voor een oven aanvroeg werkzaam was in deze nijverheid. Kunnen we hier wellicht uit opmaken dat hij al vanaf 1913 pijpen heeft vervaardigd zonder vergunning? Door onvoorziene omstandigheden heeft de productie echter niet lang geduurd.

Brand in de pijpenfabriek te Aarlanderveen

Op 3 juni 1914 brak er brand uit in het bedrijf in de Van Mandersloostraat. De eigenaar van het pand ontdekte de brand die was ontstaan in een van de huizen achter zijn woning, 'waarin eene aardewerkbakkerij in't klein wordt uitgeoefend'.¹⁸ Naar verluid was de brand veroorzaakt door het te hard stoken van de oven. Er werd proces-verbaal opgemaakt maar de uitslag van een eventueel onderzoek naar de toedracht is niet bekend.¹⁹

Sibbes raakte zijn vergunning kwijt en vertrok weer naar Leiderdorp. Op 8 juni, vijf dagen na de brand, vroeg hij (vanuit Leiderdorp) voor hetzelfde perceel opnieuw een vergunning aan.²⁰ Weduwe M. Hoogteijling, die naast

de fabriek woonde, protesteerde en gaf aan 'zeer veel last van de hitte te hebben gehad, toen het bedrijf nog op dat perceel werd uitgeoefend, in die mate, dat zij vaak wegens ondragelijke hitte van den oven op den grond moest slapen daar de muren van het vertrek zeer hoog in temperatuur waren, beïnvloed door den onmiddellijken daaraan grenzenden oven'. Daarnaast bleek het pand ook nog eens moeilijk bereikbaar te zijn voor de brandspuit.²¹ Nog geen week later kreeg Sibbes het verzoek een nieuwe tekening in te dienen, aangezien de oven met temperaturen van circa 1000° C. in een brandvrije ruimte geplaatst moest worden. Op 31 juli 1914 werd besloten om geen nieuwe Hinderwetvergunning aan Sibbes te verlenen op dit perceel.²²

De pijpenfabriek in de Van Mandersloostraat werd niet opnieuw in gebruik genomen. Waarschijnlijk vermoedde Sibbes al dat het zo kon aflopen want op 16 juni 1914 had hij ook al een Hinderwetvergunning aangevraagd voor een oven aan de Prins Hendrikstraat 200 in Alphen, aan de overkant van de Rijn. De tekening bij deze aanvraag was gemaakt door Dirk Willem Jacobus de Rijk en is een directe aanwijzing van de betrokkenheid van de firma C. de Rijk & Zoon.

Op 4 juli 1914 verscheen een bericht in de Goudsche Courant waarin bekend werd gemaakt dat de firma C. de Rijk en Zoon te Amsterdam in combinatie

met de heer W.J. Sibbes een pijpenfabriek in Alphen aan den Rijn zou oprichten.²³ Dat bericht werd door de betrokkenen tegengesproken en vijf dagen later in dezelfde krant gerectificeerd.²⁴ Het nieuws was te vroeg naar buiten gekomen, want in juni was Sibbes nog bezig om een vergunning te krijgen voor de fabriek aan de Prins Hendrikstraat. Deze vergunning kreeg hij uiteindelijk pas eind december 1914. Kennelijk wilde men niet vooruit lopen op de zaken.

Korte tijd later kwamen een drietal pijpenmakers bij elkaar. Dit trio en de nieuw op te richten pijpen- en plateelfabriek Lotus Holland worden eerst besproken alvorens we terugkeren naar de oven aan de Prins Hendrikstraat.

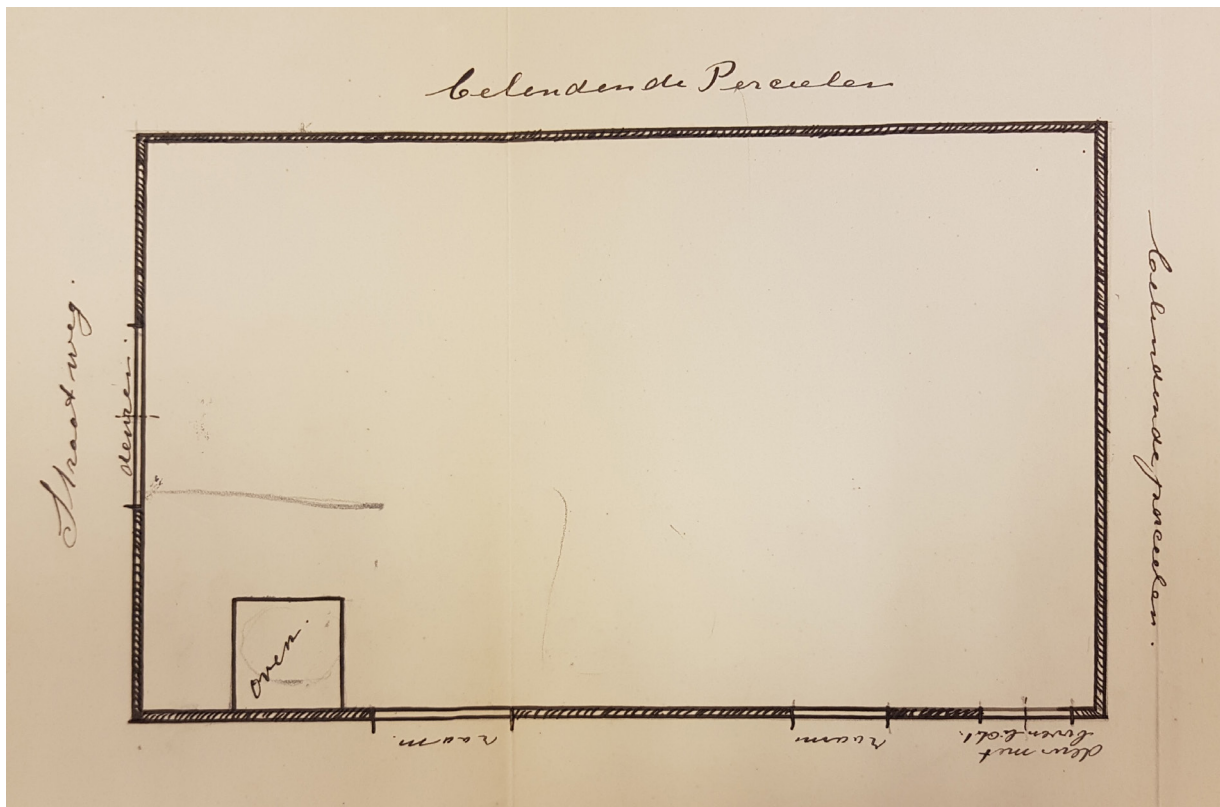
Het pijpenmakers trio De Rijk, Sibbes en Van Kalkeren Op 5 augustus 1914, zeven weken voordat Willem Sibbes de Hinderwetaanvraag voor de Prins Hendrikstraat indiende, werd de plateelschilder Dirk Willem Jacobus de Rijk in het bevolkingsregister van Oudshoorn (nu Alphen aan den Rijn) ingeschreven in Wijk 3, nummer 55. Dit was het adres van Goose van Kalkeren, die betrokken was bij de oprichting van de pijpen- en aardewerkfabriek Lotus Holland. Opmerkelijk genoeg stond ook Willem Sibbes op dit adres geregistreerd. Drie mannen uit Oudshoorn, Leiderdorp en Haarlem die op hetzelfde adres werden ingeschreven en alle drie als beroep pijpenmaker opgaven. Dat was zeker geen toeval en hieruit kunnen we voorzichtig concluderen dat De Rijk

niet alleen betrokken was bij Erka in Alphen maar ook bij Lotus Holland in Oudshoorn. Mogelijk was de firma De Rijk een contract aangegaan met zowel Sibbes als Van Kalkeren, waarbij de eerste als geldschieter fungeerde en de laatste twee de technische kennis inbrachten.²⁵ Dirk Willem de Rijk werd vanuit Amsterdam aangesteld om de pijpen- en aardewerkfabrieken te leiden. De maand waarin hij naar Oudshoorn kwam was dezelfde maand waarin keramische producten toegevoegd werden aan het assortiment van de firma C. de Rijk.

Pijpen- en aardewerkfabriek Lotus Holland

Goose van Kalkeren en de pijpen- en aardewerkfabriek Lotus Holland, 18 december 1914-augustus 1918(?)

De pijpenmaker Goose van Kalkeren vroeg op 13 november 1914 een vergunning 'tot het branden van aardewerk met een oven' aan de Hoorn 25 in Oudshoorn.²⁶ Dat was ruim twee weken voordat Sibbes zijn vergunning voor de oven in de Prins Hendrikstraat kreeg. Het perceel aan de Hoorn was van dezelfde eigenaar als het pand van de eerste pijpenfabriek aan de Van Mandersloostraat. Op de situatietekening (afb. 4) zijn geen afmetingen opgenomen maar het lijkt erop dat ook hier een kleine oven is gebruikt van circa 1-2,5 m³. Die stond bijna direct tegen de doorgaande Rijkstraatweg (de Hoorn).

Afb. 4. Tekening bij aanvraag Hinderwetvergunning van Goose van Kalkeren aan de Hoorn 25.

Ook nu werd bezwaar aangetekend en wel door de veehouder Dirk Peeneman omdat de oven onder hetzelfde dak kwam te staan als zijn veestallen met hooizolder. Desondanks kreeg Van Kalkeren op 18 december 1914 zijn vergunning waarna hij aan de Hoorn 25 in Oudshoorn de pijpen- en aardewerkfabriek Lotus Holland begon. De oven moest voor 1 juli 1915 in gebruik zijn genomen. Het is niet bekend wanneer er daadwerkelijk begonnen is met de productie.

In mei 1915 ging het bedrijf op zoek naar personeel. Op 12 mei lezen we in een advertentie in De Rijnbode: 'Jongens gevraagd. Op de Aardewerkfabriek van G. van Kalkeren te Oudshoorn worden 2 vlugge jongens gevraagd'. Dit kan zowel zijn vanwege de opstart van het bedrijf als mogelijke productieverhoging.

Een jaar later werden in De Rijnbode opnieuw advertenties geplaatst en dit lijkt er op te duiden dat er in het voorafgaande jaar daadwerkelijk geproduceerd is. In april en mei 1916 worden jongens gevraagd (afb. 5) en in de laatste advertenties van december 1916 (afb. 6) 'Wordt terstond gevraagd een vlugge jongen, tegen hoog loon, niet jonger dan 17 jaar. Tevens ook enige meisjes of jongens om voor het plateel vak te worden opgeleid. Aardewerkfabriek "Lotus Holland" Alphen (Hoorn)'.²⁷ Dat laatste lijkt er op te wijzen dat er voldoende vooruitzichten waren voor de productie en mogelijke uitbreiding. Het bedrijf werd in de advertenties afwisselend pijpen- en aardewerkfabriek genoemd. Evenals bij Erka zullen bij "Lotus Holland" alleen doorrokers zijn gemaakt en asbakken en tabakspotten.

De firma C. de Rijk & Zoon heeft bij de oprichting van Lotus Holland door Van Kalkeren mogelijk eenzelfde concept gevolgd als bij Willem Sibbes en de Erka. Behalve de hierboven aangehaalde contacten tussen De Rijk en Van Kalkeren was er ook nog de Haarlemse plateelschilder Leonardus Petro Becker.

Afb. 5. Advertentie pijpenfabriek 'Lotus Holland'. De Rijnbode, 29 april 1916.

Plateelschilder Leonardus Petro Becker, Lotus Holland of Rijnland?

De plateelschilder Leonardus Petro Becker heeft zich een aantal jaren in Alphen aan den Rijn opgehouden en zijn persoonlijke achtergrond en herkomst doen vermoeden dat hij bij Lotus Holland heeft gewerkt voor De Rijk. Becker was namelijk van dezelfde leeftijd als Dirk Willem de Rijk, was in dezelfde stad (Haarlem) geboren en evenals De Rijk plateelschilder van beroep. Hij kwam op 26 augustus 1915 vanuit Amsterdam naar Alphen (wijk D nr. 380) en vertrok op 11 november van dat jaar naar Zwammerdam. Het is niet bekend wat hij daar heeft gedaan. Twee jaar later op 28 november 1917 kwam hij terug naar Aarlanderveen (wijk H nr. 166, 60l).²⁸ Op dat adres woonde de in Nieuwe Pekela geboren pottenbakker Foppe Rippen met zijn gezin.²⁹ Becker ging op 28 juni 1918 naar Oudshoorn en vertrok nog geen twee maanden later naar 's-Gravenhage.³⁰ Er kon niet worden aangetoond dat Becker bij Lotus Holland heeft gewerkt. Wel is zijn signatuur aangetroffen op plateel van de Aardewerk- en faiencefabriek Rijnland in Alphen.³¹ Het eerste plateel uit deze fabriek aan de Emmalaan 142 werd in of kort voor 1911 vervaardigd.³² Het moet niet uitgesloten worden dat Becker zowel voor Rijnland als Lotus Holland heeft gewerkt, of dat Rijnland bepaalde opdrachten, zoals asbakken, uitbesteed heeft bij LOTUS.

Afb. 6. Advertentie aardewerkfabriek 'Lotus Holland'. De Rijnbode, 2 december 1916.

Afb. 7a-b. Asbak 'Johannes Bette, bij de Leegwater, Haarlemmermeer'. Lotus Holland, Oudshoorn. Breedte 12 cm, hoogte 3 cm. Collectie en foto E.M.

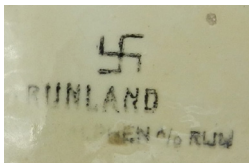
Afb. 8a-b. Asbak 'W. Goedhart, oud 81 jaar, overleden 8 juni 1916, Weeshuis Oudshoorn'. Lotus Holland, Oudshoorn. Breedte 12 cm, hoogte 3 cm. Collectie en foto E.M.

Plateel van Lotus Holland, 18 december 1914-1917?

Bij Lotus Holland in Oudshoorn werden zowel tabakspijpen als aardewerk vervaardigd. Van deze fabriek is echter bijna niets bewaard gebleven. Er zijn op dit moment slechts twee handbeschilderde polychrome asbakken van deze fabriek bekend.³³

Beiden hebben langs de rand dezelfde simpele geometrische motiefjes en rozetjes op de vier uitsparingen waarin de sigaar of sigaret kan worden

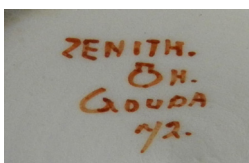
gelegd. De gebruikte kleuren zijn groen en oranje. De eerste heeft in groen het opschrift 'Johannes Bette bij de Leegwater Haarlemmermeer' (afb. 7) en de tweede 'W. Goedhart, oud 81 jaar, overleden 8 juni 1916, Weeshuis Oudshoorn' (afb. 8). Beide asbakken hebben aan de onderzijde het ingekraste merk Lotus Holland onder een Lazaruspootje, zoals we dat op Gouds plateel zien en daar van afgeleid zal zijn. De asbakken zijn door dezelfde plateelschilder van tekst voorzien. De randdecoratie bij de 'Goedhart asbak' is slordig aangebracht. Opmerkelijk is de sterke overeenkomst tussen de asbakken van

Afb. 9a-b. Asbak 'J. de Heer Alphen a/d Rijn 1915-1916.' Rijnland Alphen aan den Rijn. Breedte 12 cm, hoogte 3 cm. Collectie en foto E.M.

Afb. 10a-b. Asbak '20 mei 1915.' Rijnland Alphen aan den Rijn. Gezien op Marktplaats, 8-1-2015.

Afb. 11a-b. Asbak met opschrift "Fa. P.J. van der Want Azn, "Zenith", Pijpenfabrieken, Gouda-Holland" en 'Zenith H. Gouda 72', ca 1918-1920. Breedte 10 cm. Collectie Ruud Stam, foto auteur.

Rijnland in Alphen (afb. 9 en 10) en die van Lotus Holland. Ook de decoratie en de kleuren zijn vrijwel gelijk. Werden de asbakken mogelijk door Rijnland in biscuit vervaardigd en daarna beschilderd bij LOTUS? Het was kennelijk een populair model want in of kort na 1918 werd eenzelfde, maar iets kleiner, model ook door de Zenith, Firma P.J. van der Want Azn gemaakt (afb. 11) en van Ivora is een asbak bekend in dezelfde kleurstelling met opschrift 'Souvenir Bolnes'.³⁴

Dat er van LOTUS juist twee asbakken bewaard zijn gebleven zal geen toeval zijn als we er vanuit gaan dat er voor de groothandel in rokersbenodigdheden van C. de Rijk & Zoon werd geproduceerd.

Mogelijk was de productie bij Lotus Holland eind 1918 al gestopt, maar dat is niet met zekerheid te zeggen. Dat was ook de eindperiode van Erka in Alphen. Van Kalkeren overleed begin januari 1919 op jonge leeftijd.³⁵

We gaan nu weer terug naar de Prins Hendrikstraat waar Willem Sibbes bijna tegelijkertijd met Lotus Holland zijn derde Hinderwetvergunning aanvraagt voor een pijpenfabriek.

Pijpenfabriek Erka, Prins Hendrikstraat, Alphen

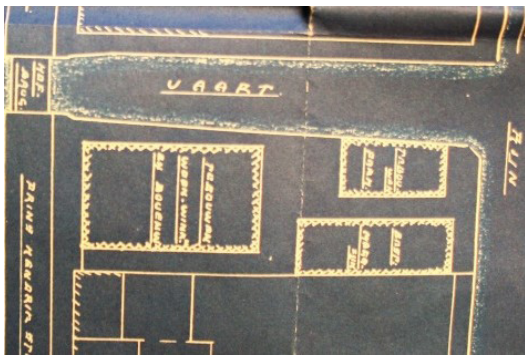
Hinderwetvergunning Prins Hendrikstraat te Alphen, pijpenfabriek Erka, 31 december 1914

Zoals eerder gezegd was Willem Sibbes na de brand in de Van Mandersloostraat teruggekeerd naar Leiderdorp. Vanuit die plaats vroeg hij op 16 juni 1914 zijn derde Hinderwetvergunning aan, ditmaal voor een oven in de Prins Hendrikstraat 200 te Alphen.³⁶ Dit pand stond direct ten zuiden van het omloopkanaal bij de Hofbrug, daar waar de Julianastraat overgaat in de Prins Hendrikstraat. Op een latere situatietekening uit 1927 werd de voormalige pijpenfabriek nog aangegeven als 'bestaand magazijn' (afb. 12).³⁷ Volgens de tekening bij de Hinderwetaanvraag was het pand 20,20 meter lang en 5,70 meter breed, met aan de zuidkant een dichte muur en aan de noordkant vier ramen. Afgaande op deze tekening had de oven een buitendoorsnede van circa 3,5 meter en een binnendoorsnede van ruim 2 meter en was daarmee aanmerkelijk groter dan de vorige oven in de Van Mandersloostraat. De deuren aan de oostzijde kwamen uit op de Rijn en die aan de westzijde op de straat. In het midden is een ronde oven getekend (afb. 13).³⁸ De plattegrond was getekend door Dirk Willem de Rijk.

Niet alle omwonenden en belanghebbenden waren blij met de komst van de oven. Brandstoffenhandel C. Jongenburger en Zoon en Louis Varossieau Vruchtensappenfabrikant, tekenden protest aan omdat hun opslag direct naast het perceel lag en

slechts door een dunne muur gescheiden was van de plaats van de oven. Volgens het 'Rijkstoezicht op Fabrieken en Werklaatsen' voldeed de op te richten pijpenmakerij met oven echter aan de eisen van de Veiligheidswet. Om de brandveiligheid te kunnen garanderen moesten er wel extra muren geplaatst worden en een stenen schoorsteen met ijzeren pijp en vonkenvanger worden opgetrokken. Sibbes kreeg uiteindelijk op 31 december 1914 de vergunning voor zijn oven die voor 1 juli 1915 in gebruik moest zijn genomen. Dat was dezelfde datum waarop de pijpen- en aardewerfabriek Lotus Holland in gebruik genomen moest zijn.

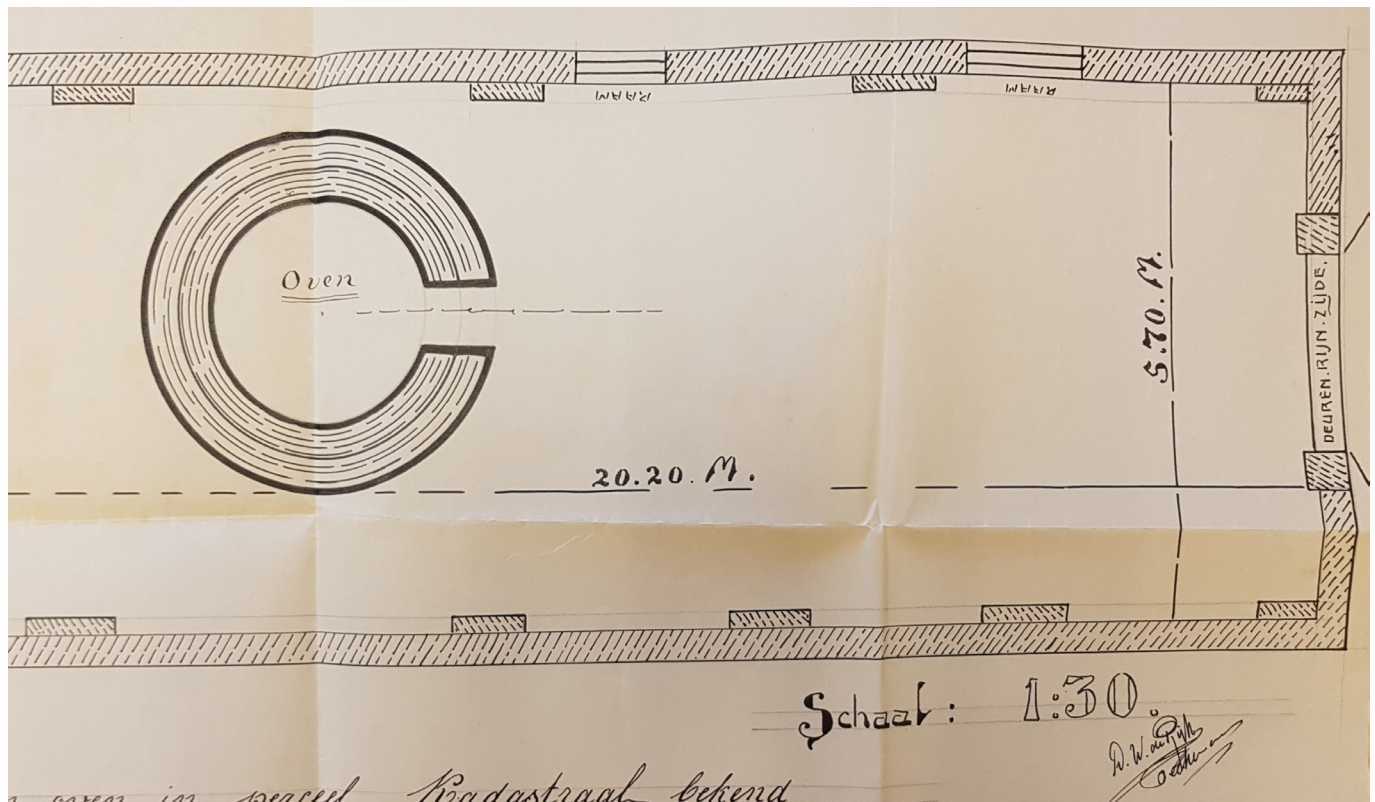

Afb. 12. Het perceel in 1927 met rechtsonder het 'bestaande magazijn'. Dit was de voormalige pijpenfabriek Erka (zie afb. 13). Rechts ligt de Rijn, de 'vaart' in het noorden is het begin van het omloopkanaal en in het westen ligt de Hofbrug.

Productie en personeel bij Erka (1915-1916)

Wanneer de productie aanvang is niet bekend, maar aangezien de firma in bezit zal zijn geweest van alle benodigde gereedschappen uit het bedrijf in de Van Mandersloostraat en de vergunning uiteindelijk zes maanden op zich liet wachten, is het aannemelijk dat ze in januari 1915 al begonnen met het vervaardigen van tabakspijpen. Dat was bijna tegelijkertijd met Lotus Holland.

Dirk Willem de Rijk verhuisde op 21 maart 1915 naar Aarlanderveen. Twee maanden later liet hij personeelsadvertenties plaatsen. In de vroegst bekende advertentie van 29 mei 1915 kwam het bericht dat 'Aan de Pijpenfabriek van C. de Rijk & Zoon, Julianastraat 52 D', jongens onder de 16 jaar geplaatst konden worden (afb. 14).³⁹ In dezelfde periode zocht een jong personeelslid woonruimte in de omgeving van de pijpenfabriek "Erka" in de Prins Hendrikstraat 52D.⁴⁰ Mogelijk had De Rijk iemand van buitenaf aangetrokken die gespecialiseerd werk ging doen. In november 1915 werd nog een 'flink net' meisje gevraagd om tegen hoog loon inpakwerk te verrichten (afb. 15).⁴¹ De in de eerste advertenties genoemde adressen zijn verwarrend.⁴² Had het kantoor in Amsterdam misschien opdracht gegeven voor de advertentie en was er daarom onduidelijkheid over de naam? In de latere advertenties is alleen sprake van pijpenfabriek "Erka" of fabriek "Erka".

Afb. 13. Tekening gemaakt door Dirk Willem de Rijk bij de Hinderwetaanvraag van Willem Sibbes voor de oven aan de Prins Hendrikstraat, 16 juni 1914. Rechts aan de oostkant de deuren langs de Rijn.

Afb. 14. Advertentie pijpenfabriek C. de Rijk & Zonen, De Rijnbode, 29 mei 1915.

Afb. 15. Advertentie pijpenfabriek "Erka", De Rijnbode, 24 november 1915.

Zoals eerder gezegd was Willem Sibbes in 1910 naast Gerrit de Blanken in Leiderdorp komen wonen. Sibbes was waarschijnlijk degene die De Blanken inspireerde om pottenbakker te worden. In de periode 1906-1910 werkte De Blanke op de scheepswerf van de firma Boot in Alphen en reisde dagelijks heen en weer.⁴³ In 1910 raakte hij zijn baan kwijt. Volgens overlevering ging hij in dat jaar bij een bloempotdraaijerij in Leiderdorp werken en vanaf circa 1914 bij een 'Goudse pijpendraaijer'.⁴⁴ Met de laatste werd Willem Sibbes bedoeld, die in dat jaar een vergunning had gekregen voor de pijpenfabriek in Aarlanderveen en later Alphen. De Blanken zou tot eind 1915 of begin 1916 bij Sibbes zijn gebleven. In een rechtbankverslag uit februari 1916 met betrekking tot pijpenfabriek Neerlandia te Gouda worden D.W.J. de Rijk en G. de Blanken 'uit een pijpenfabriek in Aarlanderveen' als getuigen genoemd. Interessant detail hierbij is dat Dirk Sibbes, de één jaar jongere broer van Willem Sibbes, van 7 september 1914 tot en met 10 april 1915 bij Neerlandia op de loonlijst stond. Deze firma, waarvan Otto Adrianus van der Want venoot was, komen we later in dit artikel nog tegen.

De Blanken en Sibbes vertrokken begin 1916 bijna tegelijkertijd bij Erka. De Blanken werd op 8 februari 1916 in Arnhem ingeschreven waar hij wellicht als pottenbakker ging werken.⁴⁵ Sibbes verhuisde in januari 1916 met zijn gezin naar de Hoge Rijn-dijk 64a te Leiden⁴⁶ waar hij vier maanden later met een

koopman uit Den Haag de 'Keulsch Aardewerkfabriek Sibbes & Co' begon.⁴⁷

De Rijk bleef in Alphen achter zonder pijpenmaker. In tegenstelling tot Gouda was er in Alphen weinig of geen personeel voorhanden met een achtergrond in de plateel- en/of pijpenindustrie en in april 1916 liet De Rijk in De Rijnbode weten dat uitbreiding werd belemmerd omdat het moeilijk was geschikt personeel te vinden⁴⁸ en een maand later werden opnieuw jongens en meisjes gevraagd.⁴⁹ (afb. 16) Een week later, op 3 juni 1916, kwam Simon Brandse vanuit Gouda naar Alphen om als pijpenmaker voor De Rijk te werken. Hij werd ingeschreven in het bevolkingsregister van Alphen, Wijk D nr. 428b. Brandse werkte in Gouda als plateelsnijder en zijn broer Dirk was daar gieter op een plateelfabriek.⁵⁰

In deze periode vinden we ook de Belg Emilen van der Stricht als werkmans op een pijpenfabriek. Dit kan zowel bij Erka als bij Lotus Holland zijn geweest.⁵¹ Van der Stricht was mogelijk als oorlogsvluchteling naar Nederland gekomen. Hij woonde op het adres Wijk H, nr. 51g. Dat was in de Hoorn niet ver van de Lotus Holland. Eind 1916 werden nog twee nette jongens

Afb. 16. Advertentie pijpenfabriek "Erka", De Rijnbode, 20 mei 1916.

Afb. 17. Advertentie fabriek "Erka", De Rijnbode, 15 november 1916.

of meisjes gevraagd om in het plateelvak te worden opgeleid als plateelschilder (afb. 17).⁵² Een jaar later zou er een einde komen aan de productie in Alphen. De Rijk ging naar Haarlem om daar een nieuwe pijpenmakerij (Etna) op te zetten.

Plateel van Erka, Prins Hendrikstraat te Alphen, 1915-1917 en een connectie met Ivora

Erka wordt in de advertenties alleen genoemd als pijpenfabriek, maar in november 1916 worden ook leerling plateelschilders gevraagd om in het plateelvak opgeleid te worden. Mogelijk bedoelde men hiermee schilders van plateelpijpen maar misschien werden toen bij Erka in Alphen ook al asbakken en tabakspotten vervaardigd zoals bij Lotus Holland. Wellicht verklaart dit ook de aanwezigheid van de pottenbakker Gerrit de Blanken bij Erka.

Uit een mededeling van groothandel De Rijk & Zoon kan worden opgemaakt dat men in 1914 begon met de verkoop van aardewerk voorwerpen voor rokers, zoals tabakspotten en asbakken. In dat jaar werd namelijk een moderne monsterzaal op de

Oudezijds Achterburgwal 68 in Amsterdam geopend waar alle door De Rijk leverbare rokersbenodigdheden werden getoond.⁵³ In augustus 1914 waren daar keramische producten zoals asbakjes en tabakspotten aan toegevoegd, die daarvoor nog niet tot het assortiment behoorden. Dit zou betekenen dat de productie van deze voorwerpen in Alphen is begonnen en mogelijk daarvoor al in de Van Manderslostraat in Aarlanderveen.

Waarschijnlijk rond augustus/september 1917 stopte de productie bij Erka in Alphen en vrijwel direct daarna, op 1 oktober van dat jaar, begon De Rijk met de productie van pijpen en plateel in zijn Plateelfabriek Erka in Gouda. Zijn bedrijfsleider was niemand minder dan Ivon van der Want, de directeur van Plateelbakkerij Ivora, Firma P. van der Want Gzn.

Op het plateel van Erka vinden we de merken 'Erka Holland' en 'Plateelbakkerij "Erka" Holland'. In februari 1918 lezen we in een advertentie⁵⁴ van de firma De Rijk de vroegste vermelding dat de 'Plateelbakkerij "Erka" Holland' in Gouda gevestigd is. Maar dat betekent niet dat het plateel met dit merk daar exclusief gemaakt is. Het is mogelijk dat deze naam al eerder in Alphen werd gebruikt en pas in Gouda, nadat het bedrijf wat meer bekendheid had gekregen, werd veranderd in 'Erka Holland'. Dat zou wel verklaren waarom een met 'Erka Holland' gemerkte siervaas het signatuur van Jan van Ham draagt. Die had connecties met Erka in Gouda. Aangezien dit nog niet met zekerheid is vast te stellen zal al het nu bekende Erka plateel aan het eind van dit artikel in een apart hoofdstuk besproken worden.

Vervaardiging van doorrokers bij Erka, 1915-1917

In april 1916 bracht een verslaggever van De Rijnbode tweemaal een bezoek aan de Pijpenfabriek Erka van De Rijk. Naar aanleiding hiervan verscheen op 12 april onderstaand informatief verslag in de krant:

'Onze plaats huisvest een industrie, die waarschijnlijk bij nog niet velen in de gemeente bekend is, n.l. de verleden jaar reeds opgerichte pijpenfabriek 'Erka', nabij de Hofbrug alhier. Door den eigenaar den heer D. de Rijk werd ons dezer dagen vergund een kijkje in de fabriek te nemen. We kwamen er juist toen de oven tot bijna 1200 graden verhit was en herhaalden ons bezoek den volgende dag, toen de z.g.n. bisquit uit den oven kwam.

Het waren niet de ouderwetsche lange Goudsche pijpen, maar de meer moderne emaille pijpenkoppen (doorrokers), sommigen versierd met landschappen, portretten, spreuken, enz., naar verkiezing. De eigenaar vertelde ons o.m. dat zijn fabriek gereden afzet vindt zoowel in het binnen- als buitenland, doch dat gebrek aan geschikte werkkrachten de uitbreiding der zaak somwijlen niet bevordert'.

Er werden dus geen traditionele Goudse kleipijpen in metalen persvormen vervaardigd, maar moderne doorrokers. Die werden gemaakt van gietklei in gipsen vormen. Deze pijpen werden voorzien van glazuur en onversierd, met een lichtbeeld of als handbeschilderde plateelpijp verkocht. Pijpen zonder lichtbeeld zijn witte geëmailleerde doorrokers zonder plaatje en lichtbeeldpijpen zijn doorrokers die tijdens het roken een wit plaatje op de pijp krijgen. Ook zijn er doorrokers met gekleurde plaatjes die via een transfer zijn aangebracht en verder nog plateelpijpen, doorrokers met handgeschilderde landschappen, personen of namen en data die op verzoek van de klant worden gemaakt.

De pijpen kwamen tijdens het bezoek van de verslaggever net als biscuit uit de oven. Dat is keramiek dat slechts eenmaal en zonder glazuur is gebakken. In de pijpenmakerij is dit een halffabricaat dat beschilderd wordt met glazuurverf om daarna opnieuw gebakken te worden. Erka leverde 'emaille pijpenkoppen' ofwel geglazuurde doorrokers. De pijpen konden met een lichtbeeld worden geleverd of handbeschilderd en volgens de verslaggever leverde Erka deze pijpen 'met landschappen, portretten, spreuken, enz., naar verkiezing'. De lichtbeeld doorroker krijgt op of onder het glazuur een transfer of plakplaatje dat tijdens de tweede brand, de glazuurbrand, met het glazuur versmelt. De pijpen worden gebakken op een temperatuur tussen de 950 en 1000 graden Celsius. Bij de glazuurbrand bereikt de oven een temperatuur van circa 700 graden Celsius.⁵⁵ Het transfer plaatje is wit en tijdens het roken van de pijp steekt het plaatje scherp af tegen de achtergrond van de steeds bruiner kleurende scherf van de tabaksketel.⁵⁶

De plateeldoorroker is duurder dan de pijp met een plaatje. Deze worden handbeschilderd en zijn daarom arbeidsintensiever. Het is aan de opdrachtgever wat er op de pijp komt. Veel handbeschilderde pijpen hebben een persoons- of bedrijfsnaam, datum en een uitbeelding van het beroep of de gebeurtenis. Dergelijke teksten worden ook op de kleine asbakjes gezet. Ook bij jubilea worden deze pijpen besteld.

Doorrokers van Erka Aarlanderveen en Alphen

Tot nu toe is slechts één complete doorroker van Erka bekend (afb. 18a-b). Deze pijp heeft een billiardvorm ketel met oplopende steel. Aan de voorzijde is een meerkleurig transferplaatje aangebracht waarop een staande militair met geweer op een groen veldje en water op de achtergrond met de tekst 'Mobilisatie 1914/5'.⁵⁷ In het metalen verbindingsbusje is de firmanaam Erka geslagen. Mogelijk is dit de pijp die onder modelnummer 205 werd verkocht. Van een tweede incomplete pijp (afb. 19a-b) zijn alleen het Erka verbindingsbusje⁵⁸ en de steel origineel. Mogelijk na breuk of verandering van smaak is de kop van deze pijp vervangen door die van een andere firma. De roker zal de nieuwe kop in of kort na 1923 hebben verwisseld voor een plateelpijp die gemaakt is ter gelegenheid van het 25-jarig regeringsjubileum van koningin Wilhelmina. De pijp heeft het monogram 'WVO', de jaartallen '1898' en '1923' en de datum '6 september' in groene en oranje verf. De tabaksketel is waarschijnlijk gemaakt bij Ivora, Firma P. van der Want Gzn.

In het Amsterdam Pipe Museum bevindt zich nog een plateelpijp die is toegeschreven aan Erka. Deze pijp heeft een billiard ketel met rechte steel en een zwartgebakken en geverfd roer. Op de voorzijde van de ketel staat een meerkleurige handgeschilderde buste van een militair waarboven 'Mobilisatie 1914' en eronder

'M.C. Samsom'.⁵⁹ Aan weerszijden zijn groene lijnen geschilderd waartussen stippen en aan de bovenzijde driehoeken. De pijp heeft een oorspronkelijke montage maar op het metalen busje is geen firmanaam ingeslagen. De toeschrijving aan Erka is op basis van de stippen op de letter 'i'. Deze manier van letter schilderen zou in Gouda niet zijn toegepast. Gezien de datering 1914 zal deze pijp nog uit de fabriek aan de Van Manderslostraat in Aarlanderveen komen.

Onbekende producten

Daarnaast is er nog een aantal pijpen bekend die, evenals de complete Erka pijp in afbeelding 18a-b, een 'mobilisatie 1914' transferplaatje heeft waarbij de letters 'i' een punt hebben. Ook het ontwerp en de kleuren lijken hetzelfde te zijn. Het productiecentrum van deze pijpen is onbekend maar het is zeer goed mogelijk dat ook deze exemplaren uit Alphen komen. Er zijn bijvoorbeeld een vijftal verschillende insteek- en manchetmodellen bekend met een transferplaatje met een, tegen een muur zittende, militair die zonnebloemen in zijn hand houdt terwijl er een bloempot op zijn hoofd valt (afb. 20a-b), drie modellen met een plaatje van een vliegerende jongen en een staande militair die zijn geweer op de vlieger richt en twee modellen met twee staande militairen met naast hen een dame die een arm om hun schouders heeft geslagen.⁶⁰ Ook is er een plaatje met een staande militair met de Nederlandse vlag die op zowel een sigarenpijp als een tabakspijp voorkomt (afb. 21a-b en 22a-b) en verder nog een knielende militair met geweer (afb. 23a-b).⁶¹ Sommige van deze plaatjes zijn komisch bedoeld en passen wellicht bij de 'komische' asbakken die De Rijk verkocht en later in dit artikel besproken worden.

Afb. 18a-b. Gietspijp met meerkleurig transferplaatje van staande militair met geweer en 'mobilisatie 1914/5'. Met Erka busje. Pijpen- en plateelfabriek Erka, Alphen, 1915. Collectie en foto Amsterdam Pipe Museum, Collectienummer APM 11.164.

Afb. 19a. Samengestelde gietpijp met origineel Erka busje en roer. Pijpen- en plateelfabriek Erka, Alphen of Gouda, 1914-1918. Collectie M. Rutten, foto auteur.

Afb. 19b. Metalen busje met ingeslagen firmanaam Erka. Pijpen- en plateelfabriek Erka, Alphen of Gouda, 1914-1918. Collectie M. Rutten, foto auteur.

Hollandia of Erka?

Een interessante pijp heeft een plaatje in de stijl zoals hierboven beschreven met twee staande militairen met geweer en 'mobilisatie 1914-1915' (afb. 24a-c). Op het metalen verbindingsbusje is de naam Hollandia ingeslagen, de merknaam van de Firma Van der Want & Barras. Deze firma leverde in ieder geval in december 1914 al losse koppen en gemonteerde doorrokers aan de pijpenfabrikant Trumm-Bergmans in Weert. Erka leverde aan Trumm-Bergmans onder meer pijpen met de modelnummers 64, 203, 204, 205, 208 en 209. Deze modelnummers werden ook gebruikt door Hollandia. Dat de goed verkopende pijpmodellen van andere fabrikanten werden gekopieerd is bekend, maar dat ook de modelnummers werden overgenomen is meer dan opmerkelijk. Was hier opzet in het spel of was er wellicht een nog onbekend samenwerkingsverband tussen fabrikanten?

Dat laatste is niet ondenkbaar gezien de onderlinge familierelaties die tussen hen bestonden. Gerrit Frederik van der Want P. Jzn., de mede-eigenaar van Hollandia, was een broer van Otto Adrianus die bij Erka een kleirecept had gehaald en bijna tegelijkertijd met P.C. Ouwehand de pijpenfabriek Neerlandia oprichtte. Willem Sibbes, de broer van zijn belangrijkste medewerker Dirk Sibbes, had in Aarlanderveen en Alphen de pijpenfabriek Erka opgericht. Zoals we later zullen zien werd Ivon van der Want, die directeur van de plaatel- en pijpenfabriek Ivora was, bedrijfsleider bij Erka Gouda.

Bedrijfsafval van een pijpenmaker in Alphen

Ruim 20 jaar geleden is op het voormalige terrein van de scheepswerf van Dirk Boot aan de Wilhelminalaan in Alphen een bijzondere vondst gedaan: bedrijfsafval van een pijpenfabriek (afb. 25). De Erka fabriek stond circa 800 meter zuidelijker. Opmerkelijk genoeg heeft de eerder genoemde Gerrit de Blanken zowel bij Boot als bij Erka gewerkt.

Afb. 20a-b. Gietpijp met meerkleurig transferplaatje van zittende militair met bloemen, vallende bloempot en 'mobilisatie 1914'. Productiecentrum en fabrikant onbekend. Collectie Ruud Stam, foto auteur.

Afb. 21a-b. Gietpijp met meerkleurig transferplaatje van staande militair met Nederlandse vlag en 'mobilisatie 1914'. Productiecentrum en fabrikant onbekend. Collectie Piet Smiesing, foto auteur.

Afb. 22a-b. Gietpijp (sigarenpijp) met meerkleurig transferplaatje van staande militair met Nederlandse vlag en 'mobilisatie 1914'. Productiecentrum en fabrikant onbekend. Collectie Ruud Stam, foto auteur.

Afb. 23a-b. Gietpijp met meerkleurig transferplaatje van knielende militair met geweer en 'mobilisatie 1914'. Productiecentrum en fabrikant onbekend. Collectie Ruud Stam, foto auteur.

Afb. 24a-c. Gietspijp met meerkleurig transferplaatje van twee staande militairen met geweer en 'mobilisatie 1914-1915'. Gouda, Hollandia. Collectie Ruud Stam, foto auteur.

De groep bestaat uit veertig ongerookte doorrokers die bijna allemaal een lichtbeeld hebben. Hoewel deze pijpen ook bij Lotus Holland gemaakt kunnen zijn lijkt het, gezien de relatie tussen Boot en De Blanken, aannemelijker dat de pijpen bij Erka zijn vervaardigd. Alle pijpen zijn doorrokers met transparant glazuur. Ze zijn weggegooid omdat er na het bakken fabricagefouten zijn geconstateerd. Alle pijpen hebben scheuren in het glazuur, lichte kleurafwijkingen of een verkeerde dekking van het glazuur, zoals een pijp met een ruw oppervlak en druppels glazuur langs de ketelrand.

Er zijn dertien verschillende modellen gevonden, waaronder tien verschillende insteekkoppen (32 stuks) en drie verschillende manchetspijpen (8 stuks). De teruggevonden dertien modellen zijn waarschijnlijk slechts een deel van het totale assortiment van Erka. Hoe groot dit modellenbestand is geweest valt niet meer na te gaan. Maar afgaande op de oven, die met een binnendoorsnede van circa 2 meter twee keer zo groot was als de eerdere oven aan de Van Manderslostraat en de latere ovens in Haarlem, lijkt er toch een aardige productie te zijn geweest. De twee grootste fabrikanten van doorrokers in Gouda hadden een veelvoud aan modellen in hun bestand. In 1912 stonden er bij de firma Goedewaagen in Gouda 32 modellen in de doorroker catalogus, rond 1914 waren dat er 36 en rond 1917 was dit aantal gestegen naar 58 modellen.⁶² In de Hollandia catalogus van 1915-1920 stonden 44 verschillende modellen.⁶³

De productie van Erka begon in een periode waarin de populariteit van de doorroker toenam. Uit de vondsten kon worden opgemaakt dat in Alphen geen nieuwe vormen zijn ontwikkeld, maar dat de gangbare Goudse

modellen zoals die bij Hollandia en Goedewaagen werden vervaardigd, zijn gekopieerd. Later in dit artikel zal blijken dat bij Erka dezelfde modelnummers werden gebruikt als bij Hollandia in Gouda.

De verscheidenheid aan lichtbeelden op de gevonden pijpen is groot. Op de 32 in Alphen gevonden pijpen met lichtbeelden zijn minimaal 24 verschillende plaatjes geplakt, waarvan elf met molens, al dan niet in combinatie met huisjes, bomen of een molenaar. Ook schepen zijn een veel voorkomend motief. Een kleinere groep vormt de pijpen met afbeeldingen van mensen en dieren. Met uitzondering van de stummels met schepen, lijkt er geen relatie te zijn tussen het model van de pijp en de afbeelding.

Ook pijpen met lichtbeelden van het Belgische koningspaar, koning Albert en van de Duitse veldmaarschalk Hindenburg waren een geliefd onderwerp bij Erka. Deze zijn echter niet tussen het bedrijfsafval gevonden.

De kleinste groep uit Alphen waren de manchetspijpen, waarbij het losse roer met een kurkje in de steel werd gestoken. Hiervan zijn twee rondbodempijpen gevonden en een kromkoppijp met hiel (afb. 26-28). Op deze pijpen zijn de volgende lichtbeelden gevonden: een

Afb. 25. Bedrijfsafval pijpenmaker uit Alphen aan den Rijn. Collectie en foto auteur.

paard met arrenslee en twee passagiers, twee mannen voor een molen, twee paardenhoofden, een vrouw met vier kinderen, een landschap met twee molens en een springende hond.

De overige 32 pijpen waren insteekmodellen die in complete toestand een metalen busje met bijvoorbeeld een (imitatie) weichselhouten of caoutchouc roer hadden. Ze bestaan uit tien verschillende tabakspijpen en een sigarenpijp in twee formaten. Het meest gevonden model is een kromkop die in twee formaten voorkomt (afb. 29a-b). Hierop zien we een vrouw die een zeilschip uitzwaait, een stellingmolen met huisjes en een kleine molen, een stellingmolen bij een haven met zeilschip, een molen in een landschap met bomen, een man achter een ploeg met twee paarden, twee voetballers, een jachthond, portretten van een jongen en meisje met muts,

een man en vrouw achter een paardenkar, twee mannen naast een molen en nog vier andere afbeeldingen met molens.

Twee opvallende slanke stummels hebben een model dat gebaseerd is op de porseleinen pijp. Van het meest voorkomende model zijn vier exemplaren gevonden (afb. 30). Opvallend bij dit type zijn de vele afbeeldingen met schepen. Zo zien we een zeilschip, een vrouw met kind die een zeilschip uitzwaait, vier personen op een kade naast een groot zeilschip en als uitzondering twee ruiters. Van een rechtopstaande stummel is een pijp gevonden waarop een man naast een boerenwagen staat tussen twee molens (afb. 31). Een pijp met een dikke steel en plompe ketel heeft een stoom-zeilschip als lichtbeeld (afb. 32).

Afb. 26-28. Gegoten manchetpijpen. H44, L45mm; H45, L62mm en H52, L60mm. Collectie en foto auteur.

Afb. 29a-b. Gegoten insteekpijpen met kromkopmodel in twee formaten. H50, L70mm en H45, L65mm. Collectie en foto auteur.

Afb. 30. Gegoten stummel insteekpijp met ovale ketel. L68mm. Collectie en foto auteur.

Afb. 31. Gegoten stummel insteekpijp met rechte ovale ketel. H53, L65mm. Collectie en foto auteur.

Afb. 32a-b. Gegoten plomp model met lichtbeeld van een stoom-zeilschip. H45, L62mm. Collectie en foto auteur.

De pijpen met een lichtbeeld hebben allemaal een rode verfstip in de tabaksketel (afb. 37). Omdat bij ongerookte pijpen de lichtbeelden moeilijk te zien zijn werd een rode controlestip in de tabaksketels aangebracht wanneer daar door de werknemer een lichtbeeld op aangebracht was. Hierdoor kon men de pijpen met en zonder lichtbeeld van elkaar onderscheiden. Deze werkwijze werd mogelijk eerst toegepast bij de firma Goedewaagen in Gouda. De enige in Alphen gevonden pijpen zonder lichtbeeld en zonder stip zijn een bol model met twee groeven rond de ketel (afb. 35) en zes sigarenpijppjes (afb. 36). Hieruit kunnen we concluderen dat dit systeem ook in Alphen werd toegepast.

Advertenties voor doorrokers

Hoewel de pijpenfabriek Erka in Alphen al in de eerste helft van 1915 was begonnen met de productie van doorrokers, dateert de vroegst bekende advertentie van C. de Rijk & Zoon van 12 juni 1915 (afb. 39). In deze advertentie, die in De Sigarenwinkelier, het vakblad voor de tabakshandel, is geplaatst, worden onder meer doorrokers met lichtbeelden en gekleurde beelden aangeboden. Specifiek bij de doorrokers met

een lichtbeeld van het Belgisch koningspaar werden mondstukken van celluloid en hoorn genoemd met een prijsverschil van 3 cent per pijp. Speciaal van de mobilisatiepijpen liet De Rijk weten een grote voorraad te hebben. Kennelijk waren dit geliefde pijpen. In de advertentie maakte De Rijk reclame voor de volgende pijpen:

-Lichtbeeld doorrokers met het Belgisch koningspaar, met hoornen mondstuk 22,5 cent en met geel celluloid mondstuk 25 cent.

-Mobilisatie doorrokers (grote voorraad) met lichtbeelden en gekleurde beelden.

-Plateel doorrokers.

Er waren zowel gebogen als rechte modellen en bij bestelling werd een reclamekaartje mee geleverd. Proefzendingen van drie dozijn werden franco naar bekende afnemers verzonden en onder rembours naar onbekende afnemers.

Afb. 33 en 34. Gegoten insteekmodellen (fragmenten). H40 en H45mm. Collectie en foto auteur.

Afb. 35. Gietpijp met groeven (zonder lichtbeeld). H42, L63mm. Collectie en foto auteur.

Afb. 36. Gietpijp , sigarenpijp (zonder lichtbeeld). H30, L61mm. Collectie en foto auteur.

Leveranties van pijpen tussen, Alphen, Amsterdam, Gouda en Weert

C. de Rijk & Zoon te Amsterdam verkocht dit rookgerei via hun groothandel aan zowel winkeliers als collega pijpenfabrikanten. Deze onderlinge handel zal voornamelijk hebben plaatsgevonden wanneer het ging om speciale modellen die men zelf niet vervaardigde of ingeval van tekorten bij grote orders. Hieronder worden eerst kort de geperste kleipijpen besproken die de pijpenfabrikant Trumm-Bergmans⁶⁴ in Weert aan De Rijk verkocht en daarna de doorroker gietpijpen die C. de Rijk & Zoon in dezelfde periode aan Trumm-Bergmans leverde. Ook zijn, vanwege de vermeende relatie tussen deze bedrijven, de leveranties van doorrokers van Hollandia hier opgenomen

Leveranties geperste kleipijpen van Trumm-Bergmans aan C. de Rijk & Zoon

De pijpenfabrikant Trumm-Bergmans te Weert maakte

vooral traditionele geperste kleipijpen. Die werden in binnen- en buitenland aan detaillisten en grossiers verkocht, maar ook aan collega fabrikanten in Gouda, zoals M.N. van Duijn in de Peperstraat, H. van Rijst en in 1916/1917 ook P.J. van der Want Az. in de Keizerstraat.⁶⁵

In het enige overgebleven Orderboek⁶⁶ van Trumm-Bergmans uit de periode 1915-1921 vinden we ook leveringen van geperste pijpen aan C. de Rijk & Zoon in Amsterdam (afb. 40). In 1915, 1916, 1917 en 1920 bestelde de Amsterdamse grossier 107,1 gros (15.428 stuk) tabakspijpen bij Trumm-Bergmans waaronder 6.220 Jacobkoppen (Tabel 1). De Jacobkoppen werden per stuk verkocht maar zijn hier omgerekend naar grossen. De Weertse pijpenfabrikant bood de Jacobkoppen aan in drie formaten: klein, middel en groot en ze konden geleverd worden als insteekmodel (afb. 41a-b) of manchetpijp (afb. 41a-b). De prijzen hiervan verschilden per afnemer. De Rijk betaalde f 8,64 per gros ofwel 6

Afb. 37. Rode controlestip in gietpijp Alphen. Collectie en foto auteur.

cent per stuk voor het grote formaat. Die waren volgens de fabrikant 'fijn en netjes bewerkt'.⁶⁷ De losse koppen moesten nog wel van een roer worden voorzien.

Leverantie gietpijpen van Van der Want & Barras, Hollandia te Gouda aan Trumm-Bergmans te Weert

Mogelijk is Trumm-Bergmans pas in de jaren twintig zelf begonnen met de fabricage van gietpijpen. In de correspondentieboeken zien we dat ze deze pijpen vooral bij andere fabrikanten inkochten. Doorrookers met en zonder lichtbeelden of gekleurde transfers werden bij Van der Want & Barras, Hollandia in Gouda gekocht en bij de Amsterdamse grossier C. de Rijk & Zoon. Hollandia had een vertegenwoordiger, Wortelboer, die Trumm-Bergmans in Weert bezocht om bestellingen op te nemen en monsters te laten zien.

In december 1914 leverde Hollandia al aan Trumm-Bergmans. Voor die datum is geen informatie beschikbaar. Tussen maart en eind november 1915 leverde Hollandia 237 dozijn (2.844 stuks) gietpijpen aan Trumm-Bergmans, waarvan 165 dozijn in de maanden maart, augustus en oktober en de rest in november (Tabel 2). Hollandia leverde losse gegoten manchekoppen met de modelnummers 48, 49 en 64 (afb. 43) en complete pijpen met de modelnummers 204 en 205 (afb. 44a-b). In de steelopening van de manchetpijp werden kurkjes gestoken en daarin een los roer.

Afb. 39. Vroege advertentie van C. de Rijk & Zoon voor doorrooker pijpen, De Sigarenwinkelier, 12 juni 1915.

Afb. 38. Het opplakken van lichtbeelden, Gouda, 1919.

Laatste Nieuws!

**Lichtbeeld-
Doorrookers**

MET BEELD

Belgisch Koningspaar

MET HOORN MONDSTUK 22½ CENT VERKOOP
GEEL CELLULOID „ 25 „ „

RECHTE EN GEBOGEN MODELLEN

MET RECLAMEKAARTJE

Wij zenden voor proef 3 dozijn franco (onbekende afnemers rembours).

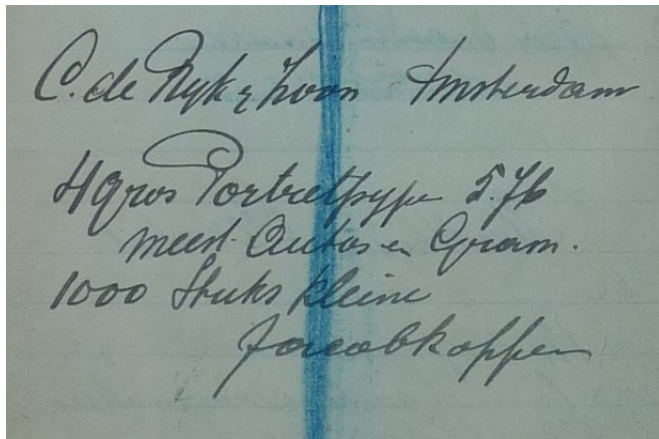
GROOTE VOORRAAD IN

Mobilisatie-Doorrookers
met Lichtbeelden en Gekleurde Beelden, enz. enz.

Plateel-Doorrookers.

C. de Rijk & Zoon.
AMSTERDAM.

O. Z. Achterburgwal 68.
Telegram-adres „Erka”. Telef. 7450.

Afb. 40. Orderboek Trumm-Bergmans, Weert 1915-1921, p46-47. Collectie Familie Bergmans, Weert, foto auteur.

Hollandia leverde tot en met augustus 1915 doorrokerpijpen zonder lichtbeelden, maar vooral met witte lichtbeelden waarvan de afbeeldingen niet werden gespecificeerd. Pas in augustus 1915 vroeg Trumm-Bergmans specifiek om rechte pijpen met modelnummer 204, met witte mobilisatie lichtbeelden en andere afbeeldingen, maar zonder Belgisch koningspaar. Op 24 november 1915 bestelden ze een grote partij van 72 dozijn losse manchetskoppen met witte lichtbeelden met het Belgisch koningspaar, waarvan de helft met modelnummer 49 en de andere helft modelnummer 64.

Op 6 april 1915 schreef Trumm-Bergmans een brief aan Hollandia waarin ze lieten weten dat er een cheque

van A. Hillen van de firma Knoedgen uit Bree was ontvangen. Veel pijpen van Hollandia en C. de Rijk & Zoon werden via Trumm-Bergmans aan deze Belgische firma geleverd. Ook verzorgden zij de facturen en het doorsturen van ontvangen bedragen. In dezelfde brief werd ook geklaagd over de trage levering door Hollandia: 'Dringend verzoeken we U ons de bestelden pijpen met en zonder lichtbeelden, speciaal de kopjes doch omgaand te willen toezenden. We zijn er zeer om verlegen. Andere firma's leveren geregeld, tenminste tamelijk en wij zitten steeds zonder'.

Op 24 november 1915 werd Hollandia gevraagd of ze de modelnummers 204, 205, 206 etc ook met koning Albert en Hindenburg met gekleurd plaatje konden leveren en of ze daarvan monsters wilden sturen. Kennelijk waren pijpen met deze afbeeldingen niet eerder bij hen besteld. De Rijk had deze pijpen wel. Nog dezelfde dag werd daar een bestelling gedaan.

Leveranties doorrokers van C. de Rijk & Zoon te Amsterdam aan Trumm-Bergmans te Weert

Eerder zagen we dat Hollandia al vanaf december 1914 doorrokers aan Trumm-Bergmans leverde. C. de Rijk & Zoon begon pas op 24 november 1915 met de leverantie (Tabel 3) terwijl hun pijpenfabriek Erka in Alphen al in de eerste helft van 1915 en mogelijk al in januari van dat jaar, was begonnen met de productie van gietpijpen.

Op 24 november 1915, dezelfde dag waarop 72 dozijn bij Hollandia was besteld, werd ook bij C. de Rijk &

Tabel 1. Leverantie gekaste pijpen van Trumm-Bergmans te Weert aan C. de Rijk & Zoon te Amsterdam, 1915-1920.

Datum	Model	Modelnummer	Gros	Grosprijs	Stuksprijs
1915-6-25	Jacobpijpen	660	5,0		
1915-6-25	Delfts	650	5,0		
1915-12-2	Jacobkoppen, groot		2,1		
1915-12-2	Jacobkoppen, midden		2,1		
1915-12-2	Jacobkoppen, klein		2,1		
1916-7-21	Delft, voetbal	666	10,0	9,60	9,60
1916-12-1	Portretpijpen		5,0		
1916-12-1	Jacobkoppen, klein		5,0		
1916-12-1	Jacobkoppen	660	5,0		
1916-12-1	Voetbalpijpjes		5,0		
1917-2-8	Delft		15,0	4,30	0,03
1917-2-8	Marbres		15,0	4,30	0,03
1917-2-8	Portret, met Gramophone en Auto		10,0	5,76	0,04
1917-3-0	Portret, meest autos en Gram.		4,0	5,76	0,04
1917-3-0	Jacobkoppen, klein		6,9		
1920-2-6	Jacobkoppen, midden met roer		10,0		0,20
Totaal gros			107,1		

Afb. 41a-b. Insteekpijp, gekast, 'Je suis le vrai Jacob'. Bodemvondst bedrijfsafval Trumm Bergmans, Weert. Collectie Hans Brinkerink, foto auteur.

Afb. 42a-b. Manchetpijp, gekast, 'Ik ben de ware Jacob'. Bodemvondst bedrijfsafval Trumm Bergmans, Weert. Collectie Hans Brinkerink, foto auteur.

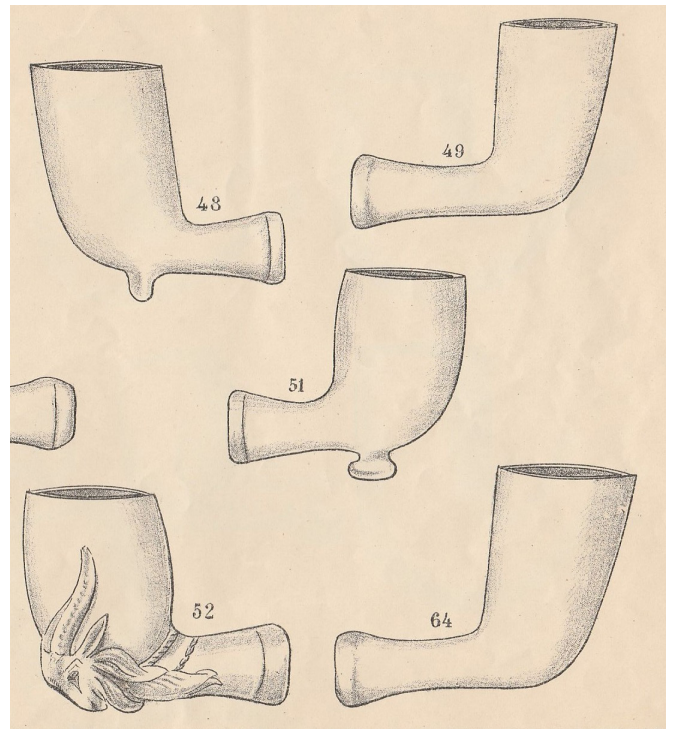
Zoon een partij van 35 dozijn gietpijpen besteld. Alle pijpen moesten geleverd worden met witte lichtbeelden van het Belgisch koningspaar en gekleurde beelden van koning Albert, maar 'Indien er echter zijn met Koning Albert of de Koningin ieder afzonderlijk dan zijn deze ook goed.' Ze moesten met caoutchouc of krom instekers gemonteerd zijn. Celluloid spitten kon Trumm-Bergmans niet gebruiken. De pijpen moesten verpakt worden in kartonnen dozen van een dozijn en deze dozen moesten weer in stevige kisten worden verpakt. Op de dozen mocht niet voluit koning Albert worden geschreven. Dat zal te maken hebben gehad met de oorlog, waardoor het beter was als de vijand de

Koninklijke naam niet zichtbaar op de verpakking zag staan.

De Rijk leverde modelnummers 203, 204 en 205 met witte lichtbeelden van het Belgisch koningspaar en Hindenburg en gekleurde plaatjes van koning Albert en nummer 204 met witte lichtbeelden mobilisatie. De nummers 204 en 205 werden ook geleverd met gekleurde plaatjes van Hindenburg. Dit waren ook de nummers die soms zonder lichtbeeld werden besteld. Op 20 en 29 december 1915 en 20 januari 1916 volgden nog een aantal bestellingen van vijftien dozijn waarvan veertien dozijn Belgisch koningspaar en een dozijn

mobilisatiepijpen, allen met witte lichtbeelden. Naast de bekende modelnummers 203 t/m 205 werden bij De Rijk nu ook pijpen met de modelnummers 208 en 209 (afb. 45a-b) besteld en manchetskoppen met modelnummer 64. De pijpen moesten met gummi roeren worden geleverd maar in januari werden ze met celluloid spitjes verzonden omdat er nauwelijks nog gummi te krijgen was.

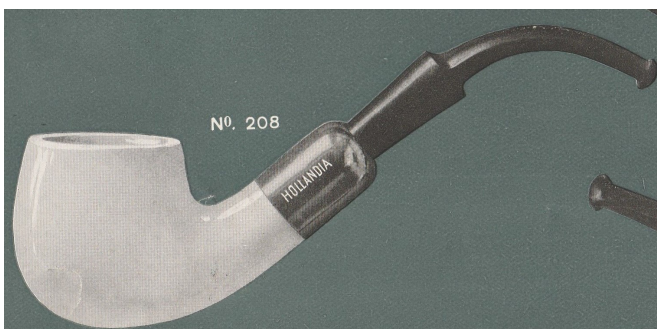
De bij De Rijk bestelde pijpen hadden de modelnummers 203, 204 en 205. Dat was opmerkelijk en bijzonder verrassend want dat waren dezelfde modelnummers als de firma Hollandia in gebruik had. In het orderboek noemde Trumm-Bergmans modelnummer 203 'platte', 204 'rechte', 205 'kromme' en 208 'platte gebogen'.⁶⁸ Van modelnummer 209 is geen benaming bekend maar gezien de voorgaande benamingen zal dit een 'gebogen' zijn. Dat zou betekenen dat bij Erka dezelfde modelnummers werden gebruikt als bij Hollandia. Was er mogelijk een samenwerking tussen Hollandia en Erka, waarbij het Alphen bedrijf niet alleen De Rijk voorzag van doorrokers maar ook voor Hollandia produceerde?

Afb. 43. Modelnummers 48 en 49 (boven) en 64 (rechtsonder). Catalogus Van der Want & Barras, Hollandia, 1910-1920.

Afb. 44a-b. Gietspijpen, modelnummers 203 'platte', 204 'rechte' en 205 'kromme'. Catalogus Van der Want & Barras, Hollandia, 1915-1920.

Afb. 45a-b. Gietspijpen, modelnummers 208 'platte gebogen' en 209 met gekromde steel. Catalogus Van der Want & Barras, Hollandia, 1915-1920.

Tabel 2. Bestellingen gietpijpen door Trumm-Bergmans te Weert bij Van der Want & Barras, Hollandia te Gouda, 1915-1916.

Datum	Modelnummer	Wit lichtbeeld	Dozijn
1915-3-24	64 kopjes	zonder lichtbeeld	10
1915-3-24	64 kopjes	maar niet gespecificeerd	5
1915-3-24	204 pijpjes	maar niet gespecificeerd	12
1915-3-24	205 pijpjes	maar niet gespecificeerd	12
1915-3-24	48 kopjes	maar niet gespecificeerd	12
1915-3-24	64 kopjes	maar niet gespecificeerd	6
1915-8-10	204 rechte pijpjes	maar niet gespecificeerd	24
1915-8-10	64 kopjes	maar niet gespecificeerd	12
1915-8-10	48 kopjes	maar niet gespecificeerd	12
1915-10-11	204 rechte pijpjes	Mobilisatie e.a.	60
1915-11-24	49 koppen	Belgisch koningspaar	36
Totaal			237

Uit de correspondentie blijkt dat De Rijk een deel van de order van november niet op tijd had verzonden en ook waren er teveel gekleurde lichtbeelden gestuurd. Mogelijk kon Erka, evenals andere fabrikanten, niet altijd (direct) aan de vraag voldoen. Vanwege de oorlog waren er tekorten aan roeren van specifieke materialen en De Rijk en Trumm-Bergmans vroegen elkaar over en weer hiermee te helpen.

Halverwege december 1915 bestelde Trumm-Bergmans gietpijpen met afbeeldingen van Hindenburg en er volgden meer bestellingen. Halverwege januari 1916 waren de pijpen nog steeds niet in Weert aangekomen. De problemen met de productie en levering vielen samen met het vertrek van Willem Sibbes en Gerrit de Blanken bij Erka.

Leveranties doorrokers van C. de Rijk & Zoon aan Steenbruggen in Brussel

De gietpijpen met lichtbeelden van het Belgisch koningspaar, koning Albert, Hindenburg en mobilisatiepijpen waren voor een belangrijk deel bestemd voor verzending naar de firma Knoedgen, pijpenfabrikant en grossier in het Belgische Bree waar Trumm familiebanden mee had.⁶⁹

Kennelijk verliepen meer zaken via Trumm-Bergmans want in september 1915 moest De Rijk vier gros geëmailleerde pijpjes met rechte caoutchouc stelen en een gros met kromme stelen rechtstreeks naar L. Steenbruggen, Articles pour fumeur, Rue des Alexiens 27 in Brussel sturen.⁷⁰ De prijs per gros bedroeg f 1,60. De order was binnengekomen via Verbunt, vertegenwoordiger in Brussel van de Franse firma Grappin fils & Cie uit Saint Claude, fabrikant van houten pijpen. Verbunt reisde zelf ook op gezette tijden naar Amsterdam maar liet deze order via Trumm-Bergmans lopen.

Trumm-Bergmans op zoek naar specifieke modellen bij diverse fabrikanten

Eind november 1915 stuurde Trumm-Bergmans brieven aan Hollandia en De Rijk waarin hij informatie vroeg over specifieke modellen en afbeeldingen. Ook ging er een brief uit naar de pijpenfabrikant Ouwehand, Van der Want, Neerlandia in Gouda: ‘Gelieve ons s.v.p. monsters met uiterste prijzen Uwer lichtbeeldpijpjes te willen toezenden’.⁷¹ Onder dezelfde datum staat een afschrift van een brief aan P. van der Want Gzn. in Gouda die onder de naam Ivora werkte: ‘Kunt U ons de bekende pijpjes met en zonder lichtbeelden, rechte en krommen leveren. Zoo ja, gelieve ons dan s.v.p. monsters met prijzen te willen toezenden’. Direct kreeg Trumm-Bergmans van Ivora een catalogus met prijscourant toegestuurd en al op 6 december lieten ze weten dat er vraag was naar de modelnummers 6, 41, 45, 36 en 56, van welke nummers ze de uiterste prijzen bij afname van 5 gros per nummer wilden weten. De eerste drie nummers waren pijpen met rechte stelen en de nummers 36 en 56 met kromme stelen.

Kennelijk was men naast het vertrouwde Hollandia en later Erka van De Rijk op zoek naar meerdere fabrikanten en leveranciers van doorrokers. De leverantie van doorrokers verliep niet altijd soepel en mogelijk waren er al signalen dat er een einde kwam aan de productie bij pijpenfabriek Erka in Alphen. De nieuwe pijpenfabriek die De Rijk in Haarlem opzette ging pas in januari 1917 produceren.

Het einde van pijpenfabriek Erka te Alphen en de aankomst in Haarlem

Eerder zagen we dat Gerrit de Blanken en Willem Sibbes begin 1916 kort na elkaar waren vertrokken bij Erka in Alphen. In dat jaar was het bedrijf nog steeds actief. Door het vertrek van Sibbes en De Blanken draaide het bedrijf waarschijnlijk niet meer op volle productie. Mogelijk was dat de reden waarom Dirk Willem Jacobus de Rijk vertrok om elders iets op te zetten. Al in september 1916 ging hij terug naar Haarlem om Pijpenfabriek Etna op te zetten. Dat is opmerkelijk want twee maanden later vroeg hij in Alphen nog personeel om te worden opgeleid als plateelschilder.⁷² Het lijkt er daarom sterk op dat, terwijl De Rijk in Haarlem zat, Simon Brandse de fabriek in Alphen draaiende hield, maar het einde was in zicht. In dezelfde periode had Johan Frederik de Rijk, directeur van de Firma C. de Rijk & Zoon, een arbeidsovereenkomst gesloten met Ivon van der Want, directeur van Plateelbakkerij Ivora in Gouda, om bij hem als bedrijfsleider te komen werken in zijn nieuwe Pijpen- en plateelfabriek Erka aan de Lage Gouwe in Gouda.⁷³

Van der Want begon op 1 oktober 1917 bij Erka Gouda. Dit kan gezien worden als het einde van Erka Alphen. Eind september 1917 ging ook Simon Brandse uit Alphen weg en vertrok met zijn familie eveneens naar Gouda.⁷⁴ Daar ging hij aan het werk als ‘modellieur in een pijpenfabriek’. Gezien de voorgaande ontwikkelingen lijkt het vrijwel zeker dat Brandse bij Erka in Gouda aan het werk ging. Later meer hierover bij het hoofdstuk over Pijpenfabriek Erka in Gouda. Op 13 september 1919 trad hij samen met zijn broer Dirk in dienst van Zenith maar stopte al na ruim een maand.⁷⁵

Aardewerfabriek “Etna”, firma de Rijk en Co., Breestraat / Lange Boogaardstraat, Haarlem

Dirk Willem Jacobus de Rijk werd op 9 september 1916 ingeschreven in het bevolkingsregister van Haarlem.⁷⁶ Als beroep gaf hij pijpenfabrikant op. In eerste instantie woonde hij op het adres Koudenhorn 72 rood om vervolgens naar de Scheepmakerdijk 57 te verhuizen. Voor zijn definitieve vertrek uit Alphen had hij al een Hinderwetvergunning in Haarlem aangevraagd. Die

Tabel 3. Bestellingen gietpijpen door Trumm-Bergmans te Weert bij C. de Rijk & Zoon te Amsterdam, 1915-1916.

Datum	Modelnr.	Lichtbeeld	Gekleurd	Dozijn	Prijs per dozijn	Stuksprijs
1915-11-24	203	Belgisch koningspaar		5	1,50	0,13
1915-11-24	204	Belgisch koningspaar		5	1,50	0,13
1915-11-24	205	Belgisch koningspaar		5	1,50	0,13
1915-11-24	203		koning Albert	2	1,65	0,14
1915-11-24	204		koning Albert	2	1,65	0,14
1915-11-24	205		koning Albert	2	1,65	0,14
1915-11-24	203	Belgisch koningspaar		1	1,50	0,13
1915-11-24	204	Belgisch koningspaar		1	1,50	0,13
1915-11-24	205	Belgisch koningspaar		1	1,50	0,13
1915-11-24	204		koning Albert	1	1,65	0,14
1915-11-24	205		koning Albert	1	1,65	0,14
1915-11-30	204		Hindenburg	2		
1915-11-30	205		Hindenburg	1		
1915-11-30	203	Hindenburg		2		
1915-11-30	204	Hindenburg		1		
1915-11-30	205	Hindenburg		1		
1915-11-30	204	zonder		1		
1915-11-30	205	zonder		1		
1915-12-20	203	Belgisch koningspaar		2		
1915-12-20	204	Belgisch koningspaar		2		
1915-12-20	205	Belgisch koningspaar		2		
1915-12-20	208	Belgisch koningspaar		2		
1915-12-29	208	Belgisch koningspaar		2		
1915-12-29	209	Belgisch koningspaar		2		
1916-1-20	64	Belgisch koningspaar		2		
1916-1-20	204	Mobilisatie		1		
Totaal gros				50		

aanvraag deed hij alleen. Daarna richtte hij op 18 november 1916 samen met Hubertus de Bie⁷⁷ uit Schoten⁷⁸ de 'Aardewerkfabriek Etna, firma De Rijk en Co' op en later deed hij nog een Hinderwetaanvraag met J. F. Delcourt. De aanvragen hadden nogal wat voeten in de aarde en het heeft vrij lang geduurd voordat er uiteindelijk geproduceerd kon worden. Waarschijnlijk heeft De Rijk de gietvormen en andere gereedschappen die bij de pijpenmakerij in Alphen behoorden meegenomen naar Haarlem.

Aanvraag eerste Hinderwetvergunning, Breestraat / Lange Boogaardstraat 1, 1916

Al op 30 augustus 1916 had D.W.J. de Rijk een aanvraag ingediend voor een Hinderwetvergunning.⁷⁹ Kennelijk verliep dat niet volgens plan want in september vroeg hij voor dezelfde locatie opnieuw een Hinderwetvergunning aan voor het oprichten van een inrichting 'tot het bakken en emailleren van aarden tabakspijpen in den kelder, gelegen onder het perceel aan de Breestraat hoek Lange Boogaardstraat' (afb. 46).⁸⁰ De Rijk huurde alleen de kelder. Daarboven bevonden zich een winkelpand met benedenwoning, zolderbergplaats en een bovenwoning die toegankelijk waren via de Breestraat. Hier was eerder een broodbakker gevestigd. Uit een Bijlage bij de aanvraag worden de volgende details inzichtelijk:

- De pijpen worden uit een kleipreparaat uit de hand vervaardigd.
- De oven voor het bakken en emailleren wordt met turf gestookt.
- De oven is 1,50 meter hoog en 1,30 meter in het vierkant en geheel van steen ter dikte van 45 cm te bouwen.
- De bestaande broodbakkersoven zal daartoe worden verbouwd.

De werkplaats was 7,90 meter lang en 5 meter breed. De hoogte in de werkplaats bedroeg 2 meter aan de noordkant en de overige ruimte 2,40 meter. In een hoek aan de zuidkant stond een moffeloven met een inhoud van 2,5 kubieke meter. Op 6 november 1916 werd een vergunning verleend maar die werd kort daarna weer ingetrokken omdat volgens de arbeidsinspectie de hoogte van de werkplaats onvoldoende was. Als gevolg daarvan werd de vergunning eind december definitief geweigerd en De Rijk en De Bie moesten naar elders uitwijken. Op de locatie Lange Boogaardstraat is uiteindelijk nooit iets van de grond gekomen.

Oprichting VOF 'Aardewerkfabriek "Etna", Firma de Rijk en Co', 18 november 1916 (ingaaude 1 januari 1917)

De eerste Hinderwetvergunning in Haarlem had De Rijk alleen aangevraagd. Daarna ging hij samenwerken met Hubertus de Bie⁸¹ uit Schoten.⁸² Op 18 november 1916 hadden zij daartoe de vennootschap onder firma

'Aardewerkfabriek "Etna", Firma de Rijk en Co' opgericht die tot doel had 'het fabriceren van en den handel in aardewerk in den ruimsten zin'.⁸³ Daaruit zou kunnen worden opgemaakt dat er plannen waren om naast pijpen ook ander aardewerk te vervaardigen. De bedrijfsruimte werd gehuurd. Het bericht werd in het Haarlems Dagblad van 30 december 1916 opgenomen.⁸⁴

De vennootschap werd aangegaan voor een jaar, ingaande 1 januari 1917 en werd stilzwijgend van jaar tot jaar verlengd. De vennoten, die zichzelf inmiddels fabrikanten noemen, waren zowel gezamenlijk als afzonderlijk bevoegd tot alle 'daden van beheer', maar voor het vervreemden en belasten van onroerende zaken en het aangaan van geldleningen moesten ze samen tekenen. Verder mochten 'arbeiders en arbeidsters en verdere bedienden' slechts met onderling goedvinden in dienst worden genomen en ontslagen en hun salaris werd gezamenlijk geregeld. Beide vennoten kregen wekelijks een uitkering die bij aanvang van ieder boekjaar zou worden vastgesteld en ten laste van de onkostenrekening in voorschot op ieders winstaandeel zou worden gebracht. De wekelijkse uitkering mocht niet meer zijn dan 25 gulden per week per persoon. De Bie en De Rijk mochten niemand als deelgenoot aannemen, noch hun aandeel aan derden overdragen. Evenmin mochten zij andere handelszaken voor rekening van de vennootschap of voor eigen rekening of in vereniging met anderen drijven. Bij overtreding was de andere vennoot bevoegd om de vennootschap direct te beëindigen. Bij uittreden of overlijden van Hubertus de Bie mocht zijn zoon Pieter, bij gebleken geschiktheid, zijn plaats innemen. De Bie had een bedrag van 1000 gulden ingebracht en was met de administratie belast, terwijl De Rijk 'eenige inventarisgoederen ter uitoefening van het bedrijf' inbracht en zich bezighield met de bedrijfsvoering.

Deze inventarisgoederen zullen ongetwijfeld de gietvormen en andere gereedschappen zijn geweest uit de EKA fabriek in Alphen. Eind december 1916 werd per direct een 'flinke jongen' gevraagd voor de pijpenfabriek (afb. 47), een signaal dat er daadwerkelijk geproduceerd zou gaan worden.⁸⁵

Aardewerkfabriek "Etna", firma de Rijk en Co., Emmakade 5, Haarlem

Aanvraag tweede Hinderwetvergunning, Emmakade, 11 januari 1917

Inmiddels hadden De Rijk en De Bie aan de Emmakade 5 in Haarlem een ander bedrijfspand gevonden. Dit werd de huidige Noorder Emmakade.⁸⁶ Kort na de inwerkingtreding van de vennootschap werd op 11 januari 1917, door hen de tweede Hinderwetaanvraag voor het oprichten van een pijpenbakkerij ingediend.⁸⁷

In de bijlagen geven De Rijk en De Bie aan dat de oven die in de inrichting tot het bakken en emailleren van aarden tabakspijpen zal worden geplaatst, een stenen omhulsel heeft met een dikte van 33 centimeter (afb. 48a-b). De inwendige diameter van de oven bedraagt 1,10 meter, de hoogte 2,00 meter en het rooster 30 x 80 centimeter. De oven zal geen hitte of warmte uitstralen en wordt met turf gestookt. De Rijk en De Bie verwachten dat er vijf arbeiders in de fabriek komen te werken; drie volwassenen en twee personen onder de 16 jaar.⁸⁸

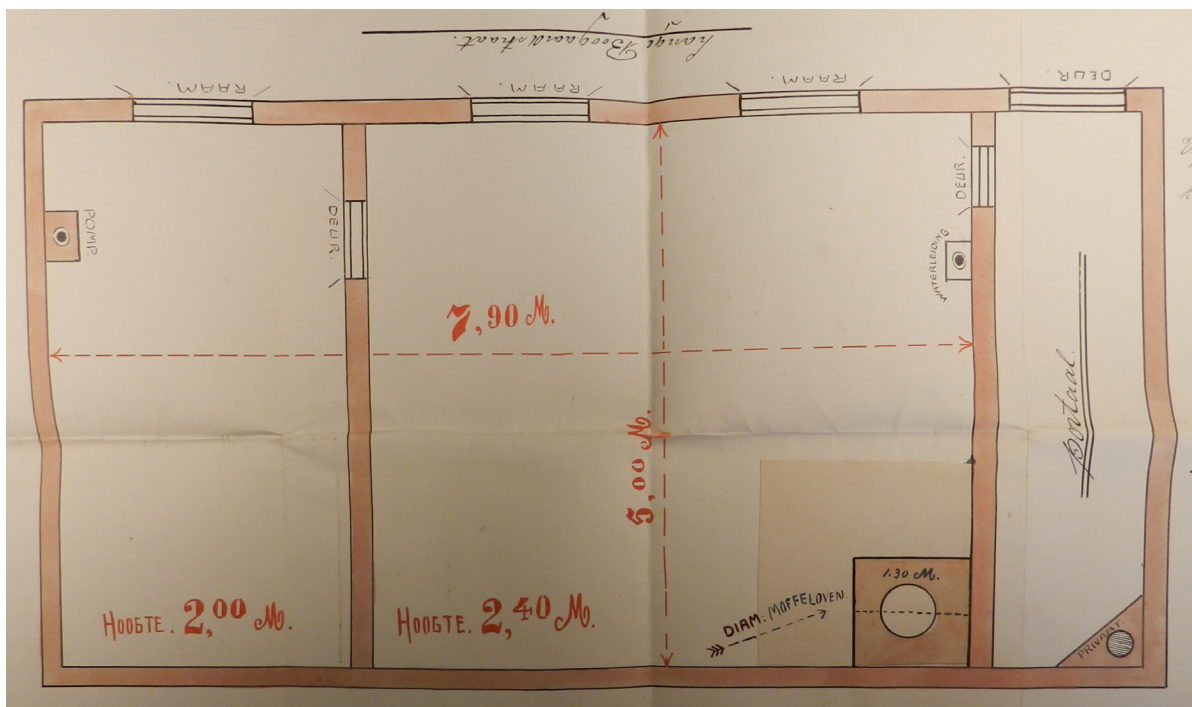
De fabrikanten kregen op 1 maart hun vergunning. Daar werden wel een aantal voorwaarden aan verbonden, waaronder:

- dat tussen de op voldoende wijze te funderen oven en de meest zuidelijke scheidsmuur van de inrichting een aan de zijde van den oven een niet afgesloten ruimte aanwezig zal zijn van minstens 22 centimeter,
- dat de vloer in de inrichting rondom de oven van steen wordt vervaardigd ter breedte van minstens 1,50 meter aan de zijde van de opening van de oven, en aan de overige zijden ter breedte van minstens 22 centimeter,
- dat het rookkanaal van de oven zal zijn aangesloten in de op voldoende wijze te funderen nieuwe schoorsteen, die van steen moet zijn opgetrokken tot voldoende hoogte, minstens 11 meter boven de vloer van de inrichting en minstens 0,05 meter verwijderd moet blijven van hout of andere lichtbrandbare stoffen,
- dat de onderkant van het plafond, indien deze zich minder dan 1 meter boven de bovenkant van de oven bevindt, boven de oven wordt bekleed met platen van onbrandbaar materiaal, ter dikte van minstens

1 centimeter, welke bekleding zover rondom de oven moet uitsteken zoals hierboven bij de vloer is omschreven,

-dat de oven uitsluitend wordt gestookt met cokes of andere, geen roet of neerslag veroorzakende, brandstof. Gezien de advertenties die in de maanden april en juli geplaatst werden was de fabriek opgestart. In april 1917 werden tot tweemaal toe jongens en meisjes gevraagd.⁸⁹ En in dezelfde week was De Rijk op zoek naar aankomende kunstschilders (afb. 49). Niet bij de Pijpenfabriek maar de Aardewerkfabriek "Etna".⁹⁰ Daaruit kan geconcludeerd worden dat er naast pijpen ook ander aardewerk werd vervaardigd en beschilderd. Waarschijnlijk ging het hier, evenals bij Erka in Aarlanderveen en Alphen, om asbakken en tabakspotten. In juli volgden opnieuw advertenties voor 'nette jongens'.⁹¹

Op 3 juli bleek na controle dat de oven geplaatst en in bedrijf gesteld was, waaruit geconcludeerd kon worden dat er daadwerkelijk en mogelijk al vanaf april of mei geproduceerd werd. Kennelijk had De Rijk moeite om goed personeel te vinden. Ervaren pijpenmakers waren er niet in Haarlem en daarom plaatste hij advertenties in de Goudsche Courant (afb. 50). In mei zocht hij in Gouda met spoed 'een bekwaam Pijpenmaker voor emaildoorrookers, zelfstandig kunnende optreden en van goede getuigen voorzien. Hij die lust heeft tot verbetering zijner positie, zich in Haarlem te vestigen.' Kennelijk zat De Rijk erg verlegen om een pijpenmaker want sollicitanten konden een brief met het verlangde salaris opsturen.⁹²

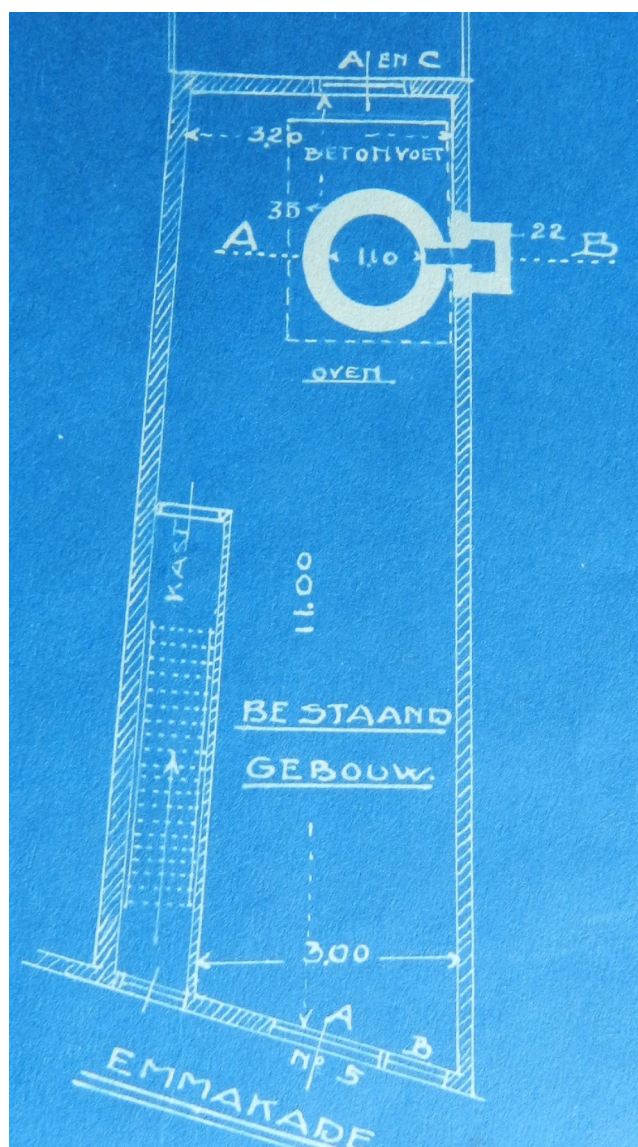
Afb. 46. Tekening met oven bij aanvraag Hinderwetvergunning Breestraat / Lange Boogaardstraat 1.

Afb. 47. Advertentie Pijpenfabriek "Etna", Haarlems Dagblad 28-12-1916.

Ontbinding VOF 'Aardewerkfabriek "Etna", Firma de Rijk en Co', 1 augustus 1917

Al na acht maanden wordt de vennootschap tussen De Rijk en De Bie notarieel ontbonden door de uittreding van De Bie.⁹² Behalve de standaardregeling voor een vergoeding zoals dat volgens de wet is geregeld, krijgt hij ook een vergoeding van 1000 gulden van De Rijk waarna beiden niets meer van elkaar te vorderen hebben. De Rijk zet het bedrijf onder dezelfde naam alleen voort.

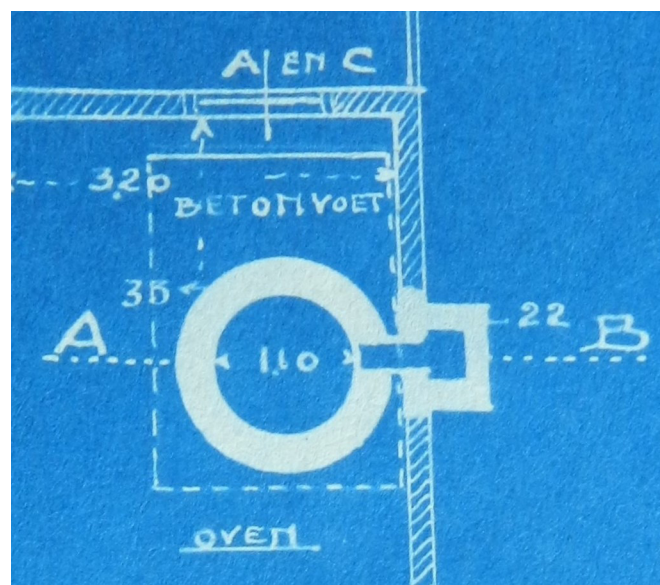
Van de ontbinding werd zowel in de Staatscourant als in het Haarlems Dagblad een aankondiging gedaan.⁹⁴ Het is niet bekend waarom De Bie besloot uit te treden. Het is wel opmerkelijk dat hij een half jaar na zijn uittreding onroerend goed in Schoten verkocht.⁹⁵

Ook opmerkelijk is dat dagen na de ontbinding van de vennootschap brand uitbreekt in de pijpenfabriek van De Rijk: 'Zaterdagavond omstreeks half acht ontstond er begin van brand in de pijpenfabriek "de Etna" gelegen aan de Emmakade. De oorzaak was, dat men lange turven, die door den regen nat geworden waren, te dicht bij de pijpen gelegd had, om ze op deze wijze te drogen. De turf was gaan smeulen en had vlam gevat. Met één slang op de waterleiding was de brandweer het vuur spoedig meester. De staf van de brandweer was aanwezig'.⁹⁶

Ook na het vertrek van zijn vennoot en de brand ging De Rijk door met zijn bedrijf. Al op 11 augustus, tien dagen na het uittreden van De Bie, liet hij opnieuw een advertentie in de Goudsche Courant plaatsen (afb. 51). Nu zocht hij een 'bekwaam Pijpenmaker (emaille) liefst stukwerker en ongehuwd'. Sollicitanten konden hun brieven direct naar de Pijpen- en Aardewerkfabriek "Etna" aan de Emmakade sturen.⁹⁷

Aanvraag derde Hinderwetvergunning, uitbreiding Emmakade, 6 februari 1918

Kennelijk gingen de zaken goed en was de productie en/of omzet stijgende want op 6 februari 1918, een jaar na aanvang op de Emmakade ging Dirk Willem Jacobus de Rijk de 'pijpenbakkerij en emailleerderij' uitbreiden.⁹⁸ De Rijk woonde inmiddels weer aan de Koudehoorn 74 te Haarlem. Hij werkte al weer zes maanden zonder De Bie. De Rijk wilde op dezelfde locatie een tweede

Afb. 48a-b. Plattegrond met oven. Tekening bij aanvraag Hinderwetvergunning Emmakade 5, Haarlem.

werkplaats met een oven bij bouwen⁹⁹ waar 'uit de hand worden vervaardigd het maken en emailleeren van aarden tabakspijpen'. Er waren twee volwassen personen werkzaam en drie personen beneden de leeftijd van 16 jaar.

De oven zou een stenen omhulsel krijgen met een dikte van 44 centimeter, een diameter van 1,25 meter en een hoogte van 2,00 meter en een rooster van 30 x 80 centimeter. De oven werd met turf gestookt, de rookgeleiding zou op dezelfde wijze aangesloten worden als de bestaande schoorsteen.

Opmerkelijk genoeg kwam er een paar weken later een schrijven van De Rijk waarin hij verzocht om het eerdere uitbreidingsverzoekschrift van 6 februari 1918 'als niet gedaan te willen beschouwen'. De ambitieuze plannen van De Rijk leken hiermee tot een einde te komen.

Porselein en Aardewerkfabriek "De Rijk & Delcourt", Judith Leysterstraat, Haarlem

Aanvraag vierde Hinderwetvergunning, Judith Leysterstraat 35, 7 mei 1918

Tegen alle verwachtingen in werd er op 7 mei 1918 opnieuw een Hinderwetvergunning verleend voor het bakken en emailleeren van aarden tabakspijpen.¹⁰⁰ Ditmaal op het adres Judith Leijsterstraat 35 vlakbij de Kleverlaan. Het is niet bekend waarom De Rijk zijn Hinderwetaanvraag voor een uitbreiding aan

de Emmakade annuleerde. Inmiddels had hij in J.F. Delcourt uit Haarlem een nieuwe vennoot gevonden. De vergunning werd verleend aan D.W.J. de Rijk & J.F. Delcourt. In advertenties voor personeel uit maart en juni 1918¹⁰¹ komen we het bedrijf tegen onder de naam Porselein en Aardewerkfabriek "De Rijk & Delcourt" (afb. 52). Ook hier weer een aanwijzing dat er naast tabakspijpen ook ander aardewerk vervaardigd zal zijn.

In de Staat van verleende Hinderwetvergunningen van de Gemeente Haarlem werd het bedrijf als enige afwijkende industrie genoemd tussen allerlei tabakverwerkende industrieën: drogerij van tabak, een drogerij van tabak en sigaren, tien sigarendrogerijen, een tabakskerverij, een tabakskerverij en eesterij met gaskracht en een tabaksfabriek.¹⁰²

Brand in de Judith Leijsterstraat, 17 juli 1918

Het zit de firma niet mee. Op 17 juli, ruim twee maanden na het verkrijgen van de Hinderwetvergunning, breekt er opnieuw brand uit. Het bericht in het Haarlems Dagblad begint hetzelfde als bij de vorige brand: 'Begin van brand. Hedennacht is een begin van brand ontstaan in de pijpenfabriek van de firma de R. en D. aan de Judith Leysterstraat, doordat turf, die tegen den oven te drogen waren gelegd, aan het smeulen waren geraakt. Een aldaar surveilleerende agent van politie, die 't bemerkte doofde met behulp van eenige werklieden met emmers water 't vuur'.¹⁰³

Afb. 49. Advertentie voor aankomend kunstschilders, Aardewerkfabriek "Etna", Haarlems Dagblad 20-4-1917.

Afb. 50. Advertentie voor bekwaam pijpenmaker van emaildoorrokers, Goudsche Courant, 5-5-1917.

Afb. 51. Advertentie voor pijpenmaker bij pijpen- en aardewerkfabriek "Etna", Emmakade 5, Haarlem, Goudsche Courant, 11-8-1917.

Opmerkelijk was dat de oorzaak van de brand bijna gelijk was als de vorige brand. Ditmaal werden geen persoonsnamen in het bericht vermeld. Had dit wellicht te maken met de schuldvraag? Was er misschien een diepgaander onderzoek gestart naar de oorzaak van deze brand? Voor de Rijk was dit de derde keer dat hij met een dergelijke tegenslag te maken kreeg. Eerst in Aarlanderveen in 1914, daarna op de Emmakade (1917) en nu in de Judith Leysterstraat. Het was tevens het einde van het bedrijf.

Het einde van de Porselein en Aardewerkfabriek "De Rijk & Delcourt", januari 1919

Na de brand zal er geen productie meer geweest zijn. Dirk Willem Jacobus de Rijk werd nog geen drie weken later, op 6 augustus 1918, als arbeider ingeschreven in het bevolkingsregister van Schoten en op 9 september 1918 vertrok hij naar Leiderdorp.¹⁰⁴

Vier maanden na zijn vertrek liet notaris De Bordes een bericht in de krant plaatsen waarin de openbare verkoop van het bedrijfsgebouw werd aangekondigd.¹⁰⁵ Dit lijkt er in ieder geval op te duiden dat het pand eigendom was van De Rijk en/of Delcourt. De veiling van het gebouw 'waar in laatst is uitgeoefend een Pijpenbakkerij' vond plaats op 14 januari 1919.¹⁰⁶ Uit de advertentie kan worden opgemaakt dat het mogelijk een faillissement betrof. Het pand werd verkocht voor 3.860 gulden aan de poelier H.C. van der Stadt, die om de hoek woonde aan de Kleverlaan 54. Het daadwerkelijke einde vond plaats op 12 februari 1919 toen tijdens een openbare verkoop 'diverse goederen benodigd voor pijpenbakkerij' werden verkocht (afb. 53). Er werden 'steenvormen voor pijpen' (gietvormen) verkocht, gips waarmee gietvormen werden gemaakt, een partijtje onafgewerkt pijpen en wat houtwerk.¹⁰⁷ De complete inventaris werd op deze dag verkocht en De Rijk zou zich niet verder met de vervaardiging van tabakspijpen bezighouden.

Hoe liep het met Dirk Willem Jacobus de Rijk af?

Dirk Willem Jacobus de Rijk verhuisde in 1923 vanuit Leiderdorp naar de Jan Vossensteeg 11 in Leiden waar hij weer reclameschilder werd genoemd.¹⁰⁸ Hij woonde dicht bij het pand waar, misschien toevallig, tot 1918 het 'Depot der Goudsche Pijpenfabriek' van W.M. van Appel, grossier in tabaksartikelen, was gevestigd.¹⁰⁹ In 1923 trouwde¹¹⁰ hij op 30-jarige leeftijd met de 17-jarige Johanna Helena Verbooi¹¹¹ uit Leiden.¹¹² In 1926 werd hun zoon Hans Rudolf geboren. Die overleed in 1945 op 17-jarige leeftijd.¹¹³

Een maand na het huwelijk van Dirk Willem Jacobus in 1923 richtte zijn oom Johan Frederik de Rijk de 'N.V. C. de Rijk & Zoon's, groothandel in rookartikelen' op, de opvolger van de in 1900 door hem opgerichte

firma C. de Rijk & Zoon.¹¹⁴ Van Dirk Willem Jacobus vernemen we niets meer. Johan Frederik begint in 1917 in de voormalige pijpenfabriek Neerlandia in Gouda de Plateelfabriek Erka. Voordat we deze fabriek beschrijven volgt eerst het verhaal van Neerlandia.

Geëmailleerde Pijpenfabriek Neerlandia, Ouwehand & van der Want, Lage Gouwe, Gouda. De voorloper van Zenith.

Inleiding

Otto Adrianus van der Want P.Jzn. (1857-1939) en zijn broer Gerrit Frederik (1852-1915) kregen in 1885 de leiding over het familiebedrijf de firma P.J. van der Want Azn.¹¹⁵ Gerrit Frederik (1852-1915) richtte in 1898 met G.A. Barras de firma Van der Want & Barras op. Deze "Eerste Nederlandsche Fabriek van Geëmailleerde Pijpen" verkocht doorrokers onder de naam Hollandia. In 1907 verkreeg Otto Adrianus twee panden aan de Keizerstraat 10-12. De markt voor geperste pijpen werd steeds kleiner en ook hij onderzocht de mogelijkheden om (doorroker) gietpijpen te gaan vervaardigen.¹¹⁶ Dat deed Otto Adrianus vanaf 1914 met P.C. Ouwehand onder de firmanaam Neerlandia en vanaf eind 1915 met de Commanditaire vennootschap Pijpenfabriek der Firma P.J. van der Want Azn. In 1918 trad Otto Adrianus uit de vennootschap en veranderde de naam in Vennootschap onder Firma Pijpenfabriek der Firma P.J. van der Want Azn. Pas daarna komen we de naam Zenith tegen.

Afb. 52. Advertentie voor jongens ter opleiding in 't vak, Porselein en Aardewerkfabriek "De Rijk & Delcourt", Haarlems Dagblad 19-3-1918.

Haarscheuren bij Hollandia en een kleirecept van Willem Sibbes van Erka

Toen er bij Van der Want & Barras, Hollandia problemen waren met haarscheurtjes in de doorrokers, gingen ze op zoek naar een goed recept voor de klei. Dat vonden ze bij Willem Sibbes van pijpenfabriek Erka in Alphen aan den Rijn. Op verzoek van Gerrit Frederik reisde Otto Adrianus, die nog op de loonlijst van Van der Want & Barras stond, in 1913 naar Alphen om deze kennis van Sibbes te kopen.¹¹⁷ Volgens overlevering keerde Otto Adrianus met een recept in tweevoud terug naar Gouda, maar besloot om deze kennis zelf te gaan gebruiken om gietpijpen te vervaardigen.¹¹⁸

Dat Otto Adrianus naar Willem Sibbes in Alphen ging voor het kleirecept zal niet toevallig zijn geweest. Sibbes kwam uit Gouda en was via Leiderdorp in Alphen beland. Er bestonden oude familiebanden tussen zijn familie en Van der Want. P.J. van der Want Azn was in 1837 met Catharina Sibbes, dochter van de bekende pijpenfabrikant Pieter Sibbes, getrouwd. Toen die al in 1840 overleed hertrouwde hij met Trijntje de Bruyn. Otto Adrianus en Gerrit Frederik waren hun kinderen.¹¹⁹

**Openbare Verkoop
te Haarlem**
op WOENSDAG 12 FEBRUARI
1919, des namiddags te 2 uur,
ten overstaan van den Deur-
waarder
Louis A. Glaser
in het perceel Judith Leyster-
straat hoek Keverlaan, van
**diverse goederen
benodigd voor
pijpenbakkerij**,
als gips, steenvormen voor pij-
pen, partijtje onafgewerkte pij-
pen, eenig houtwerk en hetgeen
meer ten verkoop zbal worden
aangeboden.
Te zien op den verkoopdag
van af 's middags 12 uur.

Afb. 53. Aankondiging openbare verkoop pijpenmakersgereedschap van de Porselein en Aardewerfabriek "De Rijk & Delcourt", Haarlem's Dagblad 8-2-1919.

Daarnaast waren er ook recente familiebanden met Gouda. Dirk Sibbes, de één jaar jongere broer van Willem, werkte bij Otto Adrianus van der Want in Gouda. Hij kwam daar in de periode 7 september 1914 tot en met 10 april 1915 voor in de loonboeken en daarna opnieuw van 17 juni 1921 tot in de jaren dertig.¹²⁰ De eerste periode in 1914-1915 komt overeen met de periode waarin de Neerlandia fabriek van Otto Adrianus van der Want en Pieter Cornelis Ouwehand actief was. Pas tijdens de tweede periode was de bedrijfsnaam Zenith in gebruik.

Oprichting Geëmailleerde Pijpenfabriek "Neerlandia" Ouwehand & van der Want, 1 mei 1914

In 1914 richtte Otto Adrianus van der Want P.Jzn. samen met Pieter Cornelis Ouwehand de 'Geëmailleerde Pijpenfabriek "Neerlandia", Ouwehand en van der Want Transparant-Pijpen' op (afb. 54).¹²¹

De vennootschap had tot doel het fabriceren van en handel drijven in geëmailleerde pijpen en alles wat daarmee in de ruimste zin verband hield. De vennootschap zou ingaan per 1 mei 1914.¹²² De registratie van de merknaam Neerlandia (afb. 54) bij het merkenbureau in Den Haag vond twee maanden later plaats op 12 november 1914.¹²³ Volgens een briefhoofd uit 1915 was de fabriek en het kantoor van Neerlandia gevestigd aan de Gouwe 140 en 142 en had het bedrijf zich gespecialiseerd in 'Transparant, Plateel en Geëmailleerde Pijpen'.¹²⁴

Ouwehand zou het 'naar zijn oordeel benodigde kapitaal inbrengen' in de nieuwe fabriek en Otto Adrianus bracht 'een geheim procedé betrekkelijk de pijpenfabricage, benevens al zijn nijverheid' in. Het lijkt er sterk op dat hij hiermee de bij Sibbes verkregen kennis bedoelde die hij nu in zijn eigen bedrijf kon toepassen. Van de winst kreeg eerst Ouwehand vijf procent van het ingebrachte kapitaal, de rest werd gelijk verdeeld. Ouwehand kon een schadevergoeding van 500 gulden vorderen als Van der Want niet in staat was de pijpenfabricage behoorlijk te verrichten of als het door hem ingekochte procedé ondoelmatig of ondeugdelijk bleek te zijn. De firma had een perceel met bedrijfspand gehuurd aan de Lage Gouwe.

Ouwehand was, evenals De Rijk, eigenaar van een grossierderij in rokersbenodigdheden die zelf de productie van doorrokers ter hand wilde nemen. Zijn groothandel stond aan het Haringvliet 47 in Rotterdam (afb. 55) maar verhuisde in 1913 naar het adres Binnenrotte 143 (afb. 56).¹²⁵ De vader van Ouwehand was sigarenfabrikant en zijn broer reiziger in sigaren en rokersbenodigdheden.¹²⁶

Een bericht in de Goudsche courant van 3 juni 1914¹²⁷ waarin de komst van het nieuwe bedrijf werd aangekondigd werd op verzoek van de Pijpenfabriek van

de firma Ouwehand & Van der Want gecorrigeerd. Onder meer de opmerking dat er 'Goudsche en geëmailleerde pijpen' zouden worden gemaakt bleek niet te kloppen. Een week later verscheen onderstaande aankondiging: 'Men meldt ons, gedeeltelijk ter verbetering van ons bericht van 3 Juni j.l., dat door den heer P.C. Ouwehand, grossier in pijpen te Rotterdam en de heer O.A. van der Want pijpenfabrikant alhier een vennootschap is aangegaan onder de firma Ouwehand & Van der Want, welke firma in een tot fabriek ingericht perceel aan de Lage Gouwe gaat vervaardigen geëmailleerde en plateelpijpen. In deze fabriek zal de bekende "Goudsche pijp" niet worden gefabriceerd.'¹²⁸

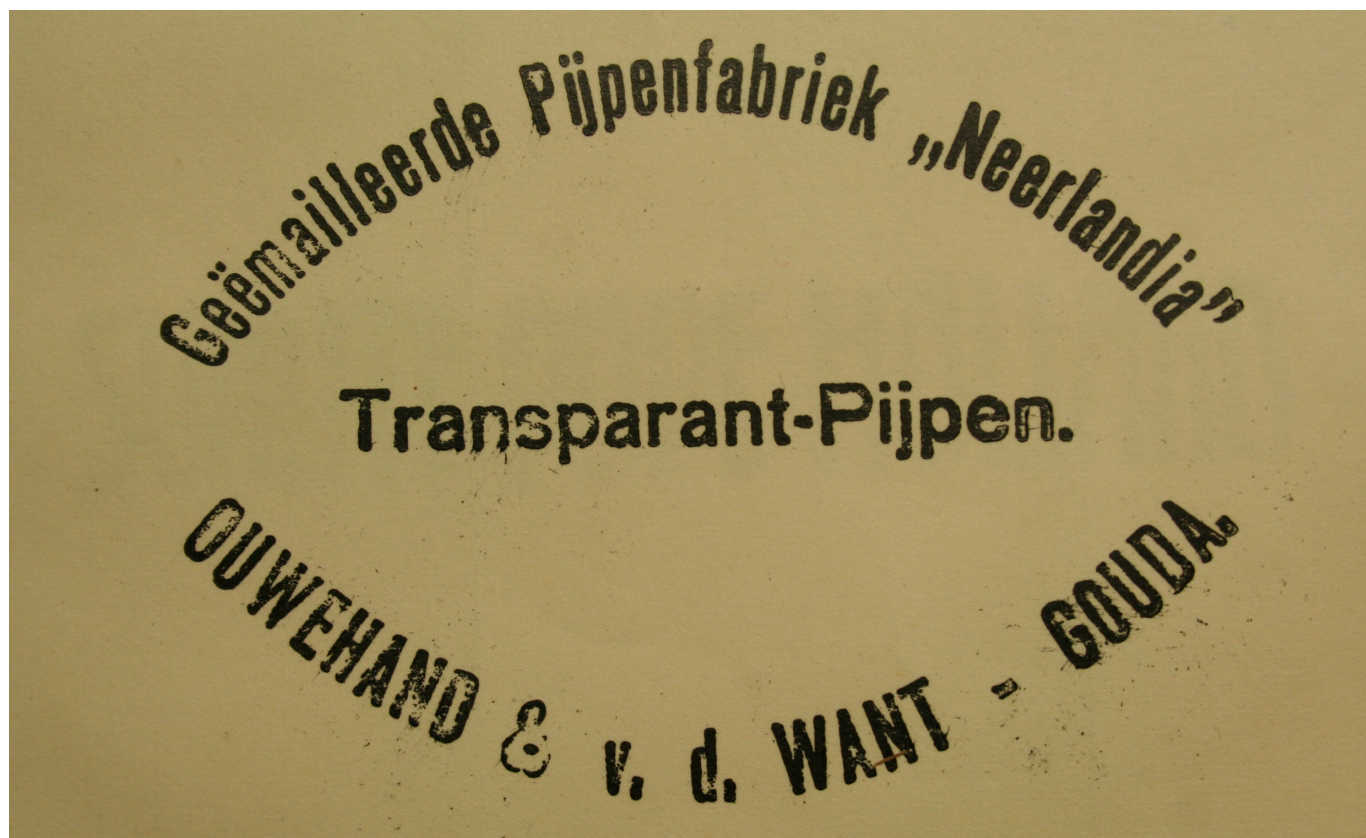
Plannen voor het bouwen van een nieuwe oven en ovenhuis

De zaken leken goed te gaan want een jaar later hadden de twee vennoten de intentie om een nieuwe oven met ovenhuis te bouwen achter het perceel aan de Gouwe 140, Sectie B, No. 1726 (afb. 57a-b). Er zou een kleine oven komen met een inhoud van 70 kapsels en een grote met een inhoud van 280 kapsels. Otto Adrianus stuurde op 8 maart 1915 een brief aan Ouwehand met de kosten voor de bouw van de nieuwe oven en een berekening van de te verwachten wekelijkse uitgaven en kosten (Tabel 4).¹²⁹ Volgens een berekening van de makelaar kostte de oven 2.000 gulden maar daar kon het werk niet voor worden aangenomen. Het ovenhuis kostte volgens de timmerman 1.680 gulden en het verf- en glaswerk

werd, rekening houdende met de wisselende glasprijzen, geschat op 130 gulden. Ook de kosten voor het stoken van de ovens en de bijkomende personeelskosten werden genoteerd. Als er extra gebakken werd had de firma ook extra personeel nodig om de baksels af te werken, te glazuren en te beschilderen of van plaatjes te voorzien. Dit werd per oven gespecificeerd:

De juffrouw zal de opzichteres zijn geweest die de supervisie had over de meisjes in de fabriek. Zij verdiende 6 gulden per week. Het aantal meisjes dat in de pijpenfabriek zou komen te werken is niet bekend maar is aan de hand van de weklonen bij benadering te stellen op twee à drie meisjes voor de kleine oven en zes à zeven meisjes voor de grote oven. Hierbij is uitgegaan van de lonen van een ongehuwd persoon. Mogelijk verdienden de meisjes in de praktijk minder.¹³⁰

De Goudse architect J. Amesz verzocht op 8 april 1915 namens de firma Van der Want en Ouwehand een Hinderwetvergunning voor het bouwen van het ovenhuis met een oven van het type flessenhals (afb. 58).¹³¹ De tekeningen voldeden echter niet aan de eisen omdat er, in strijd met de Bouw- en Woningverordening, op de erfscheiding van de naast liggende percelen zou worden gebouwd. Hier kon geen vrijstelling voor worden verleend en al een week later werd de Hinderwetvergunning afgewezen.¹³²

Afb. 54. Het logo van Neerlandia, Gouda, 1914.

Sabotage in de pijpenfabriek? Een bijzondere rechtszaak, juni 1915

De nieuwe oven en het ovenhuis zijn nooit gebouwd, want in juni van dat jaar vond er een voorval plaats waardoor de verhouding tussen Van der Want en Ouwehand ernstig verstoord raakte en kort daarna de productie van pijpen aan de Gouwe deed stoppen.

In februari 1916 stond de Belg A.H.S., 'aardewerker' bij Neerlandia, bij de rechtbank in Rotterdam wegens het onbruikbaar maken van pijpenglazuur.¹³³ Dit voorval had plaatsgevonden in juni 1915, circa twee maanden na de afwijzing van de vergunning voor de oven. S., die alles ontkende, zou aan het glazuur, bestemd om de pijpenkoppen wit en glanzend te maken, krijt of preparaat hebben toegevoegd, waardoor het was bedorven en de pijpen dof, ruw en korrelig uit de oven kwamen. Volgens de verdachte werd het glazuur in Duitsland gekocht en vervolgens op de fabriek verder bereid door het met een ander glazuur te vermengen. Dit behoorde niet tot de werkzaamheden van S.

Van der Want verklaarde voor de rechter dat hij met Ouwehand een pijpenfabriek had gedreven en dat de fabriek sinds juli 1915 werd stilgezet vanwege een conflict tussen hen beiden dat al in de eerste helft van 1915 was ontstaan.

Volgens Van der Want waren de pijpenkoppen, die met het door hem gebruikte glazuur waren gebakken,

altijd mooi, glanzend en wit uit de oven gekomen, maar dat in de eerste helft van 1915 het baksel driemaal was mislukt. De pijpenkoppen van deze drie bakfels waren allemaal met hetzelfde glazuurmengsel bewerkt. Volgens S. lag dit aan Van der Want. Hij verklaarde dat de pijpenkoppen die wel goed waren gebakken, altijd geglazuurd waren door iemand (een zekere S.) die in de eerste helft van 1915 de fabriek had verlaten omdat Van der Want hem te weinig betaalde. Die persoon zou steeds iets uit een fles, die hij altijd bij zich droeg, aan het glazuurmengsel hebben toegevoegd. Na zijn vertrek ging Van der Want zelf het glazuur bereiden, eenvoudig door de twee soorten te vermengen en toen was het driemaal gebeurd dat de pijpenkoppen ruw en korrelig uit de oven waren gekomen. Van der Want sprak tegen dat het glazuur door een ander bereid werd, gewoonlijk bereidde hij het zelf en had dan altijd glanzend witte pijpenkoppen gekregen.

In juni had Van der Want telkens 'ovens pijpen zien mislukken' en was wantrouwig geworden. Hij had daarop de politie in de arm genomen en inspecteur Roos had een onderzoek ingesteld. In aanwezigheid van Roos had Van der Want glazuur bereid en vervolgens pijpenkoppen, die met dat glazuur waren bewerkt, laten bakken. Deze pijpenkoppen waren mooi wit en glanzend uit de oven gekomen. Vervolgens werden pijpen gebakken met glazuur, dat van vóór het stopzetten van de fabriek bewaard gebleven was. Dit glazuur had gedurende die tijd, van voor half 1915 tot 3 oktober van

Opgericht
1884.

Opgericht
1884.

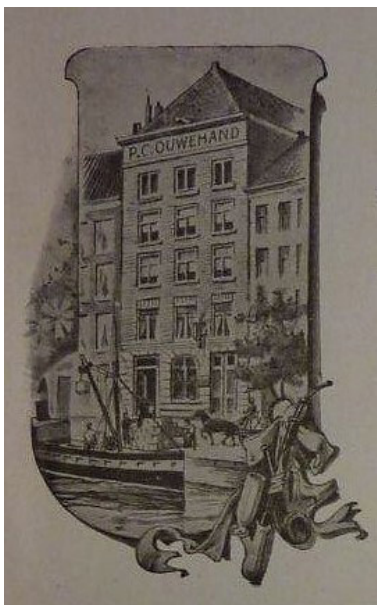
Eenigst **goedkoop** Adres voor Rokersbenodigdheden, zooals: **Tabaks- en Sigarenpijpen** in Barnsteen, Meerschuur, Hout, Steen enz., uitsluitend voor Wederverkoopters en Winkeliers is :

Haringvliet N.z. 47, **P. C. OUWEHAND.** Intercomm. Teleph. No. 4123.
Rotterdam.

De St. Nicolaas-Etalage is thans gereed en noodig ik belanghebbende tot bezoek uit. 24465 32

Afb. 55. Advertentie P.C. Ouwehand. Rotterdamsch Nieuwsblad, 31 oktober 1904.

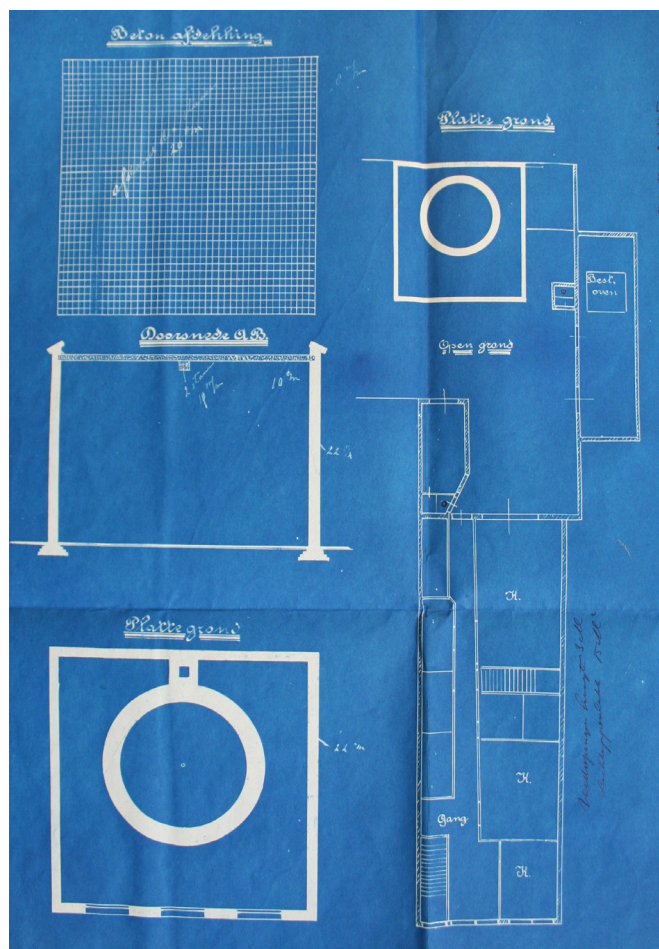
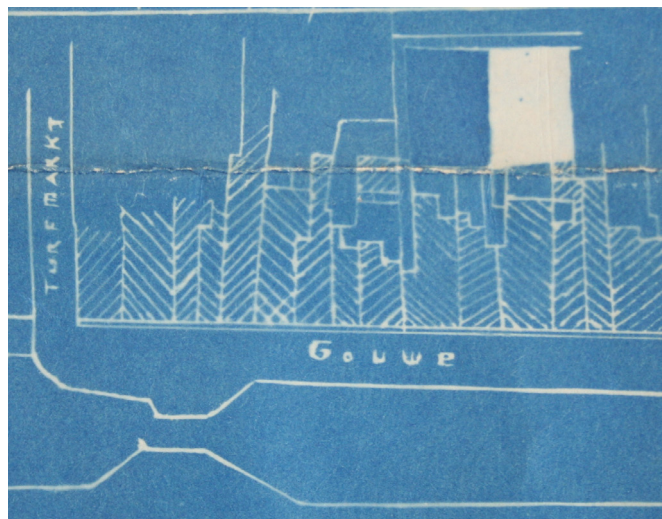
Afb. 56. Briefhoofd P.C. Ouwehand, 4 april 1916.

Tabel 4. Kostenberekening voor het gebruik van een kleine en een grote oven, Neerlandia, 1915.

Kleine oven		Grote oven	
Inhoud	70 kapsels	Inhoud	280 kapsels
Brandstof	3 kleine ovens f. 24,-	Brandstof	2 grote ovens f. 26,-
Loon Meisjes	f. 22,-	Loon Meisjes	f. 56,-
Juffrouw	f. 6,-	Juffrouw	f. 6,-
Transporteren	f. 52,-	Transporteren	f. 88,-

dat jaar (de dag waarop de proef was genomen) in een met een sleutelslot gesloten kast gestaan. De pijpen, die met dit glazuur gebakken waren, waren ruw en korrelig uit de oven gekomen. Volgens Van der Want had S. toegang tot het glazuur.

S. ontkennde dat er tussen hem en Ouwehand een afspraak was gemaakt. Hij had hem wel eens ontmoet maar toen was over niets anders gesproken dan over de toestand van de pijpenfabriek. Trijntje Pieterella, de dochter van Otto Adrianus van der Want, die op kantoor werkte bij haar vader in de pijpenfabriek, verklaarde dat S. haar verteld had ‘dat als hij voor een paar centen iets kocht’ hij in staat was ‘den heelen oven te bederven’. Interessante en opmerkelijke getuigen bij het proces waren D.W.J. de Rijk, ‘chef op een pijpenfabriek te

Afb. 57a-b. Lage Gouwe 140 met achtererf, Hinderwetaanvraag, mei 1915.

Aarlanderveen', die verklaarde dat S. hem in juli 1915 verteld had, dat hij op de fabriek van Van der Want het glazuur had bedorven door er krijt bij te voegen. Volgens de pottenbakker C. de Blanken had S. dit ook aan hem verteld. Volgens De Rijk had hij verder nog gezegd dat hij sabotage had gepleegd op verzoek van Ouwehand, 'Want dezen zou 't er om te doen geweest zijn Van der Want "er uit te wippen", waarna beklagde chef van de fabriek zou worden'.

Een deskundige, mejuffrouw dr. A. Grutterink, had een monster van het glazuur dat Van der Want op 3 oktober bereid had en een monster van het oude glazuur scheikundig onderzocht. Zij kwam tot de conclusie dat het oude glazuur hoogstwaarschijnlijk met krijt vermengd was.

Het Openbaar Ministerie achtte een en ander bewezen en eiste drie maanden gevangenisstraf terwijl S. volhield onschuldig te zijn. De advocaat-generaal vroeg vernietiging van het vonnis van twee maanden gevangenisstraf en eiste een nieuwe straf van zes maanden¹³⁴ maar uiteindelijk werd hij vrijgesproken.¹³⁵

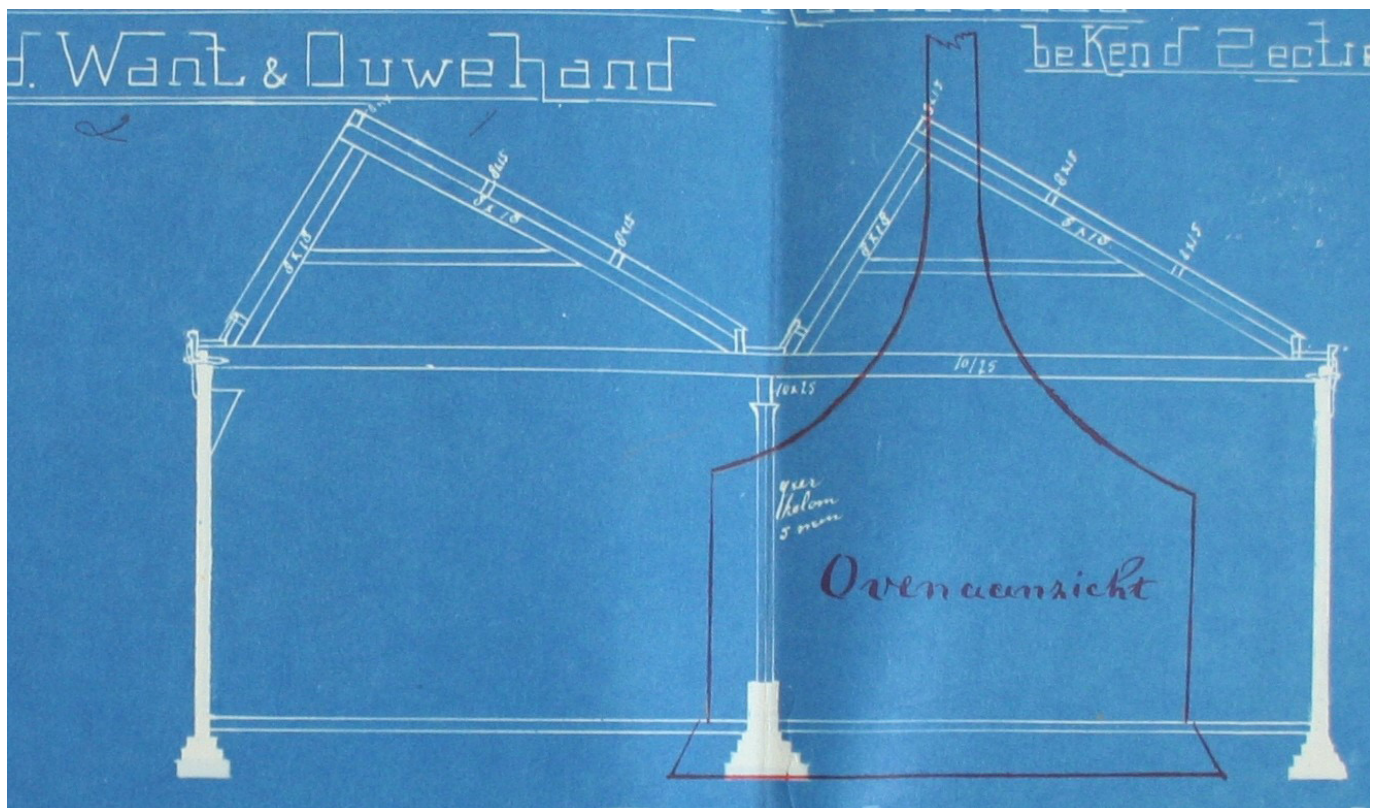
Wie is de verdachte?

Uit het bevolkingsregister van Gouda blijkt dat slechts één persoon, Arthur Hubert Stijns (Steijns), voldeed aan de initialen en herkomst van de verdachte in het rechtbankverslag. Stijns werd op 12 november 1889

geboren in Jemappes, België.¹³⁶ Hij was een zoon van Maria Elisabeth van den Heuvel en modelleur Johannes Hubertus Stijns, die bij aardewerkfabriek De Sphinx werkte en eind 1897 naar Plateelfabriek Zuid-Holland in Gouda kwam. In april 1906 vertrok de familie naar Noordwijk, waar Johannes Hubertus de vormen voor Porceleinfabriek de Kroon maakte.¹³⁷ Begin december 1911 waren zij weer terug in Gouda.¹³⁸

Arthur Hubert vertrok daarna op 30 oktober 1912 naar Rheine in Duitsland en keerde in mei 1913 terug waarna hij aan de Nieuwe Gouwe 3 ging wonen.¹³⁹ Zijn beroep was toen vormer. Op 14 december 1914 kwam hij als 24-jarige gieter in dienst bij Neerlandia. Hij kreeg als enige regelmatig extra salaris voor overwerk. Begin juni 1915 waren er nog tien werknemers, maar in de periode van 7 juni t/m 19 juni 1915 was Stijns volgens het loonboek nog de enige overgebleven werknemer. Op 19 juni stopte de loonlijst.¹⁴⁰ Van der Want verklaarde in de rechtbank dat hij de fabriek in juli had stop gezet. Interessant is ook dat Stijns bij de rechter vertelde dat een zekere S., die ook het glazuur had bereid, in de eerste helft van 1915 was weggegaan bij Neerlandia omdat Van der Want hem te weinig salaris zou betalen. Van der Want verklaarde echter dat hij gewoonlijk zelf het glazuur klaarmaakte.

Gezien de namen op de loonlijst zal Stijns hiermee H. Scholten of Dirk Sibbes hebben bedoeld. Scholten, die

Afb. 58. Lage Gouwe 140 blauwdruk met oven en ovenhuis voor Neerlandia, mei 1915.

een weekloon had van f3,25, was in de week van 28 maart voor het laatst in dienst en Dirk Sibbes, die een weekloon had van f 13,00, werkte daar in de week van 10 april voor het laatst. Sibbes was vanaf het begin de werknemer met het hoogste salaris, totdat Stijns vanaf eind februari 1915 ruim een gulden meer ging verdienen dan Sibbes. Stijns was toen nog maar net twee maanden in dienst. Is dat de reden geweest waarom Dirk Sibbes weg ging?

Het is interessant dat juist De Rijk en De Blanke als getuigen genoemd worden. Kennelijk waren er goede banden tussen (werknemers van) Erka in Alphen en Neerlandia in Gouda. Was Stijns na zijn ontslag in Alphen geweest of kwamen De Rijk en De Blanken naar Gouda waar zij het verhaal van Stijns aanhoorden? Ondanks dat we niet weten wat de onderlinge relatie was tussen de twee bedrijven blijft het interessant dat er contacten waren tussen deze twee concurrenten. Of waren er wellicht ook relaties op zakelijk gebied tussen Erka en Neerlandia?

Tot op heden zijn geen doorrokers met de firmanaam Neerlandia bekend. In het correspondentieboek van de pijpenfabriek Trumm-Bergmans in Weert staat een afschrift van een brief van 30 november 1915 aan Ouwehand en Van der Want in Gouda, met het bericht: 'Mijne Heeren, Gelieve ons s.v.p. monsters met uiterste prijzen Uwer lichtbeeldpijpjes te willen toezenden'.¹⁴¹ Kennelijk wisten ze in Weert nog niet dat de fabriek al in juni was stil gezet. Een antwoord of order op de brief is er daarom ook nooit gekomen.

Een telegram uit Rotterdam, 2 april 1916

Op 2 april 1916, anderhalve maand na de rechtszaak, stuurde Ouwehand vanuit Rotterdam een verontrustend telegram naar de politie in Gouda: 'Op raad van onzen advocaat deelen wij u mede dat Van der Want geruimen tijd en speciaal vandaag bezig is onzen fabriek Gouwe 140 leeg te dragen. Juffrouw Belonje heeft het gezien en ook andere burens gelieve onmiddellijk dezen zaak te onderzoeken indien gewild ben ik bereid dadelijk over te komen. Ouwehand, Jericholaan 99, Rotterdam.' Twee dagen later stuurde hij een brief naar de hoofdcommissaris van politie in Gouda met het verzoek om 'Uw aandacht eens extra te wijden, aan, O.A. van der Want, daar wij vermoeden, hij onregelmatige handelingen pleegt'. Een uitslag van een eventueel onderzoek is niet bekend. Werden er daadwerkelijk goederen uit het gebouw gehaald door Van der Want? Er waren getuigen die het hadden gezien. Mocht het inderdaad het geval zijn dan weten we nog steeds niet waarom dit gebeurde. Voelde Van der Want zich benadeeld door Ouwehand of had die hem misschien met schulden achtergelaten? In ieder geval kon hij de inventaris goed gebruiken bij zijn volgende onderneming, de firma Zenith.

Kennelijk duurde het conflict tussen Van der Want en Ouwehand nog even voort, want pas op 10 fe-bruari 1917 werd de vennootschap onder de firma Geëmailleerde Pijpenfabriek "Neerlandia", Ouwehand en van der Want officieel ontbonden.¹⁴²

Neerlandia en Pijpenfabriek der Firma P.J. van der Want Azn als voorlopers van Zenith

Tot op heden was er onduidelijkheid over het exacte jaar van oprichting van de firma Zenith, maar vooral over wat er vooraf ging aan de Zenith. Als we echter de gegevens en data in de vroege loonboeken in het latere Zenitharchief vergelijken met de beschikbare informatie over Sibbes in Alphen en Neerlandia die hierboven zijn weergegeven dan blijken er opvallende en interessante overeenkomsten te zijn waaruit geconcludeerd kan worden dat Neerlandia gezien moet worden als de voorloper van Zenith. Otto Adrianus van der Want had samen met Ouwehand de pijpenfabriek Neerlandia opgericht, daarna op 23 december 1915, samen met zijn zoon Aart en dochter Trijntje Pieterella, de 'Commanditaire vennootschap Pijpenfabriek der Firma P.J. van der Want Azn' en pas daarna, in 1918, werd de Zenith opgericht.

Loonboek 1914-1915

Het oudste loonboek in het Zenith/Van der Want archief beslaat twee periodes, van 7 september 1914 t/m 19 juni 1915 en vervolgens van 5 januari 1918 t/m 28 december 1918¹⁴³ met een opvallend gat tussen juni 1915 en januari 1918. Het vroegste deel van dit loonboek is hier van belang omdat het, naar nu blijkt, betrekking heeft op de "Geëmailleerde Pijpenfabriek Neerlandia, Ouwehand en van der Want". In Tabel 5 is het aantal werknemers per week weergegeven. Hierin is duidelijk de aanvang van het bedrijf te zien met twee werknemers en de omvang gedurende de korte periode van bestaan. Na de stopzetting van het bedrijf staat alleen Steijns nog op de loonlijst. In de tussenliggende periode is het aantal werknemers telkens stabiel.

Zoals eerder gezegd werkte Dirk Sibbes vanaf 7 september 1914 tot en met 10 april 1915 bij Neerlandia van Otto Adrianus van der Want en Ouwehand. Zijn broer Willem Sibbes had kort daarvoor, in juli 1914, samen met de Amsterdamse groothandel C. de Rijk en Zoon, de pijpenfabriek Erka in Alphen aan den Rijn opgericht.¹⁴⁴ Willem had het 'geheime' kleirecept aan Otto Adrianus van der Want verkocht. Dirk Sibbes was de hoogst betaalde werknemer van Neerlandia. Dat zal zeker met zijn professionaliteit te maken hebben gehad, maar wellicht had de deal met het kleirecept tussen Otto Adrianus en zijn broer Willem in Alphen daartoe ook een steentje bijgedragen.

Dirk vertrok in april 1915 en kwam pas in juni 1921 terug om voor f 50 per week bij Zenith, de opvolger

Tabel 5. Aantal werknemers Neerlandia tussen 7 september 1914 en 19 juni 1915.

1914									
7-12 sep	14-19 sep	21-26 sep	28-3 okt	5-10 okt	12-17 okt	19-24 okt	26-31 okt	2-7 nov	16-21 nov
2	5	5	10	10	11	14	15	14	14
1915									
23-28 nov	30-5 dec	7-12 dec	14-19 dec	21-24 dec	28-2 jan	4-9 jan	18-23 jan	25-30 jan	1-6 mrt
13	13	12	14	14	14	13	13	12	12
8-13 mrt	20-28 mrt	29-3 apr	6-10 apr	12-17 apr	19-24 apr	31-5 jun	7-12 jun	14-19 jun	
11	11	10	11	12	10	10	1	1	

van Neerlandia, aan de slag te gaan. Bij Zenith was hij, evenals bij Neerlandia, de hoogst betaalde werknemer (Tabel 6). Sibbes vervaardigde daar zowel doorrokers als plateel.¹⁴⁵

Dirk Sibbes werkte vanaf het begin van Neerlandia bij Otto Adrianus van der Want. De vennootschap werd op 23 juni 1914 geregistreerd en de registratie van de merknaam vond plaats op 12 november 1914.¹⁴⁶ Afgaande op het loonboek is de fabriek begin september begonnen. Dirk Sibbes en J. de Jong waren in de eerste week van september 1914 de enige werknemers maar een week later waren er al vijf werknemers dat al snel opliep tot tien. Vanaf de derde week in oktober 1914 tot begin maart 1915 waren er tussen de twaalf tot veertien werknemers. Daarna werken er gemiddeld 11 per week totdat de sabotage plaatsvond en alleen Arthur Hubert Steijns overbleef.

Van twee personen in het loonboek is het beroep bekend: de eerder genoemde Arthur Hubert Steijns was gieter en Frans van Katwijk plateelschilder. Van Katwijk kwam eind oktober 1914 in dienst bij Neerlandia. Zijn weekloon varieerde opmerkelijk tussen de f 7,30 en f 20,00. Begin februari 1915 komt hij niet meer voor in het loonboek. Later gaat hij bij Ivora werken. Mogelijk is hij na vertrek bij Neerlandia direct overgestapt naar Ivora.¹⁴⁷

Ook de einddatum van Neerlandia (volgens het rechtbankverslag juni 1915) komt overeen met de einddatum (19 juni 1915) in de loonboeken. Otto Adrianus van der Want nam een deel van de inventaris van Neerlandia over. Op de balans van 1917 zien we onder het kopje 'Goederen bij de ontbinding Fa. O & v/d W. verkregen', tafels, tonnen, stoelen, een schrijftafel en andere goederen met een waarde van f 150,50.¹⁴⁸ Eerder zagen we dat Ouwehand op 2 april 1916 een brief stuurde naar de Goudse politie waarin hij Van der Want

beschuldigde van het leeghalen van hun fabriek aan de Gouwe 140. Dat deze goederen in de balans werden opgevoerd zou kunnen betekenen dat Otto Adrianus van der Want op dat moment de wettelijke eigenaar van deze goederen was.

De vennootschap onder de firma Geëmailleerde Pijpenfabriek "Neerlandia", Ouwehand en van der Want werd op 10 februari 1917 officieel ontbonden.¹⁴⁹ Ouwehand was een paar maanden daarvoor directeur geworden van de door hem en zijn drie zoons opgerichte 'Groothandel in rookersbenodigdheden en Galanterieën v/h P.C. Ouwehand.'¹⁵⁰ Otto Adrianus van der Want richtte in december 1915, zes maanden nadat de productie bij Neerlandia was stopgezet, een nieuwe vennootschap op.

Commanditaire vennootschap Pijpenfabriek der Firma P.J. van der Want Azn (1915).

Op 1 november 1915 werd de 'Commanditaire vennootschap Pijpenfabriek der Firma P.J. van der Want Azn' opgericht tussen Otto Adrianus van der Want, zijn zoon Aart en dochter Trijntje Pieterella.¹⁵¹ De eerste twee werden genoemd als pijpenfabrikant en Trijntje Pieterella was boekhoudster. De naam kwam van het oude familiebedrijf waarover Otto Adrianus in 1907 de leiding had gekregen. De Commanditaire vennootschap Pijpenfabriek der Firma P.J. van der Want Azn was de opvolger van de Firma P.J. van der Want Azn in de Keizerstraat 10-12.

Het nieuw opgerichte bedrijf had ten doel 'het fabriceren van Aarde pijpen en aanverwante artikelen, in den ruimsten zin des woord'. De pijpenfabrikant Otto Adrianus van der Want trad op als beherend vennoot en was bevoegd om te handelen namens de vennootschap. Aart en Trijntje Pieterella waren commanditaire

Tabel 6. Salarissen bij Neerlandia, 1 september t/m 24 oktober 1914.

Personneelslid	7-12 sept.	14-19 sept.	21-26 sept.	28-3 okt.	5-10 okt.	12-17 okt.	19-24 okt.
D. Sibbes	12,00	12,00	12,00	15,00	13,50	13,00	13,00
J. de Jong	10,00	11,00	11,50	11,50	11,50	11,00	11,00
G. de Lange		3,00	3,25	3,50	3,75	4,00	4,25
B. den Hertog		2,50	2,75	3,00	3,00	3,00	3,00
A. de Jong		3,88	3,88	3,88	3,88	3,88	3,88
A. Rook				0,75			
C. Blok				1,25	2,50	2,50	2,50
J. Kelder				1,00	2,50	2,50	2,50
M. den Haag				1,00	2,50	2,50	2,50
H. Scholten				1,50	3,00	3,00	3,25
A. Cabout					2,00	2,00	2,00
E. Wildschut						2,00	2,00
J. v.d Vegt							5,00
L. Soet						2,50	
J. Landijk							

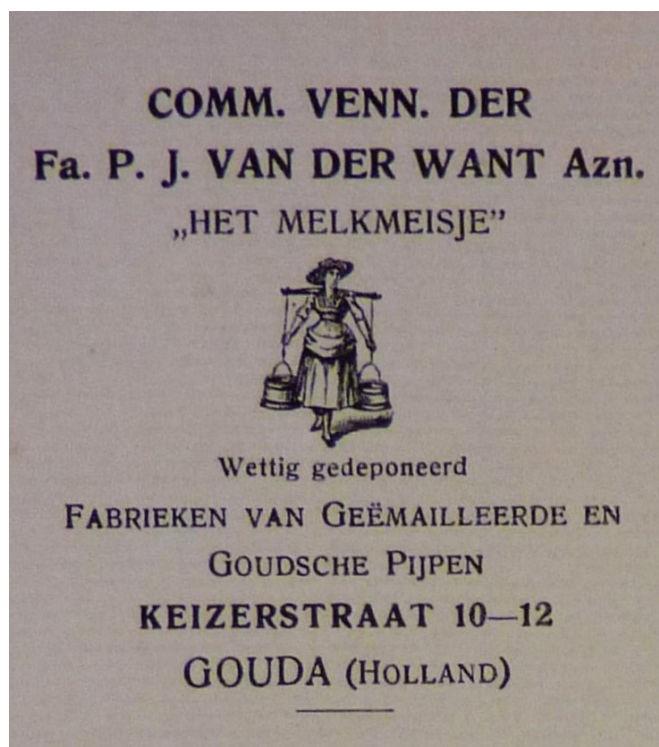
vennoten en alleen aansprakelijk voor het bedrag dat zij hadden geïnvesteerd. Het commanditaire kapitaal bedroeg 3.500 gulden, verdeeld in veertien aandelen van elk 250 gulden. Otto Adrianus nam deel voor twaalf aandelen (3.000 gulden) en zijn beide kinderen voor ieder één aandeel van 250 gulden. Hij kreeg een jaarlijks salaris van 500 gulden, ongeacht het hem toekomende winstaandeel. Bijna tegelijkertijd en ingaande per 1 januari 1916 werd een akte van schuldbekentenis met hypotheek opgemaakt ten laste van Otto Adrianus en ten behoeve van Aart en Trijntje Pieterella. Het ging om een bedrag van 3.000 gulden 'wegens vroeger door hen verdiend doch niet uitgekeerd salaris'. Otto Adrianus betaalde zijn kinderen jaarlijks 4% rente. Als onderpand diende de twee huizen aan de Keizerstraat 10-12 (kadastr sectie D 1564).¹⁵² Die mochten verkocht worden als Otto Adrianus niet aan zijn verplichtingen kon voldoen.

Er is niet veel bekend over de Commanditaire vennootschap Pijpenfabriek der Firma P.J. van der Want Azn. Er werden zowel gekaste pijpen als gietpijpen verkocht. Dit valt op te maken uit een winkelkaart, prijslijst en circulaire gedateerd 15 juni 1916 waarin ze 'Fabrieken van Goudsche en Geëmailleerde pijpen'¹⁵³ worden genoemd en een briefhoofd uit 1917 met 'Fabrieken van Geëmailleerde en Goudsche pijpen' (afb. 59). Interessant is de balans van 31 december 1917 waarin onder andere de voorraden witte en gekleurde lichtbeelden voor gietpijpen zijn opgesomd, de plaatjes of transfers die op de tabaksketels werden geplakt:

-128 bogen (vellen) gekleurde lichtbeelden,

-18 bogen gekleurde lichtbeelden, 'kl.[eine] vellen',
 -6 bogen gekleurde lichtbeelden mobilisatie,
 -43 ½ bogen Zenith
 -147 bogen witte beelden.

Mogelijk is deze vermelding uit 1917 de vroegste waarin de naam Zenith in verband wordt gebracht met de firma

Afb. 59. Briefhoofd van de Commanditaire vennootschap der Firma P.J. van der Want Azn "Het Melkmeisje", 10 april 1917. SAHM, ac 285, plaatsnr. 11, foto Barbara Walraven.

P.J. van der Want Azn. Het lijkt hier duidelijk te gaan om transferplaatjes die op de tabaksketels werden bevestigd en niet om steeletiketten (afb. 60). In ieder geval was Zenith nog niet officieel in gebruik als bedrijfsnaam. Het lijkt een vroege, wellicht eerste, verwijzing naar de later te voeren bedrijfsnaam waarmee in navolging van de concurrenten in eerste instantie hun gietpijpen op de markt werden gezet.

Hoewel diverse andere bedrijven waaronder Ivora en Erka al plateel maakten was de firma P.J. van der Want Azn hier nog niet mee gestart. Een uitnodiging van het Gouds Museum om deel te nemen aan een tentoonstelling van Gouds aardewerk werd in april 1917 beleefd afgeslagen 'daar wij dit product niet fabriceren'.¹⁵⁴

Op 1 januari 1918 werd de Commanditaire vennootschap Pijpenfabriek der Firma P.J. van der Want Azn met het uittreden van Otto Adrianus ontbonden.¹⁵⁵

Vennootschap onder Firma P.J. van der Want Azn (1918)

Het bedrijf werd direct na het uittreden van vader Otto Adrianus vanaf 1 januari 1918 voortgezet door Trijntje Pieterella en Aart van der Want maar onder een andere verschijningsvorm: Vennootschap onder Firma P.J. van der Want Azn.¹⁵⁶

Broer en zus kregen de werktuigen, grondstoffen en materialen die zich in de panden Keizerstraat 10-12 bevonden en verder de boekvorderingen, de fabrieks- en handelsmerken en de schulden. De panden bleven eigendom van vader Otto Adrianus. Aart was verantwoordelijk voor de dagelijkse bedrijfsleiding en Trijntje Pieterella zoals voorheen voor het administratieve gedeelte. Afsproken werd dat de kinderen wekelijks 20 gulden aan hun vader zouden uitkeren en na zijn overlijden aan zijn weduwe Maria Amesz. Otto Adrianus en Maria woonden in het pand Keizerstraat 12 en mochten daar vrij blijven wonen tot het moment dat dit pand nodig was voor de uitbreiding van het bedrijf. In dat geval kregen ze nog een extra wekelijkse uitkering van vijf gulden.

Prins Hendrikstraat 99-101 en het begin van de Zenith

Inmiddels waren ook de panden Prins Hendrikstraat 99-101 aangekocht. In 1918 werd een Hinderwetvergunning aangevraagd voor uitbreiding en de bouw van een ovenhuis in deze panden.¹⁵⁷ Begin juni 1919 werd de firma P.J. van der Want Azn in de Prins Hendrikstraat aangesloten op het telefoonnet.¹⁵⁸ Bij beide vermeldingen is er nog geen sprake van de naam Zenith. Pas in 1922 komen we bij de aanvraag van een loods voor het eerst de toevoeging Plateelbakkerij Zenith tegen.¹⁵⁹ Het

lijkt overigens wel waarschijnlijk dat niet lang na de verhuizing naar de Prins Hendrikstraat de toevoeging Plateelbakkerij Zenith (afb. 61) in de firmanaam is opgenomen. Zoals we hiervoor zagen werd de naam Zenith al in 1917 als transferplaatjes op gietpijpen aangebracht.

Hoewel er op de gietpijpen in 1917 al transferplaatjes met de naam Zenith werden geplakt en ook steeletiketten met deze naam, werd Zenith pas 1 juni 1918 voor het eerst officieel gebruikt voor rookartikelen van plateel.¹⁶⁰ Een vroeg voorbeeld hiervan is een door Jan van Ham gedecoreerde asbak gedateerd 25 november 1918.¹⁶¹ Van Ham heeft ook bij Erka in Gouda gewerkt waar hij in 1917-1918 een siervas decoreerde (afb. 82a-b). Voor gebruik op pijpen, asbakken en sigarettendoosjes werd het merk Zenith officieel geregistreerd op 1 december 1919. Op 1 mei 1920 werd Zenith voor het eerst officieel gebruikt voor plateel en de registratie hiervan vond plaats op 1 januari 1924. Het betrof allerlei sieraardewerk en gebruiksgoed maar rookartikelen werden niet specifiek genoemd.¹⁶² Het is zeer goed mogelijk dat het plateel in eerste instantie alleen of voornamelijk bestond uit

Afb. 60. Steeletiket met de naam Zenith. Collectie en foto Ewout Korpershoek.

rookartikelen, zoals bij Lotus Holland en Erka ook het geval lijkt te zijn geweest, en daarna het assortiment werd aangevuld met ander gebruiksgoed en sieraardewerk.

We gaan even terug naar Erka Alphen om vervolgens weer in de stopgezette fabriek van Neerlandia in Gouda terug te keren. C. de Rijk & Zoon had ervaring met het opzetten en draaiende houden van diverse pijpen- en plateelfabrieken in Aarlanderveen, Alphen en Haarlem, die door Dirk Willem Jacobus de Rijk waren opgezet. Erka in Alphen was waarschijnlijk ergens in de nazomer van 1917 gestopt. Tot die tijd zal Simon Brandse de zaak draaiende hebben gehouden terwijl Dirk Willem Jacobus een pijpenfabriek in Haarlem

opzette. Die stopte uiteindelijk halverwege 1918 waarna de fabrieksinventaris inclusief de gietvormen werden verkocht en Dirk Willem Jacobus van het toneel verdween.

Pijpen- en plateelfabriek Erka, Lage Gouwe 140 te Gouda, 1917

In de nazomer van 1917 stopte de pijpenfabriek Erka in Alphen. Johan Frederik de Rijk, directeur van de Firma C. de Rijk & Zoon, richtte toen zelf een gelijknamige pijpen- en plateelfabriek in Gouda op om zijn groothandel te voorzien van rookartikelen. De pijpenfabriek moest eerst nog wel uitgebreid worden. Terwijl de fabriek in Gouda in gereedheid werd gebracht was Simon Brandse nog in Alphen. Mogelijk had hij daar zelfs de leiding over het bedrijf. Op 28 september 1917 kwam hij met zijn familie naar Gouda waar hij aan de slag ging als 'modelleur in een pijpenfabriek'.¹⁶³ De datum zal geen toeval zijn geweest en ongetwijfeld ging Brandse bij de Pijpen- en plateelfabriek Erka van De Rijk werken die een paar dagen later officieel ging draaien. Ivon van der Want begon daar op 1 oktober 1917 als bedrijfsleider en deze datum kan beschouwd worden als de aanvangsdatum van de Pijpen- en plateelfabriek Erka in Gouda. Begin december 1917 verschenen de eerste advertenties van plateelfabriek Erka in Gouda in de landelijke dagbladen. Op het door dit bedrijf vervaardigde plateel staan de namen 'Plateelbakkerij Erka Holland' en 'Erka HOLLAND'. Mogelijk komt een deel van dit plateel nog uit de fabriek in Alphen.

Hinderwetvergunning Plateelfabriek Erka, Gouda

De firma C. de Rijk & Zoon betrok rond juli 1917 het pand aan de Lage Gouwe 140 (Kadaster Sectie B 1726) waarin eerder de Geëmailleerde Pijpenfabriek "Neerlandia", Ouwehand en van der Want was gehuisvest (afb. 62). Dat bedrijf werd op 10 februari 1917 ontbonden. Eigenaar van het pand was L. Belonje van de Lange Groenendaal, waarschijnlijk dezelfde die Ouwehand had geïnformeerd toen Otto Adrianus van der Want inventaris uit de pijpenfabriek haalde.

De Rijk had op 14 juli 1917 een Hinderwetvergunning aangevraagd om de bestaande pijpenfabriek uit te breiden door bijbouw en verplaatsing van de bestaande oven naar het nieuwe gebouw.¹⁶⁴ Op de tekening is rechtsboven een kleine bestaande oven ingetekend met daarnaast de nieuwe oven. Bezwaar tegen deze plannen kwam van J. van Eijk die naast het pand op nummer 138 woonde. Van Eijk eiste dat de schoorsteen minstens 15 meter boven straatniveau zou komen vanwege eventuele overlast. Verder wilde hij dat De Rijk verplicht zou worden om na het laden en lossen, van de voor zijn fabriek bestemde grondstoffen, de vervuiling van de openbare weg op te ruimen en deze schoon te houden. Kennelijk had hij hier met de vorige pijpenmakers last van ondervonden. Op 31 juli 1917 kreeg De Rijk de vergunning om de bestaande pijpenfabriek uit te breiden met als voorwaarde dat de schoorsteen werd opgetrokken. Er zouden elf personeelsleden komen te werken.¹⁶⁵

Arbeidsovereenkomst tussen Ivon van der Want, directeur van Ivora en Johan Frederik de Rijk, directeur van C. de Rijk & Zoon

Ivon van der Want werd in 1906 directeur van de bekende Goudse pijpenfabriek Firma P. van der Want Gzn., dat in 1630 was ontstaan. Hij was de vijfde generatie Van der Want die de firma ging leiden. Het bedrijf ging in navolging van andere pijpenfabrieken ook doorrokers en sieraardewerk maken. Op 18 april 1914 werd in de fabriek in de Kuiperstraat zelfs een nieuwe afdeling opgericht waar uitsluitend plateel werd vervaardigd.¹⁶⁶ Met dit sieraardewerk dat zich sterk onderscheidde van andere Goudse bedrijven door de eenvoud in decors en uitvoering, kreeg het bedrijf snel bekendheid. Vanaf 1914 zette Ivon van der Want het bedrijf in de Kuiperstraat voort onder de naam Plateelbakkerij Ivora, Firma P. van der Want Gzn. In oktober 1916 nam Van der Want nog verschillende modellen en moedervormen over van de failliete Plateelbakkerij Rozenburg in Den Haag.

Afb. 61. Briefhoofd van de Plateelbakkerij Zenith Fa. P.J. van der Want Azn, 29 juni 1925. Collectie SAHM, ac 285, plaatsnr. 11, foto Barbara Walraven.

Een bijzondere stap werd genomen op 28 november 1917 toen Johan Frederik de Rijk, directeur van de Firma C. de Rijk & Zoon, een arbeidsovereenkomst afsloot met Ivon van der Want.¹⁶⁷ Johan Frederik was de oom van Dirk Willem Jacobus de Rijk die in Alphen en Haarlem pijpenfabrieken had opgericht. Van der Want trad in dienst van De Rijk als bedrijfsleider van zijn Pijpen- en plateelfabriek "Erka". De overeenkomst werd aangegaan voor onbepaalde tijd en zou aanvangen per 1 oktober 1917. Interessant is dat zowel in dit contract als in de bijbehorende volmacht die De Rijk ondertekende specifiek sprake is van een pijpen- en plateelfabriek.

In het contract waren een aantal bepalingen opgenomen. Zo kon De Rijk de overeenkomst met Van der Want beëindigen wanneer de netto winst over een geheel boekjaar minder dan 1.000 gulden bedroeg. Hij moest dan nog wel rekening houden met een opzegtermijn van zes maanden. Ivon van der Want kon te allen tijde met een opzegtermijn van zes maanden het dienstverband opzeggen. Hij kreeg een jaarsalaris van 1.300 gulden dat in vier driemaandelijkse termijnen betaald zou worden en verder nog een vierde gedeelte van de nettowinst. Hieronder werd verstaan de winst na aftrek van onkosten, gebruikelijke afschrijvingen en een rente van zes percent per jaar van het door De Rijk ingebrachte kapitaal. Van der Want was bevoegd om namens De

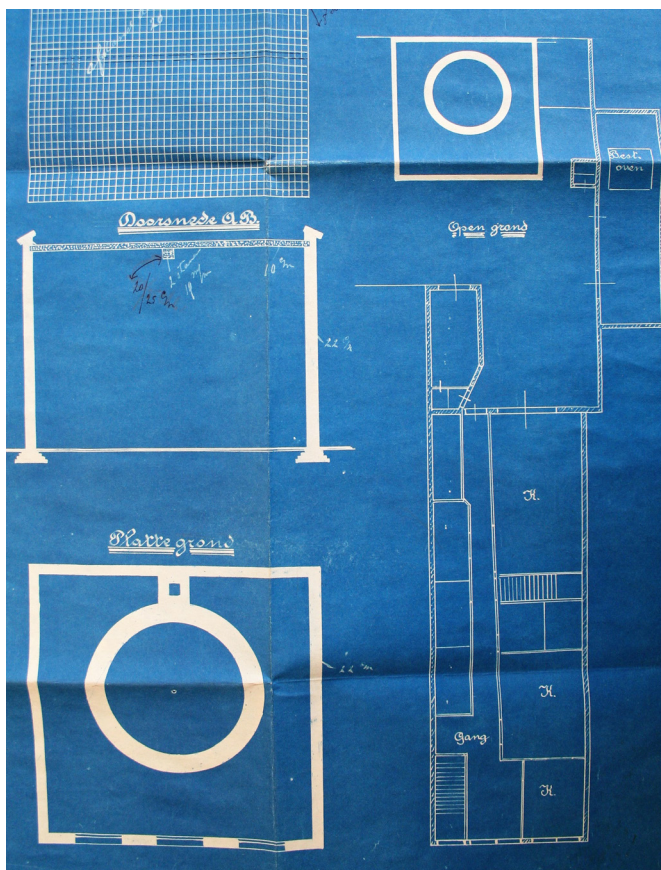
Rijk alle financiële zaken af te handelen tot een bedrag van 1.000 gulden. Bij overdracht van de pijpen- en plateelfabriek aan anderen, die deze overeenkomst niet of op andere voorwaarde wilden voortzetten, hield de dienstbetrekking op en moest aan Van der Want een schadeloosstelling uitbetaald worden van drie jaarsalarissen en het drievoud van de winst die gemaakt was in het laatste boekjaar voordat de dienstbetrekking werd beëindigd.

Een belangrijke bepaling die opgenomen werd was dat Ivon van der Want behalve de leiding van de pijpen- en plateelfabriek "Erka" ook het recht hield om zijn eigen zaken te blijven waarnemen. Hij was immers nog steeds directeur van de Plateelbakkerij Ivora, Firma P. van der Want Gzn. Strikt genomen was hij met ondertekening van dit contract bedrijfsleider geworden van een concurrerend bedrijf. Bij beide fabrieken werden doorrokers vervaardigd en het is de vraag of en in hoeverre de belangen tussen de twee bedrijven verstrengelden. Zoals eerder het vermoeden bestond dat er samenwerking is geweest tussen Lotus Holland en Rijnland in Alphen, is het aannemelijk dat Ivon van der Want zorgde voor een samenwerking tussen zijn eigen Ivora en Erka. Vermoedelijk werd het Erka sieraardewerk of een deel daarvan bij Ivora beschilderd, of de verantwoordelijke schilder werkte tegelijkertijd in beide fabrieken. Dit blijkt onder meer uit een signatuur op een luciferhouder van Ivora dat identiek is aan een signatuur op een siervaasje van Erka.¹⁶⁸ Dit kan dan ook het geval zijn geweest met de plateelpijpen van Erka.

Merken en producten van Plateelfabriek Erka

De firma C. de Rijk & Zoon begon rond augustus 1914 op de Oudezijds Achterburgwal 68 in Amsterdam met de verkoop van gebruiksardewerk voor rokers, zoals tabakspotten en asbakken. Dit zou betekenen dat de productie van deze voorwerpen al in Aarlanderveen en Alphen was begonnen. Ook bij Lotus Holland, die waarschijnlijk op initiatief van De Rijk werd opgericht, zal gebruiksardewerk voor deze grossier zijn gemaakt maar dat kon niet met zekerheid worden vastgesteld. Van deze fabriek zijn alleen de twee eerder beschreven handbeschilderde asbakken bekend.

In de beginperiode vanaf 1914 komen we de naam Erka alleen tegen op gietpijpen en op aardewerk van 'Plateelbakkerij Erka Holland' en 'Erka HOLLAND'. Het handelsmerk 'Erka' had De Rijk al in november 1912 bij het Bureau voor de Industriële Eigendom in Den Haag gedeponerd (afb. 63).¹⁶⁹ Het bekende RK Premier merk¹⁷⁰ dat we in alle advertenties van De Rijk tegenkomen, werd in eerste instantie alleen voor andere artikelen gebruikt, zoals houten en meerschuimen pijpen, sigarenkokers en aanstekers.

Afb. 62. Tekening bij aanvraag uitbreiding pijpenfabriek door C. de Rijk & Zoon. SAMH, ac 56, inv.nr. 1029.

De productie in de Pijpen- en plateelfabriek Erka in Gouda zal officieel vanaf 1 oktober 1917 zijn begonnen na de aanstelling van Ivon van der Want. Er zal vooral aardewerk gemaakt zijn dat via De Rijk aan tabakswinkeliers werd geleverd maar er werd ook sieraardewerk gemaakt. Het lijkt aannemelijk dat de modellen en vormen van Erka Alphen zijn overgebracht naar Gouda om daar de productie te vervolgen. Het is niet bekend of er in Gouda nieuwe modellen zijn toegevoegd. Wel zien we dat tabakspotten van 'Erka HOLLAND' vrijwel hetzelfde model hebben als die van Ivora. Dat was gezien de betrokkenheid van Ivon van der Want bij Erka ook wel te verwachten.

Advertenties van C. de Rijk & Zoon: Plateelfabriek Erka

Vooraf voor St. Nicolaas vinden we veel advertenties voor rokersbenodigdheden als tabakspijpen, aanstekers, asbakken en tabakspotten. Een vroege St. Nicolaas advertentie van De Rijk komt uit november 1917 en is in het vakblad 'De Sigarenwinkelier' geplaatst. Aan de vraag om iets nieuws op de markt te brengen om de St. Nicolaas etalage van de winkeliers aantrekkelijk te maken kon volgens het bedrijf vanwege de oorlog niet worden voldaan. Wel had de firma een grote partij 'Alleraardigste Aschbakjes, Lucifershouders enz.' ingekocht die voor Engeland bestemd waren maar vanwege de oorlog niet uitgevoerd kon worden. Het waren uitsluitend 'zeer komische figuren, met geestige Engelsche opschriften'.¹⁷¹

Kennelijk verkochten deze producten goed, want nog geen week later maakte de firma bekend dat er al enkele series uitverkocht waren maar dat ze een nieuwe zending asbakken ontvangen hadden met 'kubistische figuren, zeer modern en origineel' en een partij lucifershouders.¹⁷² Deze asbakken werden aan de winkeliers verkocht voor f 3,60 per dozijn gesorteerd in acht verschillende typen. Als proef werd onder meer 1 dozijn kubistische asbakken verkocht voor f 3,60 en een half dozijn Dunlop asbakken voor f 3,30. De inkoopprijs voor een kubistische asbak bedroeg bij deze proefzendingen f 0,30 en de verkoopprijs f 0,45 en een Dunlop asbak kostte f 0,55 met een verkoopprijs van f 0,85. Het is niet bekend waar De Rijk deze voor Engeland bestemde asbakken en lucifershouders met komische figuren en grappige Engelse opschriften vandaan had. Ook de herkomst van de kubistische asbakken is niet bekend. Hoewel in deze advertentie nog niet gerept wordt over Plateelbakkerij Erka is het best mogelijk dat ze al uit hun eigen fabriek kwamen.

In diezelfde maand werd de redactie van De Sigarenwinkelier uitgenodigd voor een bezoek aan de groothandel. Het verslag hiervan is in zijn geheel overgenomen:

'Een bezoek. Daartoe op heusche wijze uitgenoodigd, brachten wij een bezoek aan de monstercamer van de Firma C. de Rijk en Zoon, Kloveniersburgwal 131, te Amsterdam. Meenende, daar te zullen aantreffen, waar wij meerdere malen, daar en elders, zagen, namelijk eene ruime sorteering pijpen en andere rookbenodigdheden, meenden wij ons wel bij voorbaat eene voorstelling te kunnen maken van datgene, wat ons vertoond zou worden. Dit kwam echter geheel anders uit. De Firma toonde ons eene collectie aschbakjes, zooals wij werkelijk nimmer te zien kregen. Wij stonden een oogenblik paf!

Hadden deze aschbakjes, op grillige wijze toepassing biedende van het cubisme op mensch en diervormen, naar onze nuchtere Hollandsche begrippen niets gemeen met kunst; als uiting van het speelsche Engelsche vernuft, ongetwijfeld bedoeld als charge op het genoemde cubisme en als zoodanig uitmuntend geslaagd, hadden zij onze volle aandacht. De typische opschriften deden er het hare toe. Wanneer wij b.v. zien een paartje op een tuinbank, hij, kort en dik, zij, met eene meterlange hals en wij lezen eronder de inscriptie, "zoo dichtbij en toch zoo veraf", dan is deze verzuchting uitermate geschikt, onze lachlust op te wekken. Uit reclame-oogpunt beschouwd en deze bedoeling heeft de Firma de Rijk zonder twijfel, zullen deze artikelen zich er uitstekend toe leenen, de aandacht van de voorbijgangers te vestigen op de etalage van den sigarenwinkelier, die deze aschbakjes etaleert. Wij durven derhalve met een gerust hart den sigarenwinkeliers het nemen van een proef aanbevelen. Een beetje opkikking in dezen benauwden tijd is waarachtig niet overbodig."¹⁷³

Afb. 63. Het handelsmerk "Erka" (geregistreerd 4 november 1912).

De hierboven beschreven komische plaatjes hebben een overeenkomst met de plaatjes zoals we die eerder zagen als transferplaatjes op doorrokers die tijdens de mobilisatie werden gemaakt en die mogelijk uit de Erka fabriek komen, zoals het grappige plaatje met een zittende soldaat die een bloempot op zijn hoofd krijgt (afb. 20a).

Op 3 december 1917, twee maanden nadat Ivon van der Want bedrijfsleider werd, verscheen de eerste advertentie voor de Plateelfabriek "Erka".¹⁷⁴ Op die datum werd in tientallen landelijke en regionale dag- en weekbladen een standaard advertentie afgedrukt van De Rijk met reclame voor producten met het merk R.K. Premier¹⁷⁵ en de tekst: 'Tabakspotten en Aschbakjes (Handschilderwerk) uit de Plateelfabriek "Erka" te Gouda' (afb. 64).

Kennelijk wilde men op grote schaal het aardewerk uit de nieuwe plateelfabriek promoten. De volgende advertentie dateert van 2 februari 1918 (afb. 65). Hierin worden zowel Hollandia als Erka doorrokers genoemd, die 'in groote verscheidenheid tegen fabrieksprijzen' worden aangeboden. Ook hierin kunnen we een relatie of mogelijke samenwerking met Hollandia herkennen. Een paar jaar eerder nog werden bij Erka pijpmodellen gemaakt die dezelfde modelnummers hadden als pijpen van Hollandia.

De advertentie vervolgt met: "'Erka" tabakspotten uit onze Plateelbakkerij "Erka" te Gouda, worden thans ook geleverd per stuk, beschilderd naar elk ontwerp; Stadsgezicht etc, met passend bijschrift (evenals Naampijpen). Bijzonder geschikt als souvenir.' Een aantal van deze producten is teruggevonden en wordt hieronder besproken.

Op 12 december 1918 verscheen nog een advertentie voor winkeliers met de tekst: 'Veel nieuws in Pijpenrekken, Tabakspotten, Aschbakjes, Rookstellen, Rooktafels,

Rookkastjes. SUCCES-ARTIKEL: Plateel (handschilderwerk) Aschbakjes, Vazen en Tabakspotten uit onze eigene fabriek "Erka" te Gouda' (afb. 66).¹⁷⁶ Het is de eerste en ook enige advertentie waarin vazen werden aangeboden. Waarschijnlijk stopte Plateelfabriek "Erka" al eind december 1918.

Plateelfabriek "Erka", de laatste doorrokers

In een advertentie van De Rijk uit september 1918 vinden we winkeliersprijzen van de meeste producten in het assortiment. Doorrokers, die nog in de eigen fabriek in Gouda of Haarlem gemaakt kunnen zijn, werden aan winkeliers aangeboden in partijen van achttien dozijn, waarvan twaalf dozijn verschillende tabakspijpen en zes dozijn verschillende sigarenpijpen voor een totaalprijs van 42 gulden en twee gratis etalageborden. De gemiddelde stukprijs bedroeg daarmee f 0,19 per pijp. De prijzen waren geldig van 28 september 1917 tot 1 november 1917. Daarna zouden de prijzen van onder andere houten pijpen, doorrokers, barnsteen sigarenpijpjes en lederwaren aanzienlijk verhoogd worden.¹⁷⁷ Nadat de eigen fabriek gestopt was met de productie van doorrokers vinden we nog maar een enkele advertentie voor deze producten. Een uitzondering is een advertentie uit 1920 waarin een wedstrijd in het doorroken werd aangekondigd (afb. 67). Deelname was mogelijk door minstens vier goed doorgerookte Hollandia pijpen in te zenden. Bij iedere inzending moest minstens één pijp zijn met het lichtbeeld 'De Jantjes'.¹⁷⁸ Deze pijp werd door Hollandia niet alleen als doorroker met een wit transferplaatje bedrukt (die tijdens het roken de afbeelding liet zien),

Dit merk blijft de beste waarborg voor degelijke kwaliteit.

BARNSTEEN SIGAAR- EN SIGARETPIJPJES.
Hout-, Meerschuur-, Goudron Tabakspijpen.
SIGAREN- en SIGARETKOKERS, enz.

LAATSTE NIEUWS ! Echt Zilver Sigarethouders
HOOGST ELEGANT voor Dames en Heeren, f 2.— per stuk.

TABAKSPOTTEN en ASCHBAKJES (Handschilderwerk)
uit de Plateelfabriek „ERKA” te Gouda.

Afb. 64. Advertentie (detail) met producten uit de Plateelfabriek "Erka" in Gouda. De Zeeuw. Christelijk-historisch nieuwsblad voor Zeeland, 3 december 1917.

„Erka” Tabakspotten uit onze Plateelbakkerij „ERKA” te Gouda, worden thans ook geleverd per stuk, beschilderd naar elk ontwerp; Stadsgezicht etc., met passend bijschrift (evenals **Raampijpen**) Bijzonder geschikt als souvenir.

Afb. 65. Advertentie van C. de Rijk & Zoon voor Hollandia- en Erka doorrookers en Erka tabakspotten. De Sigarenwinkelier, 2 februari 1918.

maar werd ook met een kleurenplaatje verkocht.¹⁷⁹ Deze advertentie maakte reclame voor zowel De Rijk als de pijpenfabrikant. Uit de advertentie blijkt dat De Rijk (nog steeds) Hollandia pijpen verkocht. Was dit wellicht een voortzetting van een eerdere samenwerking, toen De Rijk nog pijpen met modelnummers van Hollandia liet vervaardigen?

De laatste advertentie met tabakspijpen van klei stond in De Sigarenwinkelier van 6 november 1920. Hierin werden Café-hauspijpen (6 koppen met een roer) vanaf f 1,25 aangeboden, lichtbeeld doorrookers vanaf f 0,40, Jacobpijpen vanaf f 0,25 en asbestospijpen, die nog niet zo lang op de markt waren, vanaf f 0,75. De lichtbeeld doorrookers kwamen al enkele jaren niet meer uit hun

eigen fabriek. Mogelijk kwamen ze ook van Hollandia, maar kunnen bijvoorbeeld ook bij Goedewaagen of Zenith zijn ingekocht.

Plateel gemerkt met ‘Plateelbakkerij Erka HOLLAND’ en ‘Erka Holland’

De productie bij de Plateelfabriek Erka zal in december 1918 zijn gestopt. Er zijn op dit moment nog geen twintig voorwerpen van deze fabriek bekend waaronder rookartikelen als asbakken, tabakspotten, en sigarenhouders en sieraardewerk. Het is niet bekend waarom sommige voorwerpen met Plateelbakkerij Erka Holland zijn gemerkt en anderen alleen met Erka Holland. Mogelijk heeft het te maken met de productieplaats. Het moet niet uitgesloten worden dat een deel hiervan nog in Alphen vervaardigd zijn. Deze stukken zullen dan wat eerder (1916-1917) dateren.

Erka had een eigen oven maar zoals eerder gezegd werd het schilderwerk van het plateel vermoedelijk (gedeeltelijk) bij Ivora uitgevoerd. Een luciferhouder van Ivora met decor Mat 1, model 229 heeft namelijk dezelfde signatuur als de twee siervaasje en schaal van Erka (afb. 78, 79 en 80).¹⁸⁰ Deze signatuur zou kunnen zijn van Johannes Lefeber waarvan bekend is dat die in 1917 bij Ivora werkte als plateelschilder.¹⁸¹ Ook het decor

Veel nieuws in Pijpenrekken, Tabakspotten, Aschbakjes, Rookstellen, Rooktafels, Rookkastjes. **SUCCES-ARTIKEL:** Plateel (hand-schilderwerk) Aschbakjes, Vazen en Tabakspotten uit onze eigene fabriek „ERKA” te Gouda,

„BARNSTEEN” Broches en Colliers. LEDER Portefeuilles, Portemonnaies, Damestasschen. Mondorgels, Zakmessen, enz. enz.

Steeds groote voorraad **Droogtrommels**. Prijscourant van Droogtrommels op aanvraag gratis en franco.

Etalage-Artikelen: Koperen Standaards voor Pijpen, (Eigen fabrikaat) kistjes, enz. Glas-Étagères, Vitrines en Legkasten.

Prijscouranten hebben wij niet! H.H. Winkeliers, wien het niet mogelijk is onze monsterkamer te bezoeken, en die toch gaarne onze collectie zouden inzien, verzoeken wij ons hun adres op te geven, waarna zoo spoedig mogelijk het bezoek van een onzer vertegenwoordigers plaats vindt.

Monsterzendingen alleen tegen berekening en gewone conditiën, (onbekenden rembours) wanneer zoo volledig mogelijk wordt opgegeven, van welke artikelen en welke prijzen ongeveer men monsters verlangt en hoe hoog het totaal-bedrag der monsterzending zijn mag.

Zichtzendingen alleen bij hooge uitzondering, en wanneer van opzicht gevraagde artikelen voldoende voorraad is. Gedurende de maand November zijn zichtzendingen echter geheel uitgesloten. In consignatie worden onze artikelen **nimmer** geleverd.

De verkoop van artikelen merk **verschafft den Winkelier altijd een behoorlijke winst.**

C. de Rijk en Zn. **KLOVENIERSBURGWAL 131, AMSTERDAM.**
Grossiers in Rook-Artikelen. **Telefoon 7450. Telegram-Adres „ERKA”.**
Plateel-fabriek „ERKA” te Gouda. **Fabriek van Etalage-Artikelen.**

Afb. 66. Advertentie voor Erka asbakjes, vazen en tabakspotten. De Sigarenwinkelier, 21 december 1918.

Afb. 67. Wedstrijd in het doorrooken met een Hollandia pijp, 2 september 1921.

van bijvoorbeeld het siervasje met modelnummer 523/4 lijkt verwant aan het decor A.M. van Ivora (afb. 80a).

Het hieronder besproken plateel van Plateelbakkerij Erka Holland en Erka Holland is aan de hand van bovenstaande gegevens gedateerd in de periode oktober 1917- tot december(?) 1918. Nadat Ivon van der Want op 1 oktober 1917 als bedrijfsleider van Erka begon en ook Brandsen en Van Ham waren gearriveerd, verschenen begin december van dat jaar ook de eerste advertentie voor Erka tabakspotten en asbakjes. Mogelijk waren dat voor een deel dezelfde modellen als eerder in Alphen werden gemaakt. Volgens De Rijk was dit handbeschilderde plateel een 'Succes-artikel'. Dergelijke producten waren populair als souvenirs.

Van de zestien Erka producten zijn er hier vijftien afgebeeld. Er zijn zes verschillende signaturen aangetroffen: H, J, L, M, P en JvH. Vier van de hieronder afgebeelde stukken hebben signatuur L. Signatuur P vinden we tweemaal: op een platte en een bolvormige tabakspot met de St. Nicolaaskerk in Amsterdam. Signatuur M komen we op vier stukken tegen: een bolvormige tabakspot met bloemen, een asbak met decor Rosa en twee siervasjes met decor Irma.

Een aantal van de hier genoemde voorwerpen en in het bijzonder de sigarettenbekers waren mogelijk onderdeel van een rookstel. Die kon zijn opgebouwd uit een asbak, sigarenbeker, sigarettenbeker, een tabakspot en een luciferhouder. Van Erka zijn alleen enkele onderdelen bewaard gebleven.

Tabakspotten

Begin februari 1918 werd reclame gemaakt voor tabakspotten. Die konden per stuk geleverd worden en naar elk ontwerp beschilderd worden. Als voorbeeld in de advertentie worden stadsgezichten met bijschrift genoemd. Van dergelijke tabakspotten zijn een drietal voorbeelden bewaard gebleven die speciaal voor de Amsterdamse handel vervaardigd zullen zijn. Een deel zal mogelijk ook voor de souvenirhandel zijn gemaakt. Er zijn vier Erka tabakspotten bekend waarvan twee met een platte bodem en twee kogelvormige potten met drie pootjes.

De platte tabakspotten zijn mogelijk in een grotere serie met verschillende Amsterdamse stadsgezichten gemaakt. Ze hebben hetzelfde decor met aan de voorzijde van de pot een rechthoekig raamwerk waarin het stadsgezicht is geschilderd. Een pot met de Amsterdamse St. Nicolaaskerk (afb. 68a-d) met het merk 'Erka Holland' heeft als modelnummer 522/13 en een 'P' als signatuur. Een tweede pot met een identiek model heeft aan de voorzijde de tekst 'Oud Amsterdam' onder de afbeelding van de in 1903 afgebroken Beurs van Zocher op de Dam (afb. 69).¹⁸²

Er zijn twee kogelvormige tabakspotten van Erka bekend. De eerste heeft hetzelfde florale decor als de platte tabakspotten met de stadsgezichten. Het stadsgezicht op de kogelvormige pot beslaat bijna de gehele voorzijde en heeft als voorstelling de St. Nicolaaskerk in Amsterdam (afb. 70a-d). Op de onderzijde staat het modelnummer 503/15, de signatuur P en het merk Erka Holland. De

hoogte van deze pot (waarvan de deksel ontbreekt) bedraagt 15 cm. De tweede kogelvormige (afb. 71a-c) heeft geen stadsgezicht maar het florale decor NP. Afwijkend van kleurstelling zijn de knop van het deksel en de pootjes in de vorm van drie 'klauwtjes'. De pot heeft modelnummer 503, signatuur M en het merk Plateelbakkerij "Erka" Holland. De pot heeft een hoogte van 18 cm (14,5 cm zonder deksel).

Ivora heeft eveneens een kogelvormige tabakspot gemaakt (modelnummer 410), maar die staat pas vanaf 1926 voor het eerst in een modellenboek afgebeeld.¹⁸³ Ivora maakte deze tabakspot onder andere in het decor Lux, een dieprode kleur met zwarte accenten.¹⁸⁴

Asbakken

Op dit moment zijn twee asbakken van Erka bekend. De eerste heeft een driehoekig model met drie uitsparingen voor sigaretten (afb. 72a-b). De asbak heeft een floraal decor met bloemen in lila en blauw en groen blad opgevuld met geeloranje. Hetzelfde decor vinden we ook terug op een sigarettenbeker (afb. 74). De asbak is gemerkt met Erka Holland, heeft modelnummer 501/4 en de signatuur H. Een vergelijkbaar model maar in een iets kleinere uitvoering werd in de jaren twintig ook door Goedewaagen aangeboden.¹⁸⁵

Het tweede exemplaar is een ronde asbak (afb. 73a-b) met modelnummer 504 in het decor Rosa met de kleuren geel, groen, bruin, blauw en zwart. Deze asbak is gemerkt Plateelbakkerij Erka Holland.

Sigaretten- en sigarenbekers

Er zijn twee Erka bekers bekend die gebruikt werden voor het bewaren en aanbieden van sigaren en sigaretten. De bekers met een wat groter formaat waren bedoeld voor sigaren en de kleinere voor de sigaretten.

De sigarettenbeker (afb. 74a-b) heeft hetzelfde florale decor als de asbak in afbeelding 72. Mogelijk maakten ze onderdeel uit van een rookstel. De hoogte van de sigarettenbeker is 6,6 cm. Hij is gemerkt Erka Holland met modelnummer 512/4 en de signatuur L.

De sigarenbeker (afb. 75a-b) heeft een meer cilindrische model met het decor N.P. (Nieuw Porselein), modelnummer 505, de signatuur J en is gemerkt met Plateelbakkerij "Erka" Holland. De hoogte bedraagt met 11 cm bijna 4,5 cm hoger dan de hierboven genoemde sigarettenbeker. Het decor van deze beker vertoont onder meer overeenkomsten met het clematis-decor van Zenith en producten van Ivora en Rijnland in Alphen.

Sierplateel

Oorspronkelijk was Erka in Alphen aan den Rijn

begonnen met de vervaardiging van gietpijpen en rookgerei van aardewerk. Eind 1917 ging het bedrijf naar Gouda en begin februari 1918 werd voor het eerst een advertentie gezet door de firma De Rijk waarin ze lieten weten dat er "Erka" tabakspotten uit hun eigen Plateelbakkerij "ERKA" te Gouda waren te verkrijgen.

Het is verleidelijk om de producten met dit merk aan Gouda toe te schrijven en de overige aan Alphen maar waarschijnlijk is men juist in Alphen al met de benaming Plateelbakkerij "Erka" Holland begonnen. Daarna zou de naam in Gouda verder zijn gebruikt om vervolgens vervangen te worden door Erka Holland en weer later door RK Premier. Hierop kom ik later terug. Behalve rookgerei maakte Erka ook sieraardewerk zoals vazen in verschillende formaten en modellen en langwerpige schalen. De vazen, bibelotjes, kaststellen en schalen werden vooral in winkels in rokersbenodigdheden en galanterieën aangeboden en dat zal de reden zijn geweest waarom de firma De Rijk aanving met deze uitbreiding van het assortiment.

Bibelotjes, siervazen en een schaal

Twee kleine siervasjes (afb. 76a-b en 77a-b) waren mogelijk bedoeld als miniatuur siervazen ofwel bibelotjes. Het vaasje met deksel heeft een totale hoogte van slechts 11 cm. De vaasjes, die tot een stel behoorden, hebben het decor Irma met fel gele bloemen en bonte kleuren dat lijkt op het decor Rosa (afb. 73a-b). De modelnummers van de vaasjes zijn 507A en 507B. Beiden hebben waarschijnlijk de signatuur M. Een vaasje met een florale decoratie geschilderd op een witte ondergrond, gemerkt Erka Holland met modelnummer 514/3 (afb. 78a-b) en een langwerpige schaal met hetzelfde decor (modelnummer 508/3) hebben beiden de signatuur L (afb. 79a-c). Een vergelijkbaar decor en kleurenpalet zien ook op de tabakspotten met Amsterdamse stadsgezichten (afb. 68, 69 en 70).

Een bijzondere vaas (afb. 82a-b) is gemerkt met Erka Holland met de signatuur JvH (monogram) en heeft waarschijnlijk modelnummer 514. Een tweede exemplaar met hetzelfde model en decor heeft het duidelijke modelnummer 514/9 en de signatuur P (afb. 82c).¹⁸⁶ Met een hoogte van 30 centimeter zijn dit de grootste stukken plateel die bekend zijn van Erka.¹⁸⁷ De signatuur is waarschijnlijk van de plateelschilder Jan van Ham¹⁸⁸ die in de periode waarin Erka actief was connecties met het bedrijf lijkt te hebben gehad. Van Ham werd namelijk op 17 oktober 1917 ingeschreven op het adres Snoystraat 69 te Gouda.¹⁸⁹ Op dit adres woonde ook Simon Brandse, die kort daarvoor als pijpenmaker bij Erka Alphen had gewerkt. Toen de productie daar was gestopt ging hij mee naar Gouda om daar bij Erka aan de slag te gaan als modelleur.¹⁹⁰

Afb. 68a-b. Tabakspot, modelnummer 522/15, 'St. Nicolaaskerk Amsterdam', signatuur P., Erka Holland, hoogte 10,7 cm, 1917-1918. Collectie Barbara Walraven, foto auteur.

Afb. 68c-d. Tabakspot, 'St. Nicolaaskerk Amsterdam', modelnummer 522/15, signatuur P, Erka Holland, hoogte 10,7 cm, 1917-1918. Collectie Barbara Walraven, foto auteur.

Afb. 69. Tabakspot, 'Oud Amsterdam' (beurs van Zocher), modelnummer en signatuur onbekend, Erka Holland, 1917-1918. Collectie en verblijfplaats onbekend.

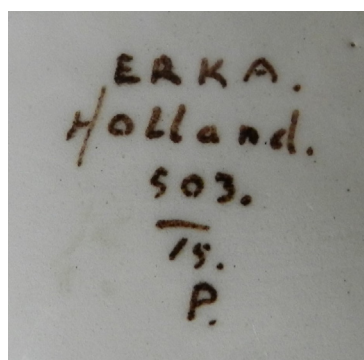
Dat Van Ham bij Brandse ging inwonen betekende dat ze elkaar kenden. Van Ham werkte toen als freelancer. De door Jan van Ham gesigeneerde vaas lijkt in zijn Goudse periode te zijn gemaakt en zal dan eind 1917 of in 1918 zijn ontstaan. Vanaf 1918 begon Van Ham eveneens op freelance basis als ontwerper en plateelschilder voor de Zenith te werken. In 1918 maakte hij voor dit bedrijf een asbak met een geometrisch decor, die beschouwd wordt als één van de eerste sieraardewerk producten van de Zenith. In september 1919 ging ook Brandse bij de Zenith werken. Erka Gouda heeft waarschijnlijk tussen september 1917 en eind 1918 geproduceerd. De laatste advertentie waarin de Plateelbakkerij Erka in Gouda wordt genoemd dateert van 21 december 1918.

Ivora plateel voor tabaksfabrikanten en groothandelaren

Nadat Plateelfabriek Erka (waarschijnlijk eind 1918) was gestopt, kon Ivon van der Want zich concentreren op zijn eigen Ivora plateelfabriek. Een maand eerder, op 1 november 1918, werd de wapenstilstand ondertekend waardoor er officieel een einde kwam aan de Eerste Wereldoorlog. Het is zeer goed mogelijk dat zowel De Rijk als Van der Want hierdoor nieuwe ideeën kregen voor een andere bedrijfsvoering en dat toen besloten werd ge-scheiden verder te ondernemen. De Rijk zelf stopte met de productie van aardewerk en zijn rookartikelen werden vanaf dat moment bij Ivora vervaardigd met het merk RK Premier. Mogelijk is de productie nog enigszins overlapt.

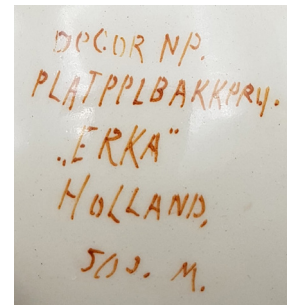
Afb. 70a-b. Tabakspot, 'St. Nicolaaskerk Amsterdam', modelnummer 503/15, signatuur P, Erka Holland, hoogte 15 cm (zonder deksel), 1917-1918. Collectie Barbara Walraven, foto auteur.

Afb. 70c-d. Detail tabakspot met de St. Nicolaaskerk te Amsterdam en de signatuur. Erka Holland, 1917-1918. Collectie Barbara Walraven, foto auteur.

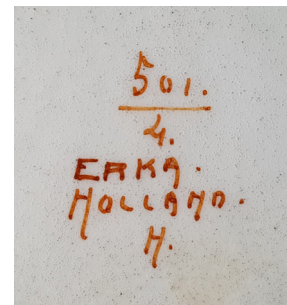
Afb. 71a-b. Tabakspot, decor NP, modelnummer 503, signatuur M, Plateelbakkerij "Erka" Holland, hoogte 18 cm met deksel (14,5 cm zonder deksel), 1917-1918. Collectie en foto auteur.

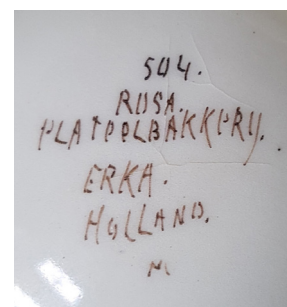
Afb. 71c. Tabakspot, decor NP, modelnummer 503, signatuur M, Plateelbakkerij "Erka" Holland, 1917-1918. Collectie en foto auteur.

Afb. 72a-b. Asbak, modelnummer 501/4, signatuur H, Erka Holland, lengte 15,5 cm, hoogte 4 cm, 1917-1918. Collectie en foto auteur.

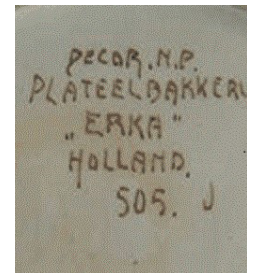
Afb. 73a-b. Asbak, modelnummer 504, decor Rosa, Plateelbakkerij Erka Holland, diameter 13,3 cm, hoogte 3,5 cm, 1917-1918. Collectie Barbara Walraven, foto auteur.

Afb. 74a-b. Sigarettenbeker, modelnummer 512/4, Signatuur L., Erka Holland, h. 6,6 cm, 1917-1918. Collectie en foto Dennis van den Hoek.

Afb. 75a-b. Sigarenbeker, modelnummer 505, decor N.P. (Nieuw Porselein), Signatuur J., Plateelbakkerij "Erka" Holland, hoogte 11 cm, 1917-1918. Collectie en verblijfplaats onbekend.

Ivora maakte veel aardewerk in opdracht van derden. Dat werd dan meestal voorzien van het merk van de opdrachtgever, soms in combinatie met een Ivora merk. In de branche voor rokersbenodigdheden maakte Ivora behalve voor de Firma C. de Rijk & Zoon onder meer ook aardewerk rookartikelen voor de Amsterdamse groothandel in rokersbenodigdheden de Firma A.J. Vasterman Jr., een concurrent van C. de Rijk. Als voorbeeld hiervan is een asbak met decor BO en modelnummer 308 bewaard gebleven (afb. 83a-b). Verder maakte de firma tabakspotten voor de Rotterdamse tabaksfabrikanten Firma D. van Kamphof & Zoon (afb. 84a-c) en de N.V. Koninklijke Tabakfabriek, Koffiebranderij en Theehandel J. & A.C. van Rossem, fabrikanten van de bekende Van Rossem's Troost en Poorters Toeback (afb. 85a-b en 86a-c). Deze tabakspot heeft een polychroom floraal decor en is gemerkt J. & A.C. v. R. / Ivora Gouda Holland en blindstempel 321. Er is ook een tabakspot bekend met een geschilderd modelnummer en de signatuur van Johannes Cornelis Guérain junior, die in de periode 1920-1940 bij Ivora werkte.¹⁹¹

Ivora plateel voor C. de Rijk & Zoon gemerkt met RK Premier

Het bij Ivora gemaakte aardewerk voor de Firma C. de Rijk & Zoon bestond voornamelijk uit tabakspotten en rookstellen die gemerkt werden met 'RK Premier' in een ruit (afb. 87), het bekende merk dat al in 1912 bij het Bureau voor de Industriële Eigendom¹⁹² in Den Haag was ingeschreven en op bijna al hun producten stond.

Ivora plateel is lastig te dateren omdat er geen jaartekens werden gebruikt. Uit de eerder genoemde advertenties kan echter worden opgemaakt dat er in de tweede helft van december 1918 nog plateel uit de eigen Plateelbakkerij "Erka" van de firma C. de Rijk kwam. In 1919 komen we geen advertenties van Erka meer tegen. Vanwege

de deelneming aan de derde Nederlandsche Jaarbeurs in Utrecht in 1919 liet De Rijk op 15 februari 1919 een speciale advertentie plaatsten waarin tabakspotten, asbakjes, pijpenrekken en nu ook rookstellen werden aangeboden (afb. 88). Zeer waarschijnlijk waren dit al producten met het RK Premier handelsmerk die bij Ivora werden vervaardigd.

Ivora rookstellen met het RK Premier merk

Er is tot op heden slechts één tabakspot bekend met het RK premier handelsmerk en enkele rookstellen of onderdelen daarvan. Sieraardewerk met dit merk is nog niet aangetroffen en mogelijk is De Rijk gestopt met de verkoop van deze producten om zich te concentreren op de rookartikelen.

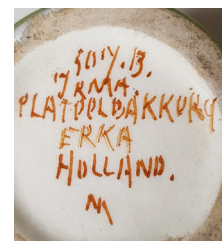
De tabakspot met modelnummer 320 heeft het opschrift 'Tabak' in Jugendstil stijl op de voorzijde van de pot (afb. 89a-b). De tabakspot (waarvan het deksel ontbreekt) heeft een laag model. Hetzelfde decor zien we op de hoge Ivora tabakspot met modelnummer 321 die voor de Firma Kamphof werd gemaakt (afb. 84).

Het lijkt er op dat het met RK Premier gemerkte plateel voornamelijk uit rookstellen bestaat. Er zijn rookstellen bekend met het decor Juliana (afb. 90) en het decor ZZ (afb. 93). Het decor Juliana heeft een glanzend glazuur met een floraal decor waarin veel groentinten zijn verwerkt en waarop meestal een viooltje is geschilderd dat vergelijkbaar is met die op decor BO (afb. 83a). Het hier afgebeelde rookstel is niet compleet en bestaat uit een blad (modelnummer 387, afb. 91a-b), tabakspot (modelnr. 321, afb. 91c) en asbak (modelnr. 384, afb. 92a-b). Er is ook een sigaren- of sigarettenbeker met het decor Juliana bekend met modelnummer 235. Deze heeft de signatuur P.

Het tweede rookstel heeft het bijzondere zwart-wit gestreepte decor Z.Z. (afb. 93 en 94a-d). Dit stel

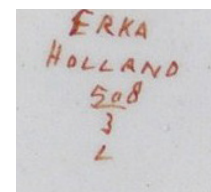
Afb. 76a-b. Vaasje, modelnummer 507A, decor Irma, signatuur (M?), Plateelbakkerij Erka Holland, hoogte 11 cm, 1917-1918. Collectie Barbara Walraven, foto auteur.

Afb. 77a-b. Vaasje, modelnummer 507B, decor Irma, signatuur (M?). Plateelbakkerij Erka Holland, hoogte 8 cm, 1917-1918. Collectie Barbara Walraven, foto auteur.

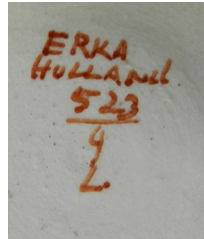
Afb. 79a-b. Schaal, modelnummer 508/3, signatuur L., Erka Holland, Lengte 26,8, breedte 7,6, hoogte 2,6 cm, 1917-1918. Collectie en foto Dennis van den Hoek.

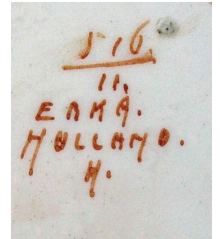
Afb. 78a-b. Vaasje, modelnummer 514/3, signatuur L., Erka Holland, hoogte 10,8 cm, 1917-1918. Collectie Barbara Walraven, foto auteur.

Afb. 79b-c. Detail van schaal, modelnummer 508/3, signatuur L., Erka Holland, Lengte 26,8, breedte 7,6, hoogte 2,6 cm, 1917-1918. Collectie en foto Dennis van den Hoek.

Afb. 80a-b. Vaasje, modelnummer 523/4, signatuur L., Erka Holland, hoogte 11 cm, 1917-1918. Collectie Barbara Walraven, foto auteur.

Afb. 81a-b. Vaas, modelnummer 316/11, Signatuur H.[?], Erka Holland, hoogte 25,8 cm, 1917-1918. Collectie en foto Dennis van den Hoek.

Afb. 82a-b. Vaas, modelnummer 514(?), Erka Holland, signatuur JvH (Jan van Ham), hoogte 39 cm, 1917-1918. Collectie Barbara Walraven, foto auteur.

Afb. 82c. Merk Erka Holland (op een vaas met identiek model en hetzelfde decor) met modelnummer 514/9 en signatuur P, 1917-1918. Collectie en verblijfplaats onbekend (Gezien op Marktplaats oktober 2017).

Afb. 83a-b. Asbak voor A.J. Vasterman jr. te Amsterdam, model 308, decor BO, Ivora, 1915-1930. Collectie en foto auteur.

bestaat uit een ovaal blad (modelnr. 357), een asbak met luciferhouder op de rand (modelnr. 356) en een sigarettensbeker (modelnr. 295) die allen gemerkt zijn met RK Premier. Een sigarettensbeker (modelnr. 112) gemerkt Ivora Gouda Holland is afkomstig van een ander rookstel dat niet in opdracht van De Rijk was gemaakt. Van decor ZZ is ook een compleet rookstel bekend met een rond blad en tabakspot (model 321), sigarettensbeker (model 119), sigarettensbeker (model 235), luciferhouder (model 404) en asbak (model 243?).¹⁹³

Het is niet bekend tot wanneer de rookstellen met het RK Premier merk zijn vervaardigd maar waarschijnlijk stopte de productie in het begin van de jaren twintig. In 1923 veranderde de rechtsvorm van de Firma C. de Rijk & Zoon toen Johan Frederik de Rijk met twee andere investeerders de 'Naamloze Vennootschap C. de Rijk & Zoon's, groothandel in rookartikelen' oprichtte. Deze vennootschap, met een kapitaal van 200.000 gulden, werd al snel weer ontbonden waarna in 1926 de 'N.V. Amsterdamsche Groothandel in Rookartikelen v/h C. de Rijk & Zoon' werd opgericht. Begin jaren vijftig werd het bedrijf overgenomen door de Firma Elbert Gubbels & Zoon te Roermond, waardoor het bekende RK Premier merk in handen kwam van deze Limburgse pijpenfabrikant.¹⁹⁴ De rookstellen werden toen al een kwart eeuw niet meer gemaakt.

Afb. 84a-c. Tabakspot voor 'Kamphof's Tabak', model 321, gemerkt Ivora Gouda Holland, hoogte 19 cm, ca 1920-1925. Collectie en verblijfplaats onbekend (gezien Marktplaats augustus 2017).

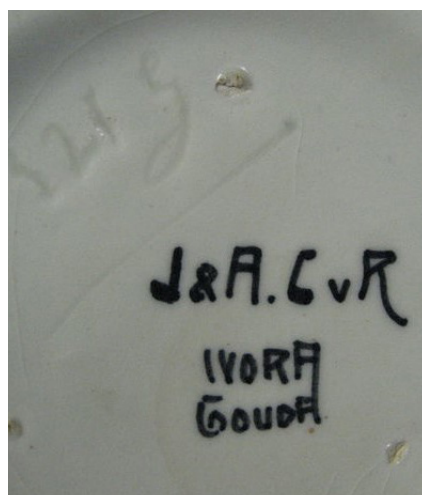
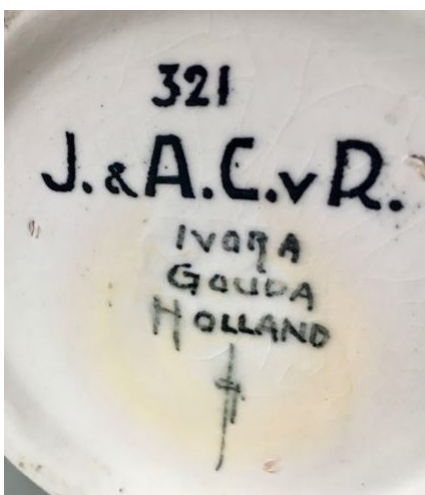

Afb. 85a-b. Tabakspot 'Poorters Toebach', model 321, gemerkt J. & A.C. v. R. / Ivora Gouda Holland. Gemaakt in opdracht van de firma J. & A.C. van Rossem, Rotterdam. Hoogte 19 cm, ca 1925-1930. Collectie Antiekwinkel De Doofpot, Alphen aan den Rijn, foto auteur.

Nawoord

De namen De Rijk en Van der Want lopen als een rode draad door dit artikel dat bol staat van activiteiten, data en bedrijven die na elkaar of vrijwel tegelijkertijd werden opgericht en veelal een kort bestaan hebben gehad. Zowel Ivon van der Want (Ivora), Gerrit Frederik van der Want (Hollandia) als Otto Adrianus van der Want (Neerlandia) komen we hierin tegen. Nadat Otto Adrianus van der Want uit de firma P.J. van der Want Azn was getreden begonnen zijn twee kinderen met de Zenith.

Mogelijk hadden de betrokken groothandelaren in rokersbenodigdheden uit Amsterdam en Rotterdam, een gat in de markt ontdekt door direct te gaan samenwerken met Goudse pijpenfabrikanten. Op deze manier waren ze verzekerd van voldoende productie en konden ze zelf de kwaliteit hoog houden. De Rijk en Ouwehand behoorden tot de grotere grossiers in deze branche. De samenwerking tussen de verschillende partijen verliep echter niet optimaal waarna de bedrijven werden stopgezet. Het was een periode waarin meerdere Goudse pijpenmakers zich gingen bezighouden met de

Afb. 86a-c. De merken op de tabakspot in afb. 83 (links) en twee andere merken op tabakspotten voor 'Poorters Toebach', model 321 waaronder een signatuur van Johannes Cornelis Guérain junior (midden), ca 1925-1930. Collectie en verblijfplaats onbekend.

Afb. 87. Inschrijving van het merk RK Premier bij het Bureau voor de Industriële Eigendom, 21 augustus 1912.

productie van gietpijpen en (sier)aardewerk. De grotere fabrikanten waren Ivora en Hollandia.

Halverwege 1914 begon de firma C. de Rijk & Zoon, groothandel in rokersbenodigdheden, in Aarlanderveen met de Pijpen- en plateelfabriek Erka waar ze rookgerei voor hun grossierderij lieten vervaardigen. De bedrijfsleider was Willem Sibbes, een Goudse pijpenmaker en pottenbakker. Zijn broer Dirk werkte bij Neerlandia in Gouda dat in hetzelfde jaar werd opgericht. In 1915 verhuisde Erka naar Alphen en kreeg als nieuwe bedrijfsleider Dirk de Rijk, een neef van de directeur van de firma De Rijk. De Pijpen- en plateelfabriek Lotus Holland in Oudshoorn, die tegelijkertijd werd opgericht, was waarschijnlijk ook van De Rijk.

Misschien niet geheel toevallig begon, eveneens in 1914, Otto Adrianus van der Want (eigenaar van de pijpenfabriek firma P.J. van der Want Azn) samen met P.C. Ouwehand de 'Geëmailleerde Pijpenfabriek Neerlandia, Ouwehand en van der Want'. Ouwehand was, net als De Rijk, groothandelaar in rokersbenodigdheden. Otto Adrianus had het recept voor de gietklei bij Erka in Alphen verkregen waarna hij Neerlandia opstartte. De broer van zijn werknemer Dirk Sibbes werkte toen bij Erka. Na een conflict tussen Van der Want en Ouwehand werd halverwege 1915 de productie stopgezet en in februari 1917 werd de Geëmailleerde Pijpenfabriek Neerlandia, Ouwehand en van der Want officieel ontbonden.

<p>VEEL NIEUWS.</p> <p>—</p> <p>ZEER VOORDEELIGE PRIJZEN.</p> <p>—</p> <p>EXTRA AANBIEDINGEN VOOR H.H. GROSSIERS</p>	<p>PRACHTCOLLECTIE GOUDRON PIJPEN.</p> <p>HOUTEN PIJPEN, SIGAAR- EN SIGARETPIJPEN, TABAKZAKKEN, SIGARENKNIPPERS, SIGAAR- EN SIGARETKOKERS. TABAKSPOTTEN, ASCHBAKJES, PIJPENREKKEN ROOKTAFELTJES EN ROOKSTELLEN, --: DROOGTROMMELS. :-</p>
---	--

Het nieuwste en meest praktische op het gebied van etalage-benodigdheden, Koperen Etalages-pijpen en Kistjesstandaards, Vitrines en Legkasten.

Alles in eigen werkplaatsen vervaardigd.

C. DE RIJK & ZOON **AMSTERDAM.**

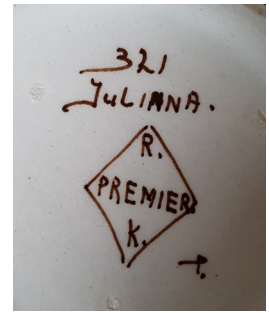
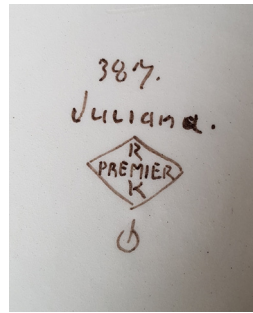
Afb. 88. Advertentie waarin rookstellen worden aangeboden. De Sigarenwinkelier, 15-02-1919.

Afb. 89a-b. Tabakspot voor 'Tabak', model 321, gemerkt Ivora Gouda Holland, hoogte 19 cm, ca 1920-1925. Collectie en verblijfplaats onbekend (gezien Marktplaats augustus 2017).

Afb. 90. Rookstel, decor Juliana, blad (model 387), tabakspot (model 321), asbak (model 384), onbekende signaturen, gemerkt RK Premier, hoogte tabakspot 18 cm, diameter bord 30 cm. Ivora, 1919-1920. Collectie Barbara Walraven, foto auteur.

Afb. 91a-c. Blad, decor Juliana, modelnummer 387, diameter 30 cm en twee merken met onbekende signaturen modelnr. 387 (blad) en modelnr. 321 (tabakspot). Ivora, 1919-1920. Collectie Barbara Walraven, foto auteur.

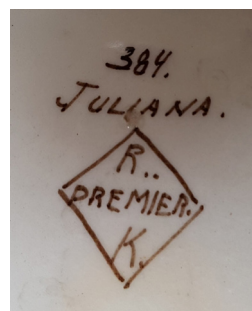
Eind 1915, kort na de tegenslag met Neerlandia begon Otto Adrianus met zijn kinderen Aart en Trijntje Pieterella de Commanditaire vennootschap Pijpenfabriek der Firma P.J. van der Want Azn. In januari 1918 trad hij uit de vennootschap waarna zijn kinderen samen verder gingen als de Vennootschap onder Firma Pijpenfabriek der Firma P.J. van der Want Azn. Kort daarna komt de naam Zenith in beeld in de bedrijfsnaam.

Bij Erka Alphen werden al in 1915 gietpijpen vervaardigd met dezelfde modelnummers als bij Hollandia. Dit bedrijf stond onder leiding van Gerrit Frederik van der Want, de broer van Otto Adrianus. Het is niet duidelijk of hier sprake was van een samenwerking tussen de bedrijven of dat er (misschien na het overlijden van Gerrit Frederik in 1915), bewust modelnummers werden overgenomen. Vervaardigde Erka ook pijpen voor

Hollandia of alleen voor de groothandel van De Rijk? In 1920 vinden we advertenties waaruit blijkt dat De Rijk Hollandia pijpen verkocht. Mogelijk was er voor die tijd ook al een samenwerking?

Terwijl de Erka fabriek in Alphen nog produceerde vertrok bedrijfsleider Dirk de Rijk eind 1916 naar Haarlem en richtte daar de Pijpen- en plateelfabriek Etna op. In Haarlem werd met verschillende investeerders een drietal bedrijven opgericht. Begin 1919 stopte daar het laatste bedrijf. De fabrieksinventaris werd verkocht en Dirk de Rijk verdween van het toneel. Rond september 1917, toen De Rijk nog in Haarlem bedrijven aan het opzetten was, stopte Erka met de productie in Alphen en werd het bedrijf naar Gouda verplaatst.

De Pijpen- en plateelfabriek Erka in Gouda werd gevestigd in het voormalige pand van Neerlandia. De

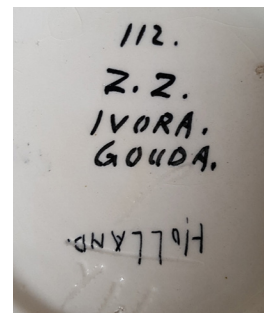
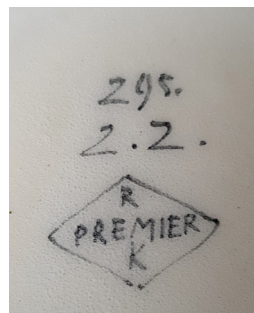
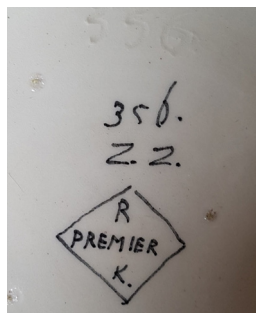
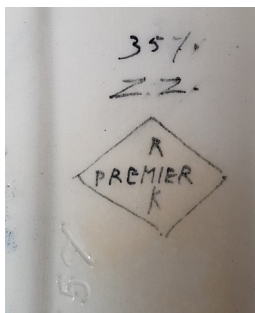

Afb. 92a-b. Asbak, decor Juliana, model 384, gemerkt RK Premier, geen signatuur. Ivora, 1919-1920. Collectie Barbara Walraven, foto auteur.

Afb. 93. Rookstel, decor Z.Z., blad (model 357), asbak (model 356), sigarettensbeker (model 295), sigarenbeker (model 112), gemerkt RK Premier en Ivora Gouda Holland (sigarenbeker), Ivora, 1918-1920. Collectie Barbara Walraven, foto auteur.

Afb. 94a-d. RK Premier merken op blad (modelnr. 357), asbak (356), sigarettensbeker (295) en Ivora Holland merk sigarenbeker (112). Ivora, 1919-1920. Collectie Barbara Walraven, foto auteur.

nieuwe bedrijfsleider van Erka was niemand minder dan Ivon van der Want, directeur van de Plateelbakkerij Ivora, Firma P. van der Want Gzn. Ivora was in 1914 begonnen met de productie van gietpijpen en plateel. Waarschijnlijk werd (een deel van het) Erka plateel bij Ivora geschilderd of misschien werkten Ivora schilders bij Erka. Er werden voornamelijk asbakken, tabakspotten en sigaren- en sigarettensbekers vervaardigd. Het aardewerk werd gemerkt met 'Plateelbakkerij Erka Holland' of met 'Erka Holland'. Mogelijk kon men hieruit opmaken uit welke productieplaats het plateel kwam. Waarschijnlijk stopte eind 1918 de productie bij Erka in Gouda. Daarna, tot circa 1920/1923, werd het plateel voor de firma De Rijk bij Ivora gemaakt. Het werd gemerkt met RK Premier, het bekende merk van De Rijk.

Dankwoord

Met vriendelijke dank aan de in februari dit jaar overleden Barbara Walraven die altijd zeer gedreven en vol enthousiasme haar collectie probeerde uit te breiden en archiefstukken verzamelde over de Goudse plateelindustrie. Belangeloos stond zij materiaal af uit

haar privé archief en verschillende keren mocht ik haar bezoeken om delen van haar plateelcollectie op de foto vast te leggen. Ook na haar overlijden stelde René mij in de gelegenheid gebruik te maken van haar verzamelde documenten en de plateelcollectie. Behalve Barbara ben ik ook Dennis van den Hoek zeer erkentelijk voor het belangeloos ter beschikking stellen van foto's van Erka plateel uit zijn verzameling en Louis Bracco Gartner van het Tabakshistorisch Museum te Delft voor het gebruik van de vele jaargangen van 'De Sigarenwinkelier'.

Bijlagen

Bijlage I (Nieuwe Rotterdamsche Courant dinsdag 15 februari 1916)

De 28-jarige aardewerker A. H. S. te Gouda, was in de eerste helft van 1915 in betrekking geweest op een pijpenfabriek aldaar, van welke de heeren Van der Want en Ouwehand eigenaars waren. In dien tijd zou beklaagde aan een hoeveelheid glazuur, bestemd om de pijpenkoppen wit en glanzend te maken, eenig krijt of preparaat te hebben toegevoegd, tengevolge waarvan het glazuur was bedorven en de pijpenkoppen, in plaats van glanzend wit, dof, ruw en korrelig uit den oven waren gekomen.

Beklaagde ontkende. Het was hem bekend, dat het glazuur uit Duitschland betrokken werd en vervolgens op de fabriek nader voorbereid. Het werd dan met een ander glazuur vermengd; beklaagde had dit wel eens gezien, maar zich er nooit mee bemoeid.

Beklaagde erkende, dat hij wel eens een samen-komst had gehad met den compagnon van den heer O.A. van der Want, den heer Ouwehand, die hier te Rotterdam woonde. Er was daarbij evenwel over niets anders gesproken dan over den stand van de fabriek. Getuige O.A. van der Want verklaarde met zijn compagnon Ouwehand te Gouda een pijpenfabriek te hebben gedreven, tot medio 1915; toen was de fabriek stop gezet. De verhouding tusschen getuige en zijn compagnon was in den laatsten tijd ook al voor half 1915 niet goed geweest. Terwijl getuige met het door hem gebruikte glazuur totnogtoe altijd mooie, glanzende witte pijpenkoppen had verkregen, was in de eerste helft van 1915 het baksel driemaal mislukt. De drie hoeveelheden, welke achtereenvolgens bedorven uit den oven waren gekomen, hadden alle bestaan uit pijpenkoppen, die met een en hetzelfde mengsel glazuur bewerkt waren geweest.

Beklaagde verklaarde, dat de pijpenkoppen, die goed uitgevallen waren, altijd geglazuurd waren geworden door iemand, die in de eerste helft van 1915 de fabriek had verlaten om een andere betrekking te aanvaarden, een zekeren S. Deze zou steeds iets uit een fleschje, dat hij bij zich droeg, aan het mengsel glazuur hebben toegevoegd. Later had Van der Want zelf het glazuur bereid, eenvoudig door de twee soorten te vermengen en toen was het driemaal gebeurd, dat de pijpenkoppen ruw en korrelig uit den oven waren gekomen.

Getuige van der Want sprak tegen, dat het glazuur gewoonlijk door een ander bereid zou zijn. Door de bank bereidde hij het zelf en had dan altijd glanzend witte pijpenkoppen verkregen.

Met den onder-inspecteur van politie A.J. Roos had de vorige getuige een onderzoek ingesteld. Getuige Roos verklaarde, dat getuige van der Want in zijn tegenwoordigheid glazuur bereid had en vervolgens pijpenkoppen, die met dat glazuur waren bewerkt, had laten bakken. Deze pijpenkoppen waren mooi wit en

glanzend uit den oven gekomen.

Vervolgens waren er pijpenkoppen gebakken met glazuur, dat van vóór het stopzetten der fabriek bewaard gebleven was. Dit glazuur had gedurende dien tijd, van voor half 1915 tot 3 October van dat jaar –den dag waarop de proef was genomen- in een met een sleutelslot gesloten kast gestaan.

De pijpenkoppen, die met dit glazuur gebakken waren, waren ruw en korrelig uit den oven gekomen.

Juffrouw T.P. van der Want, boekhoudster op het kantoor van haar vader, verklaarde, dat beklaagde eens tot haar gezegd had, dat als hij voor een paar centen iets kocht, was hij in staat den heelen oven te bederven.

Getuige D.W.J. de Rijk, chef op een pijpenfabriek te Aarlanderveen, verklaarde, dat beklaagde hem in Juli 1915 verteld had, dat hij op de fabriek van Van der Want het glazuur had bedorven door er krijt bij te voegen. Ook den pottenbakker C. de Blanken zou beklaagde dit hebben verteld. Getuige de Rijk deelde nog mede, dat beklaagde aan zijn woorden had toegevoegd, dat hij het gedaan had op verzoek van Ouwehand. Want dezen zou 't er om te doen ge-weest zijn Van der Want "er uit te wippen", waarna beklaagde chef van de fabriek zou worden.

Mej. Dr. A. Grutterink had een monster van het glazuur, dat getuige Van der Want op 3 October be-reid had, en ook een monster van het oude glazuur scheikundig onderzocht. Zij was tot de conclusie gekomen, dat het glazuur van laatstgenoemd monster hoogstwaarschijnlijk met krijt vermengd was; met volstrekte zekerheid was dit niet vast te stellen geweest. Deskundige had toen echter zelf een glazuur bereid en dit met krijt vermengd; zij had toen dezelfde stof verkregen als het z.g. oude glazuur, dat van vóór half 1915, uit de fabriek van Vander Want afkomstig.

Het O.M. achtte het en laste gelegde bewezen en eischte wegens het opzettelijk en wederrechtelijk eenig goed, dat geheel aan een ander toebehoort, onbruikbaar maken; drie maanden gevangenisstraf. Beklaagde hield staande onschuldig te zijn. Uitspraak 22 dezer.

(Rotterdamsche Courant dinsdag 29 maart 1916)

Tegen A.H.S., pijpenmaker te Gouda, ter zake van het opzettelijk bederven van glazuur in de fabriek van zijn patroons, door de Rechtbank te Rotterdam veroordeeld tot 2 maanden gevangenisstraf. Het vonnis werd vernietigd en beklaagde vrij gesproken.

Bijlage II (Goudsche Courant 17 februari 1916) Sabotage in een pijpenfabriek?

Voor de Rechtbank te Rotterdam stond Dinsdag trecht de 28-jarige Belg A.H.S., werkzaam in de pijpenfabriek van den heer O.A. van der Want te Gouda. Hij zou in Juni j.l. volgens de aanklacht, aan het glazuur waarmede de pijpenkoppen worden overgoten, krijt hebben toegevoegd, zoodat daardoor die pijpenkoppen dof en

waardeloos uit den oven kwamen. Deswege stond hij wegens vernieling terecht.

Beklaagde ontkende, en op een vraag van den pre-sident ontkende hij ook, dat er ooit tusschen hem en den mede-eigenaar van de fabriek, den heer O. eenige afspraak was gemaakt. De fabriek staat namelijk sinds Juli 1915 stop als gevolg van een conflict tusschen de beide eigenaren. Getuige Van der Want gaf inlichtingen over de wijze waarop hij het glazuur bereidde. Volgens hem kon beklaagde bij het glazuur om het te bederven.

Hij had in Juni telkens ovens pijpen zien mislukken, en daardoor wantrouwen gekregen. Toen had hij den politie in den arm genomen en de inspecteur Roos had daarop een onderzoek ingesteld.

Beklaagde zij, dat het mislukken van de glaseering wellicht zou te wijten wezen aan feit, dat de werkman, die vroeger altijd goed deed, was heengegaan, wijl getuige hem te weinig betaalde. Van der Want had toen dat werkje overgenomen met de bekende slechte uitkomst.

Tegen getuige juffrouw Van der Want zou beklaagde gezegd hebben, dat hij door een kleinigheid aan het glazuur toe te voegen, heel het baksel zou bederven.

Beklaagde ontkende zulks, maar de getuigen D.W.J. de Rijk en G. de Blanken uit Aarlanderveen verklaarden dat S. het zelf aan hen had gezegd, dat hij krijt in het glazuur had gedaan op verzoek van O.

Juffrouw Dr. Grutterink als deskundige verklaarde het niet zeker, maar wel hoogst waarschijnlijk dat er 9 à 10 procent krijt aan het glazuur toegevoegd was. Of inderdaad de pijpenkoppen door de toevoeging konden worden bedorven heeft de scheikundige niet kunnen onderzoeken.

Het O.M. achtte wettig en overtuigend bewezen, dat de beklaagde krijt aan het glazuur had toegevoegd en eischte 3 maanden gevangenisstraf.

Beklaagde voerde nog aan, dat hij in Juli de fabriek verliet, terwijl in October pas proeven genomen werden met het oude en nieuwe glazuur. Uitspraak 22 dezer. voor onderzoek historische tabakspijpen, p.201-218.

-Meulen, J. van der, 1986. De 'Gouwenaars' van Alphen aan den Rijn. Alphen aan den Rijn.

Noten :

- 1 Van der Lingen 2017, p.201-218.
- 2 Van der Lingen 2002, p.75-80, Van der Lingen 2007, p.111 en Van der Lingen 2011, p.53-66.
- 3 Duco 1999, p. 69.
- 4 Van Duuren 1996, p. 787-788.
- 5 Leidsch Dagblad, 08-08-1914, p. 2.
- 6 Van Duuren 1996, p. 787-788.
- 7 Naar wij vernemen, heeft de firma P. van der Want Gzoon, alhier besloten de afdeling "Goudsche pijpen-fabricage" van haar bedrijf op te heffen, op grond van de ongunstige uitkomsten, die de fabricage van het oude Goudsche artikel oplevert. De oorzaken daarvan zijn de onvoldoende werkkrachten, waardoor geen groote quantiteiten kunnen worden vervaardigd en geen geregelde aflevering van inkomende orders kan geschieden, en daarnaast de ernstige concurrentie, die het artikel in het buitenland ondervindt. Het aantal werklieden in het pijpmakersvak neemt gestadig af, nieuwe krachten komen daar niet in, zoodat dit vak dat eertijds het bestaan vormde voor een groot deel der bevolking gedoemd zal zijn op den duur te verdwijnen. In verband met dit besluit heeft genoemde firma zich genoodzaakt gezien zijn bij de "Goudsche pijpen"- fabricage betrokken personeel hun ontslag aan te zeggen. De fabricage van geëmailleerde en platteelpijpen alsook van kunstaardewerk zal thans worden uitgebreid. Goudsche Courant, 26 mei 1914.
- 8 In Tymstra, 1999, p. 1095, is een 'verkorte prijscourant van Gouda-pijpen', gedateerd 1 december 1919, van de Firma P. van der Want Gz, Pijpenfabrieken en Platteelbakkerij Ivorawerken opgenomen.
- 9 De Sigarenwinkelier, 28-11-1914.
- 10 Dirk Willem Jacobus werd geboren te Haarlem op 17-03-1893. Amersfoort, Bevolkingsregisters 1860-1915, Amersfoort, 000201_1411.
- 11 Sibbes werd op 6-9-1880 te Gouda geboren. Hij vertrok later naar Leiderdorp, Alphen en Oudshoorn. Deze plaatsen gebruikte hij vanaf 1913 afwisselend en in kort tijdsbestek als aanduiding van zijn woonplaats. In het archief staat hij eenmalig als pottenbakker te Leiderdorp genoemd, in de overige stukken geeft hij als beroep pijpenmaker te Leiderdorp of Alphen op. Het is niet bekend of hij in Leiderdorp pijpen vervaardigde.
- 12 Thunnissen en Sperna Weiland, 2005, p.21-2. Sibbes huurde dit huis van de vader van Gerrit de Blanken.
- 13 Thunnissen en Sperna Weiland, 2005, p.22.
- 14 Streekarchief Rijnlands Midden (SARM), Toegangsnr. 111.1.12, Aarlanderveen Hinderwetvergunningen, inventarisnr. 1101, Kadaster Sectie C 2676, 13-12-1913. Op 1 januari 1918 ontstond de gemeente Alphen aan den Rijn door samenvoeging van de gemeenten Aarlanderveen, Alphen en Oudshoorn. Het perceel was eigendom van Samuel Gorree en maakte deel uit van vier huizen, een werkplaats, 'getimmerte en erven' (SARM, Notarieel Archief Aarlanderveen, 1906-1915, C. van der Lee, inventarisnr. 10, akte 123).
- 15 SARM, Archief Aarlanderveen 1811-1917, inventarisnr. 561, nr. 116.
- 16 SARM, Archief Aarlanderveen 1811-1917, inventarisnr. 679, ingekomen stukken: nr. 9, Algemene Zaken.
- 17 SARM, Archief Alphen 1811-1917, inventarisnr. 1636: Kiezerslijsten voor de werklieden, 1913-1916.
- 18 De Rijnbode, 3 juni 1914.
- 19 SARM, Archief Aarlanderveen 1811-1917, inventarisnr. 1833: Registers van opgemaakte en verzonden processen-verbaal 1879-1917.
- 20 SARM, Archief Aarlanderveen 1811-1917, inventarisnr. 1109: Register van aanvragen om vergunning ingevolge de Hinderwet, volgnr. 99, 8 juni 1914.
- 21 Van der Meulen, 1986, p. 56.
- 22 SARM, Archief Aarlanderveen 1811-1917, inventarisnr. 526:

- Notulen van de vergaderingen van burgemeester en wethouders, 31 juli 1914; inventarisnr. 1109: Registers van aanvragen om vergunning ingevolge de Hinderwet 1877-1917, volgnr. 99.
- 23 'Alfen a/d Rijn. Naar wij vernemen zal hier door de firma C. de Rijk en Zoon te Amsterdam in combinatie met den heer W.J. Sibbes alhier een pijpenfabriek worden opgericht'. Goudsche Courant, 4 juli 1914.
- 24 'Naar wij ons van betrokken zijde wordt gemeld, is het bericht betreffende de oprichting van een pijpenfabriek door de heeren C. de Rijk & Zoon te Amsterdam en W.J. Sibbes alhier, onjuist. Bedoelde fabriek zal hier niet worden gevestigd'. Goudsche Courant, 09 juli 1914.
- 25 Dit concept zien we verderop in dit artikel ook bij de in 1914 opgerichte Goudse pijpenfabriek Neerlandia.
- 26 SARM, Toegangsnummer 112.1.10, Alphen Hinderwetvergunningen, inventarisnr. 979. Kadaster sectie A 2648, 13-11-1914. Het aanvragen van deze vergunning haalde zelfs de Leidsche courant van 21 november 1914: 'Thans is ook door den heer G. van Kalkeren vergunning aangevraagd om een pijpenfabriek te mogen oprichten, en wel in wijk Hoorn.'
- 27 De Rijnbode, 2, 6 en 9 december 1916.
- 28 SARM, Toegangsnummer 112.1.06 Archief van de gemeente Alphen, 1811-1917 (1922), inventarisnr. 697, p. 110; inventarisnr. 688, p. 58 en inventarisnr. 685, p. 193. Leonardus Petro Becker werd geboren te Haarlem op 16-03-1893.
- 29 Rippen woonde in 1907 in Leiden maar was kort daarvoor uit Sneek gekomen. (Erfgoed Leiden, Noordwijk, Burgerlijke stand, Huwelijken, inventarisnr. 2928, aktenummer 24, 30-05-1907, Foppe Rippen, geboren te Nieuwe Pekela, 23 jaar oud, pottenbakker en Nenske Cornelia Marijt, geboren te Noordwijk, 20 jaar oud, zonder beroep. Foppe was een zoon van de in Lemmer geboren pottenbakker Adam Rippen en Lutske Brouwer die op 10-09-1913 van Sneek naar Aarlanderveen kwamen op het adres wijk H nr. 60l. Op 22 februari 1919 vertrok het gezin Rippen naar Leiderdorp (SARM, Toegangsnummer 112.1.06 Archief van de gemeente Alphen, 1811-1917 (1922), inventarisnr. 697, p. 110.)
- 30 SARM, Toegangsnummer 113.1.07 Archief van de gemeente Oudshoorn, 1811-1917, inventarisnummer 968, p.138. Leonardus Petro Becker (geb. Haarlem, 16-02-1893), ingekomen te Oudshoorn 28-06-1918, vertrokken 19-08-1918 naar 's-Gravenhage. Becker woonde in bij timmerman Hendrik Bröker in Wijk 3, nr. 334.
- 31 Collectie E.M.
- 32 Van der Most, 1995, 116, 118. In een advertentie in De Rijnbode van 18-6-1911 wordt een nette jongen gevraagd voor het schilderen van aardewerk.
- 33 Beiden in de collectie van E.M. Met vriendelijke dank voor het ter beschikking stellen van de foto's van dit plateel.
- 34 <http://www.pijpenkabinet.nl/Smokiana/00%20frame-sm.html>
- 35 SARM, Toegangsnummer 113.1.07, Archief van de gemeente Oudshoorn, 1811-1917, inventarisnr. 971, p. 2. Goose van Kalkeren (Geboren Oudshoorn 19-05-1896, overleden Oudshoorn 05-01-1919).
- 36 SARM, Toegangsnummer 112.1.10, Alphen Hinderwetvergunningen, inventarisnr. 978. Kadaster Sectie B 1987, 31-12-1914.
- 37 SARM, Alphen aan den Rijn Bouwvergunningen, 1927, inventarisnr. 3770.
- 38 Het pand is enkele jaren geleden afgebroken. Volgens de toenmalige eigenaar bevond zich in het midden van het pand een 'grote ronde oneffenheid' die er altijd voor zorgde dat het vloeroppervlak niet waterpas verliep en waarvan hij niet wist waardoor dit werd veroorzaakt. Op de tekening is te zien dat zich daar de oven bevond.
- 39 In de advertentie zou C. de Rijk & 'Zoon' moeten staan en 'Prins Hendrikstraat' in plaats van Julianastraat.
- 40 Jongmensch vraagt vrije zit-slaapkamer met pension, ontrek onderstaand adres, de prijs van f 35 niet te boven gaande.
- Brieven aan de Pijpenfabriek "Erka", Prins Hendrikstraat 52b, De Rijnbode, 24-12-1915.
- 41 Pijpenfabriek "Erka" Alphen h.z.[Hoge Zijde], vraagt een flink, net Meisje als inpakster. Hoog loon. In persoon zich aan te melden tusschen 2 en 4 uur namiddag, De Rijnbode, 24-11-1915.
- 42 Mogelijk is de fout in het adres gemaakt omdat de Prins Hendrikstraat, die bij de Hofbrug begint, in het verlengde ligt van de Julianastraat. Het huisnummer zou in deze periode kunnen kloppen. In maart 1914 werden een wijnpakhuis, loods en verdere opstallen in de Prins Hendrikstraat bij de Hofbrug te koop aangeboden (De Rijnbode 14-03-1914). Het perceel (Wijk D no. 50, 51 en 51) liep tot aan de Rijn en lag naast eigendom van de firma C. Jongenburger & Zoon. Mogelijk ging het hier om hetzelfde perceel als waar in 1915 de pijpenfabriek Erka werd gevestigd.
- 43 Thunnissen en Sperna Weiland 2005, p.19.
- 44 Mieke G. Spruit-Ledeboer, Nederlandse keramiek 1900-1975, Assen/Amsterdam 1977, p.331, geciteerd in Thunnissen en Sperna Weiland 2005, p.22 en noot 11 (p.93).
- 45 Thunnissen en Sperna Weiland 2005, p.23 en noot 13 (p.93).
- 46 Leidsche courant, 21-01-1916.
- 47 Leidsche courant, 26-05-1916.
- 48 De Rijnbode, 12-04-1916.
- 49 Gevraagd, Jongens en Meisjes, op de pijpenfabriek "Erka". Zich aanmelden tusschen 7-6 uur aan de fabriek, De Rijnbode 20, 24 en 27-05-1916.
- 50 Simon Brandse (geb. Mijdrecht 19-07-1885) kwam van Nijmegen naar Gouda en werd daar op 14-12-1910 als plateelsnijder ingeschreven. Zijn broer Dirk (Mijdrecht 23-11-1895) is giter op een plateelfabriek en was daar al op 22-06-1910 met zijn ouders ingeschreven. Op 09-07-1913 vertrok Simon naar Schiedam (SAMH, Gouda Bevolkingsreg. 1900-1920, f.417.) en op 14-06-1915 kwam hij met zijn vrouw Alida Maria van der Hoofd (Gouda 11-12-1892) en dochter Janneke Helena (Gouda 19-04-1915) weer terug in Gouda, vanwaar ze op 03-06-1916 naar Alphen gaan. (SAMH, Gouda Bev.reg. 1900-1920, f.414.). In Alphen is hij pijpenmaker. Hij woont in Wijk D nr. 428b.
- 51 SARM, 112.1.06 Archief van de gemeente Alphen, 1811-1917 (1922) . Alphen Bevolkingsregister 1910-1922, Inventarisnr. 698, p. 224. Emilen van der Stricht (geb. Erwittingen) en Virginia van Gukingen (geb. Contich). Wijk H, nr. 51g.
- 52 Leerling Plateelschilder. Worden gevraagd: 2 nette jongens of meisjes om in het plateelvak opgeleid te worden. Fabriek "Erka", De Rijnbode, 15-11-1916.
- 53 De Sigarenwinkelier 18-07-1914.
- 54 De Sigarenwinkelier, 2 februari 1918
- 55 Duco, 1999, p. 30, 70.
- 56 Duco, 1999, p. 70-71.
- 57 Amsterdam Pipe Museum, Collectienummer APM 11.164.
- 58 Het metalen busje heeft een dikte van 16mm en een lengte van 18mm. Collectie M. Rutten.
- 59 Amsterdam Pipe Museum, Collectienummer APM 19.152 (Fabriekstoeschrijving op basis van de stippen op de letters, dat is een wijze van letterschilderen die men in Gouda niet toepast.).
- 60 Kleijweg, 2011, p. 2337-2339.
- 61 Eenzelfde plaatje is ook op een dobbelsteenpijp van de Firma P. van der Want Gzn., Ivora afgebeeld (Amsterdam Pipe Museum Collectienummer APM 08.296).
- 62 Duco, 1999, p.69 en p.199 noot 6 bij Hoofdstuk 12.
- 63 Zie voor deze catalogus de website van de PKN, Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen: <https://www.tabakspijp.nl/archief/archief-catalogi-fabrikanten/nederland/>
- 64 De bedrijfsinformatie over Trumm-Bergmans is afkomstig uit het privé archief van de Gebroeders Bergmans. Vriendelijke dank aan Jos Engelen die heeft bewerkstelligd dat deze documenten gefotografeerd konden worden waardoor een belangrijk

- deel inmiddels toegankelijk is op de website <https://www.tabakspijp.nl/archief/trumm-bergmans/>.
- 65 SAMH, ac 310, inventarisnr. 77 en 78, balansbescheiden 1916 en 1917. Voor aantallen per fabriek zie Engelen, 2006, p. 33-34
- 66 Het Orderboek (1915-1921) begint op 3 november 1915 en loopt t/m 3 september 1921. Voorin staan enkele vroegere data waaronder De Rijk in juni 1915. Zie <http://www.tabakspijp.nl/archief/trumm-bergmans/> (Collectie Familie Bergmans, Weert).
- 67 Correspondentieboek Trumm-Bergmans (1915-1916) loopt van maart 1915 t/m mei 1916. Zie <http://www.tabakspijp.nl/archief/trumm-bergmans/> (Collectie Familie Bergmans, Weert).
- 68 Engelen 2006, p.87, Bijlage 6.
- 69 Engelen, 2006, p.34.
- 70 Correspondentieboek Trumm-Bergmans, p. 153, 3 september 1915. Zie <http://www.tabakspijp.nl/archief/trumm-bergmans/> (Collectie Familie Bergmans, Weert).
- 71 Correspondentieboek Trumm-Bergmans, p. 201, 30 november 1915. Zie <http://www.tabakspijp.nl/archief/trumm-bergmans/> (Collectie Familie Bergmans, Weert).
- 72 Leerling Plateelschilder. Worden gevraagd: 2 nette jongens of meisjes om in het plateelvak opgeleid te worden. Fabriek "Erka", De Rijnbode, 15-11-1916.
- 73 Walraven, 2015, p.25 en SAMH, ac 44, inv. nr. 622, Notariële archieven Gouda, 1843-1935, Kandidaat-notaris Jan van Kranenburg, plaatsvervanger voor Notaris N.F. Cambier van Nooten, 28 november 1917 (Arbeidsovereenkomst en volmacht van De Rijk aan zijn lasthebber Maarten de Koster). Met vriendelijk dank aan Barbara Walraven.
- 74 SAMH, Gouda bevolkingsregister 1900-1920, f. 409. Het adres was Snoystraat 69. Zijn beroep in Alphen, pijpenmaker, was hier kennelijk abusievelijk ingevuld en doorgehaald. Inschrijving per 28 september 1917.
- 75 SAMH, ac 310 Archief Zenith (Van der Want), inv.nr. 19a t/m 25, loonboeken 1914-1930. Simon staat van 13-09-1919 t/m 22-10-1919 in de loonboeken. Dirk Brandse bleef tot begin jaren dertig in dienst bij Zenith.
- 76 Noord-Hollands Archief (NHA), Bevolkingsregister Haarlem 1900- 1924, fiche 1354.
- 77 Een reclameschilder L.H.M. de Bie is in 1887 schildersknecht in de Damsteeg 8 (Adresboek Haarlem 1887, p.41) en in 1895-1905 schilder in het Damsteegje 6 rood (ibid. 1895-1905).
- 78 Hubertus de Bie woonde op de Schalkburgergracht 94 te Schoten. Deze gemeente ten noorden van Haarlem werd in 1927 opgeheven en ging op in Haarlem.
- 79 NHA, Toegangsnr. 1488 Dienst Bouw- en Woningtoezicht te Haarlem, 1902-2005, inv.nr. 34.4 Staten van de rapporten van aangevraagde hinderwetvergunningen, 1910-1919. Nr. 44, 30-08-1916. Dit pand stond bij het kadaster geregistreerd onder Sectie C, No. 5152.
- 80 NHA, Toegangsnr. 2295, Gemeente Haarlem, Bouw- en Woningtoezicht. Inventarisnr. 10310, No. 44 H, 30-09-1916.
- 81 In 1887 wordt ene L.H.M. de Bie genoemd als schildersknecht in de Damsteeg 8 (Adresboek Haarlem 1887, p.41) en in 1895-1905 is hij schilder in het Damsteegje 6 rood (ibid. 1895-1905). Mogelijk was dit familie van Hubertus.
- 82 De voormalige gemeente Schoten ten noorden van Haarlem werd in 1927 opgeheven en ging op in Haarlem.
- 83 NHA, Toegangsnr. 1972, Notariële akten van notarissen te Haarlem (Nieuw-Notarieel Archief Haarlem), Notaris Adriaan Bertling, inventarisnr. 1177, aktenr. 833, 18-11-1916 (Huibertus de Bie, fabrikant wonende te Schoten en Dirk Willem Jacobus de Rijk, fabrikant wonende te Haarlem).
- 84 Bekendmaking. Bij akte, 18 November 1916 verleden voor den ondergeteekenden Notaris, is tusschen de Heeren Huibertus de Bie, fabrikant, wonende te Schoten en Dirk Willem Jacobus de Rijk, fabrikant, wonende te Haarlem, aangegaan eene vennootschap onder eene firma, ten doel hebbende het fabricceeren van en den handel in aardewerk, in den ruimsten zin. De vennootschap wordt gedreven onder den naam "Aardewerfabriek Etna, Firma De Rijk & Co." is gevestigd te Haarlem (Emmakade no. 5) en aangegaan voor den tijd van één jaar, ingaande 1 Januari 1917 en eindigende 31 December 1917, en verder stilzwijgend doorlopend van jaar tot jaar indien vóór 1 October van eenig jaar geene opzegging plaats hebbe. Ieder der vennoten heeft het recht voor de vennootschap te handelen en te teekenen. Voor het vervreemden en bezwaren van onroerende zaken, het aangaan van geldleeningen en van borgtochten, wordt de medewerking en teekening van beide vennoten te zamen vereischt. Notaris A. Bertling. Haarlems Dagblad, p.2, 30-12-1916.
- 85 Direct gevraagd: een flinke jongen Pijpenfabriek "Etna", Emmakade No. 5 zwart. Haarlems Dagblad 28-12-1916.
- 86 In de diverse archiefstukken en advertenties komen we het adres op de volgende manieren tegen: Emmakade No. 5 zwart, - Emmakade 5, nabij Wilsonsplein, Emmakade 5, over de Westergracht en Emmakade 5, hoek Cruquiusstraat. In 1918 zijn de omwonenden: Ten zuiden ligt een open terrein (Sectie I, nrs. 1068, 1082 en 1026) achter het perceel aan de Koninginneweg nummers 10A en B (eigenaar Dr. M.J.F. Schutte die daar zelf ook woont). Ten oosten een fabriek met bovenwoning (nrs. 2 K en 2 K rood, sectie I, 1024), eigenaar de N.V. fabriek van oprechter Haarlemmerolie, voorheen Claes Tillij, gevestigd te Haarlem en ten noorden een woonhuis (nr. 2 J, sectie I, nr. 972), eigenaar De Eendracht Mij. tot Exploitatie van Onroerende goederen (bewoond door Ch. G. H. Attekum). (Toegangsnr. 2295, inv.nr. 10388. Gemeente Haarlem, Bouw- en Woningtoezicht. No. 9 H., uitbreiding Emmakade 5, 19-2-1918.)
- 87 NHA, Toegangsnr. 1488 Dienst Bouw- en Woningtoezicht te Haarlem, 1902-2005, inv.nr. 34.4 Staten van de rapporten van aangevraagde hinderwetvergunningen, 1910-1919. Nr. 2, H. de Bie en D.W.J. de Rijk, Emmakade 5, oprichten pijpenbakkerij, 11-1-1917.
- 88 NHA, Toegangsnr. 2295, Gemeente Haarlem, Bouw- en Woningtoezicht, inv.nr. 10333, No. 2 H, Oprichten van eene inrichting tot het bakken en emailleeren van aardden tabakspijpen, 19-1-1917.
- 89 Nette jongens en meisjes gevraagd. Fabriek "Etna", Emmakade 5, bij het Wilsonsplein. Aanm[elden] in de werkuren. Haarlems Dagblad, 10-4-1917. Gevraagd Nette Jongens en Meisjes, Aardewerfabriek "Etna", Emmakade 5, nabij Wilsonsplein. Aanmelden in den werktijd. Haarlems Dagblad, 19-04-1917.
- 90 Aankomend Kunstschilders gevraagd. Aardewerfabriek "Etna", Emmakade 5, nabij Wilsonsplein. Aanmelden in de werkuren. Haarlems Dagblad, p.3, 20-04-1917.
- 91 Gevraagd nette Jongens, Pijpenfabriek, Emmakade 5, over de Westergracht. Haarlems Dagblad, p.3, 06-07-1917. Kunnen nog eenige nette Jongens geplaatst worden Pijpenfabriek "Etna", Emmakade 5, hoek Cruquiusstraat. Haarlems Dagblad, p.4, 14-07-1917.
- 92 Terstond gevraagd voor spoedige indiensttreding een bekwaam Pijpenmaker voor emaildoorrookers, zelfstandig kundende optreden en van goede getuigen voorzien. Hij die lust heeft tot verbetering zijner positie, zich in Haarlem te vestigen, gelieve een brief met verlangd salaris enz. in te zenden onder No. 108, Boekh. Gebr. v. Brederode, Haarlem. Goudsche Courant, 5-5-1917.
- 93 Toegangsnr. 1972 Notariële akten van notarissen te Haarlem (Nieuw-Notarieel Archief Haarlem), inv.nr. 1181, Notaris Gerrit Wolzak Hendrikszoon, kandidaat notaris te Haarlem als plaatsvervanger van notaris Adriaan Bertling, aktenr. 1170, 1-8-1917.
- 94 Blijkens akte, den 1 Augustus 1917 verleden, voor den cand. Notaris-plaatsv. G. Wolzak Hzn., te Haarlem, is met ingang van dien dag, door uittreding van den heer H. de Bie, te Schoten, ontbonden de tusschen hem en den heer D.W.J. de Rijk bestaan hebbende vennootschap, onder firma "Aardewerfabriek

- “Etna”, firma de Rijk & Co.” gevestigd te Haarlem, waarvan de zaken onder dezelfde firma- en fabrieksnaam worden voortgezet door laatstgenoemden, die tevens met de likwidatie der ontbonden vennootschap is belast, zonder eenige aansprakelijkheid of verantwoordelijkheid van den heer De Bie. Namens partijen: Notaris A. Bertling. Haarlems Dagblad, p.4, 04-08-1917.
- 95 Toegangsnr. 1972 Nieuw-Notarieel Archief Haarlem, inventarisnr. Repertorium over het jaar 1918, Notaris Adriaan Bertling. 1446, 21 januari 1918, Transport, Huibertus de Bie te Schoten verkoopt aan Willem Jacob van Duijn te Schoten, B4635.
- 96 Haarlems Dagblad, 6-8-1917.
- 97 Pijpenmaker. Terstond gevraagd bekwaam Pijpenmaker (emaille) liefst stukwerker en ongehuwd. Br. met uitv. inl. aan de Pijpen- en Aardewerkfabriek “Etna”, Emmakade 5, Haarlem. Goudsche Courant, 11-8-1917.
- 98 NHA, Toegangsnr. 1488 Dienst Bouw- en Woningtoezicht te Haarlem, 1902-2005, inv.nr. 34.4 Staten van de rapporten van aangevraagde Hinderwetvergunningen, 1910-1919. Nr. 10, D.W.J. de Rijk, Emmakade 5, id. [uitbr.] pijpenbakkerij en emailleerderij, 6-2-1918.
- 99 NHA, Toegangsnr. 2295, inv.nr. 10388. Gemeente Haarlem, Bouw- en Woningtoezicht. No. 9 H., uitbreiding Emmakade 5, 19-2-1918.
- 100 NHA, Toegangsnr. 2295 Gemeentebestuur Haarlem 1813-1957, inv.nr. 677, Verslagen over de toestand van de gemeente uitgebracht door burgemeester en wethouders aan de raad, 1918. Volgnr. 12, 7 mei 1918.
p.32-33: Staat van de in 1918 door Burgemeester en Wethouders verleende vergunningen naar de Hinderwet.
- 101 Porselein en Aardewerkfabriek De Rijk & Delcourt, Judith Leysterstraat hoek Kleverlaan. Plaatsing voor eenige flinke, energieke Jongens ter opleiding in 't vak, met goede vooruizichten. Aanm. in persoon aan de fabr., tusschen 12-2 uren 's avonds na 7 uur, Koudenhorn 72 zwart. Haarlems Dagblad, 19-3-1918. Een maand eerder stond in een aanvraag als adres nog Koudenhorn 74 vermeld. Kunnen nog geplaatst worden: eenige nette jongens en meisjes. Porselein- en Aardewerkfabriek DeRijk & Delcourt, Judith Leysterstraat nr. 35. Haarlems Dagblad 25-6-1918.
- 102 NHA, Toegangsnr 2295 Gemeentebestuur Haarlem 1813-1957, inv.nr. 678, Verslagen over de toestand van de gemeente uitgebracht door burgemeester en wethouders aan de raad, 1919. Haarlems Dagblad, 17-7-1918.
- 103 NHA, Bevolkingsregister Haarlem 1900- 1924, fiche 1354.
- 104 Openbare verkoop. Notaris P.F. de Bordes te Haarlem is voornemens op zaterdag 11 januari 1919 's nam. Na 5 ½ uur, in “T Notarishuis” te Haarlem aan de Bilderdijkstraat No. 1, publiek te verkoopen: Een gebouw, thans ingerigd voor fabriek, en erf aan de Judith Leysterstraat 35, te Haarlem, groot 1 are 6 centiare. Aanvaarding bij de betaling voor of op 22 februari 1919 Bezichtiging dinsdags en donderdags en op den verkoopdag 's nam. van 2-4 uur. Inlichtingen verkrijgbaar ten kantore van genoemden notaris, Ged. Oude Gracht 108. Haarlems Dagblad, 28-12-1918.
- 106 Veiling. In het Notarishuis werden geveild: Een gebouw, waarin het laatst is uitgeoefend een Pijpenbakkerij aan de Judith Leysterstraat No. 35, H.C. v.d. Stadt qq f 3860. Haarlems Dagblad, 14-1-1919.
- 107 Openbare verkoop te Haarlem op woensdag 12 februari 1919, des namiddags te 2 uur, ten overstaan van den Deurwaarder Louis A. Glaser in het perceel Judith Leysterstraat hoek Kleverlaan, van diverse goederen benodigd voor pijpenbakkerij, als gips, steenvormen voor pijpen, partijtje onafgewerkt pijpen, eenig houtwerk en hetgeen meer ten verkoop zal worden aangeboden. Te zien op den verkoopdag van af 's middags 12 uur. Haarlems Dagblad, 8-2-1919.
- 108 Leidsche Courant, 18-10-1923.
- 109 Leidsche Courant, 05-07-1918, p.4 en 01-04-1920, p.7.
- 110 Erfgoed Leiden, BS Huwelijk Leiden, Archief van de ambtenaar van de burgerlijke stand, 1816-1928, Deel 4919, archief 0516, inventarisnr. 4919, aktenummer 481, 1-10-1923.
- 111 Erfgoed Leiden, BS Geboorte Leiden, Archief van de ambtenaar van de burgerlijke stand, 1816-1928, Deel 4772, archief 0516, inventarisnr. 4772, aktenummer 849, 14 juni 1906.
- 112 Erfgoed Leiden, BS Geboorte Leiden, Archief van de ambtenaar van de burgerlijke stand, 1816-1928, Deel 4768, archief 0516, inventarisnr. 4768, aktenummer 247, 18 februari 1903 en Deel 5025, archief 0516, inventarisnr. 5025, aktenummer 594, 7 augustus 1904. Haar in 1903 geboren zusje met dezelfde naam was na 17 maanden overleden.
- 113 Erfgoed Leiden, BS Overlijden Leiden, archief 1005, inventarisnr. 133, aktenummer 1710, 25 oktober 1945. Opmerkelijk is dat zijn moeder in deze akte Johanna Hendriette Maria Verbooy wordt genoemd. In 1945 werd De Rijk weer fabrikant genoemd maar het is niet bekend van welk bedrijf.
- 114 Van der Lingen, 2017, p. 216.
- 115 Deze firma was eigenaar van de merken M gekroond, AVB, LB ongekroond, melkmeid en BS ongekroond.
- 116 Kompier, 1980, p. 4-5.
- 117 Van Es-Wagner, 2010, p.23-4. Hoewel Sibbes pas op 29-01-1914 vergunning kreeg voor de pijpenfabriek in de Van Manderslostraat en op 31-12-1914 voor de Prins Hendrikstraat bestaat er toch een mogelijkheid dat het jaar van bezoek klopt aangezien hij al in februari 1913 genoemd wordt in zijn pijpenfabriek die mogelijk al eerder met productie was begonnen. Zie het hoofdstuk aldaar.
- 118 Van Es-Wagner, 2010, p.23-4.
- 119 De in dit artikel gebruikte gegevens m.b.t. de familie Sibbes is afkomstig uit de ongepubliceerde ‘Genealogie van de familie Sibbes’. Met vriendelijke dank aan J.D. Sibbes te Gouda.
- 120 SAMH, toegangsnr. 310 Archief Zenith (Van der Want), inv. nr. 19a t/m 25, loonboeken 1914-1935. Met een salaris van f 50 per week is hij de hoogst betaalde werknemer. Hij vervaardigd zowel doorrokers als plateel. In 1936 begint hij zijn eigen aardewerkfabriek Unicum.
- 121 NA, Kantongerecht Gouda, toegangsnr. 3.03.71, inv.nr. 1086.
- 122 Bijbehoorlijk onderteekende en geregistreerde onderhandse akte is tusschen Pieter Cornelis Ouwehand, koopman, wonende te Rotterdam, en Otto Adrianus van der Want, koopman, wonende te Gouda, aangegaan eene vennootschap van koophandel onder den naam: Geëmailleerde Pijpenfabriek “Neerlandia”, Ouwehand en van der Want, gevestigd te Gouda. De vennootschap heeft ten doel het fabriceren van en handel drijven in geëmailleerde pijpen en alles wat daarmede in den ruimsten zin verband houdt. De vennootschap wordt aangegaan voor den tijd van 5 jaar en geacht ingegaan te zijn 1 Mei 1914, eindigende 30 April 1919. Na afloop daarvan wordt de vennootschap telkens voor twee jaren voortgezet, behoudens schriftelijke opzegging door een der contractanten uiterlijk drie maanden voor het verstrijken der eerste 5 jaren of van een der tweejaarlijksche termijnen. Voor alle handelingen de vennootschap betreffende, geen uitgezonderd, is de handteekening der beide vennoten vereischt. Rotterdam/Gouda, 15 Juni 1914. Namens Partijen, Mr. J.G. Schürmann, Advocaat, Wijnhaven 48a, Rotterdam. Nederlandsche staatcourant, 17-6-1914.
- 123 Nationaal Archief Den Haag. Nederlandse Merkdossiers, toegangsnr. 2.06.092, inv.nr. 3747, dossiernr. 33509, 12-11-1914.
- 124 Deze brief van O.A. van der Want P.J. Zn aan P.C. Ouwehand te Rotterdam is niet compleet en lijkt te dateren van 8 maart 1915. Dit briefgedeelte is opgenomen in Van Es-Wagner, 2010, p. 26.
- 125 Goudsche Courant, 19 juli 1913.
- 126 Het bedrijf van P.C. Ouwehand (1861-1952) stond volgens het Algemeen adresboek der Gemeente Rotterdam tot 1916 aan

- het Haringvliet 47. Alleen in 1916 noemt hij zich fabrikant en grossier. Zijn vader Cornelis Willem (1834-1917) was sigarenfabrikant en zijn broer Cornelis Willem (1857-1939) reiziger, evenals twee van diens kinderen. (<http://members.casema.nl/niek.ouwehand.htm>) Een van hen, Pieter Cornelis (1897-1969) werkte bij de pijpen- en aardewerkfabrikant Goedewaagen in Gouda (Duco, 1999, p. 153).
- 127 Naar wij vernemen zal door de heeren P.C. Ouwehand van Rotterdam en O.A. van der Want alhier, hier ter stede een nieuwe fabriek worden opgericht voor de fabricage van Goudsche en geëmailleerde pijpen. De fabriek zal worden gevestigd in een daarvoor gehuurd perceel aan de Lage Gouwe. Goudsche Courant, 3 juni 1914.
- 128 Goudsche Courant, 12 juni 1914.
- 129 Deze brief van O.A. van der Want P.J. Zn aan P.C. Ouwehand te Rotterdam is niet compleet en lijkt te dateren van 8 maart 1915. Dit briefgedeelte is opgenomen in Van Es-Wagner, 2010, p. 26.
- 130 In deze cao uit 1914 (tussen P. van der Want Gzn en de Nederlandsche Vereniging van glas- en aardewerkers) werden salarissen vastgesteld van f 1,75 per dag (weekloon f 10,50) voor een gehuwd persoon, f 1,25 per dag (weekloon f 7,50) voor een ongehuwd persoon en f 0,50 per dag (weekloon f 4,50) voor een jongen (Tymstra, 1999, p. 1090).
- 131 SAHM, Toegangsnummer 346 Archief van de commissaris van politie (gemeentepolitie) te Gouda. Pol. 27: 1915.
- 132 SAHM, Toegangsnummer 468, inventarisnr. 2762. Gouda, Lage Gouwe 146, Kadastraalnummer B 2395 (oud: B 1726). Bouw ovenhuis. Tekening (blauwdruk). (oud adres: Gouwe 140).
- 133 Nieuwe Rotterdamsche Courant, 15-2- 1916, Rotterdamsch Nieuwsblad, 16-2-1916 en Goudsche Courant, 17-2-1916.
- 134 Rotterdamsch Nieuwsblad, 24-03-1916.
- 135 Rotterdamsche Courant, 29 maart 1916.
- 136 SAMH, Gouda bevolkingsreg. 1900-1920, f. 195. Hij is als enig kind in Jemapps bij Mons in België geboren. De overige kinderen zijn in Maastricht geboren. Hij was voor 1915 getrouwd met Christina Agnes Zinkhaan (geb. Rotterdam 08-11-1887).
- 137 L. de Jong, D. Bode en A. Verschuuren. Egbert Estié en de Porcelainfabriek De Kroon, Noordwijk 1906-1910. Zwolle, 2004, p.87.
- 138 SAMH, Gouda bevolkingsreg. 1900-1920, f.195, 07-12-1911.
- 139 Goudsche Courant, 24-5-1913.
- 140 Die dagen eerder werd de zoon van Arthur Hubert Stijns geboren. Op 23 november 1916 vertrok hij met zijn gezin naar de Oranjeboomstraat 337a te Rotterdam om vervolgens op 8 april 1917 weer terug te keren in Gouda. Stadsarchief Rotterdam, 494-03 Archief van de Gemeentesecretarie Rotterdam, Bevolkingsboekhouding van Rotterdam, inventarisnr. 851-465, p. 499856 en SAMH, Gouda bevolkingsreg. 1900-1920, f.226.
- 141 Correspondentieboek Trumm-Bergmans (1915-1916) , p. 201, 30 November 1915. Zie <http://www.tabakspijp.nl/archief/trumm-bergmans/> (Collectie Familie Bergmans, Weert).
- 142 Bij onder de hand geteekende akte is met onderling goedvinden de tusschen de heeren Pieter Cornelis Ouwehand, koopman, thans wonende te Apeldoorn, en Otto Adrianus van der Want, koopman, wonende te Gouda, in Mei 1914 aangegane vennootschap onder de firma Geëmailleerde Pijpenfabriek "Neerlandia", Ouwehand en van der Want, gevestigd te Gouda, en ten doel hebbende het fabriceren van en handel drijven in geëmailleerde pijpen en alles wat daarmede in den ruimsten zin verband houdt, met onderling goedvinden ontbonden met ingang van 10 Februari 1917. Mr. C.F.A. Hoogeweegen, Advocaat. Nederlandsche Staatscourant, 10-3-1917.
- 143 SAMH, Toegangsnummer 310 Archief van de BV Plateelbakkerij en Pijpenfabrieken Zenith v/h Fa. P.J. van der Want Azn te Gouda, 1914-1986, inventaris. nr. 19a, loonboek 1914-1918.
- 144 Alf en a/d Rijn. Naar wij vernemen zal hier door de firma C. de Rijk en Zoon te Amsterdam in combinatie met den heer W.J. Sibbes alhier een pijpenfabriek worden opgericht. Goudsche Courant, 4 juli 1914.
- 145 SAMH, Toegangsnummer 310 Archief van de BV Plateelbakkerij en Pijpenfabrieken Zenith v/h Fa. P.J. van der Want Azn te Gouda. Inventarisnr. 19a t/m 25, loonboeken 1914-1935. In 1936 begon hij zijn eigen aardewerkfabriek Unicum.
- 146 NA, Nederlandse Merkdossiers, toegangsnummer 2.06.092, inv.nr. 3747, dossiernr. 33509, 12-11-1914.
- 147 Walraven, 2015, p. 87. Franciscus van Katwijk (1893-1953), werkte in ieder geval in de periode 1917-1923 bij Ivora maar mogelijk al eerder.
- 148 SAMH, ac 310, Archief Zenith (Van der Want), inv. nr. 78, Balansbescheiden 1917.
- 149 Nederlandsche Staatscourant, 10-3-1917.
- 150 NA, Ministerie van Justitie: Centraal Archief Vennootschappen, NV-dossiers, toegangsnummer 2.09.46, inv.nr. 18.421 (11-10-1916). Pieter Cornelis Ouwehand en zijn zoons Cornelis Willem Ouwehand (Rotterdam 1884-1969), Ferdinand Simon Ouwehand (Rotterdam 1886-1968) en Pieter Cornelis Ouwehand (Rotterdam 1890-?). Het bedrijf is een voortzetting van de in 1884 opgerichte grossierderij.
- 151 SAMH, Toegangsnummer 310 Archief van de BV Plateelbakkerij en Pijpenfabrieken Zenith v/h Fa. P.J. van der Want Azn te Gouda, 1914-1986, inventaris. nr. 410, 1 november 1915.
- 152 SAMH, Toegangsnummer 310 Archief van de BV Plateelbakkerij en Pijpenfabrieken Zenith v/h Fa. P.J. van der Want Azn te Gouda, 1914-1986, inventaris. nr. 451, 27 maart 1916 (ingående per 1 januari 1916).
- 153 Amsterdam Pipe Museum, Winkelkaart met prijzen van kleipijpen (Collectienummer APM 10.035a, Prijslijst van kleipijpen (Collectienummer APM 10.035b) en Circulaire met mededeling van prijsverhoging van kleipijpen (Collectienummer APM 10.035c).
- 154 SAHM, ac 285, plaatsnr. 11, Archief Stedelijke Musea, Brief Aart van der Want aan de Commissie van het Stedelijk Museum te Gouda, 11 april 1917 (met dank aan Barbara Walraven).
- 155 Akte gedeponereerd bij de griffier bij het Kantongerecht te Gouda op 19 april 1918 (afkomstig uit het archief van Barbara Walraven). De akte werd op 8 maart 1918 verleden voor notaris N.F. Cambier van Nooten in Gouda (SAMH, ac 44).
- 156 Ibid.
- 157 SAHM, Toegangsnummer 0468, inventarisnummer 3086. Kadastraalnummer E 2595.
- 158 Goudsche Courant, zaterdag 7 juni 1919.
- 159 Toegangsnummer 0468, inventarisnummer 3363.
- 160 Deze informatie is afkomstig uit het privé archief van Barbara Walraven. De bron hiervan is onbekend en kon daarom niet geverifieerd worden. Waarschijnlijk berust deze informatie in het Nationaal Archief in Den Haag, Bureau voor de Industriële Eigendom: Nederlandse Merkdossiers, toegangsnummer 2.06.092.
- 161 Willems (red.), 1985, afb. 7.
- 162 Zie noot 163.
- 163 SAMH, Gouda bevolkingsregister 1900-1920, f. 409. Het adres was Snoystraat 69. Zijn beroep in Alphen, pijpenmaker, was hier kennelijk abusievelijk ingevuld en doorgehaald.
- 164 SAMH, ac 468, Archief BWT 1917/57, Plan voor een ovenhuis achter perceel Gouwe 140 door de firma C. de Rijk & Zoon, grossiers en fabrikanten te Amsterdam. Kadaster Sectie B 1726, 31-07-1917.
- 165 SAMH, ac 56, Secretarie-archief 1816-1920, inv.nr. 1029, Uitbreiding pijpenfabriek Gouwe 140 door de Fa. C. de Rijk & Zoon te Amsterdam. Kadaster Sectie B 1726, 31-07-1917.
- 166 Walraven 2015, p. 20. Zie ook Goudsche Courant, 18 april 1914: 'Plateelbakkerij firma P. van der Want Gzn. Sinds eenige weken is door de firma P. van der Want Gzn aan hare pijpenfabrieken aan de Kuiperstraat alhier, een nieuwe afdeling verbonden, welke zich uitsluitend bezig houdt met de fabricage

- van plateelwerk. [etc.].]
- 167 Walraven, 2015, p.25 en SAMH, ac 44, inv. nr. 622, Notariële archieven Gouda, 1843-1935, Kandidaat-notaris Jan van Kranenburg, plaatsvervanger voor Notaris N.F. Cambier van Nooten, 28 november 1917 (Arbeidsovereenkomst en volmacht van De Rijk aan zijn lasthebber Maarten de Koster). Met vriendelijk dank aan Barbara Walraven.
- 168 Walraven, 2015, p.25.
- 169 NA, Ministerie van Economische Zaken: Bureau voor de Industriële Eigendom: Nederlandse Merkdossiers, 1881-1973 (1981), toegangsnr. 2.06.092, inv.nr. 30.330 (04-11-1912).
- 170 In een interview uit 1925 met de toenmalige directeur verteld die dat de letters RK de eerste en laatste letter van de firmaaam verbeelden.
- 171 De Sigarenwinkelier, 10 november 1917.
- 172 De Sigarenwinkelier, 17 november 1917.
- 173 De Sigarenwinkelier, 10 november 1917.
- 174 Onder andere in Het Volk, 01-12-1917, Leeuwarder Courant, 03-12-1917 en Het Centrum, 04-12-1917 en waren speciaal bedoeld voor de komende St.Nicolaas.
- 175 Van der Lingen, 2017, p. 201-218.
- 176 De Sigarenwinkelier, 21 december 1918.
- 177 De Sigarenwinkelier, 28 september 1918.
- 178 Leidsch Dagblad, 02-09-1921. De Jantjes is een muziektoneelstuk van Herman Bouber, met liedjes van Louis Davids en Margie Morris. Deze klassieker in de amusementswereld werd eerst in 1920 opgevoerd. De driehonderdste voorstelling was op 2 mei 1921. (Wikipedia)
- 179 Tijmstra 2011, p. 2443.
- 180 Walraven, 2015, p.25.
- 181 Walraven, 2015, p.95.
- 182 De in 1845 gereed gekomen Beurs van Zoicher aan de Dam werd in 1903 gesloopt. Omstreeks 1910 kwam hier een tijdelijk onderkomen van De Bijenkorf, dat tussen 1912-1915 plaats maakte voor het huidige warenhuis. Afbeelding aangetroffen op internet. Modelnummer en signatuur zijn niet bekend, evenals de huidige verblijfplaats. Met dank aan Barbara Walraven.
- 183 Modellenboek Kunstaardewerfabriek "IVORA", Plateelbakkerij "IVORA" Firma P. van der Want Gzn, Gouda, oktober 1926, p. 39, nr. 410. Met dank aan Barbara Walraven.
- 184 Collectie Barbara Walraven.
- 185 Affichecatalogus Koninklijke Goedewaagen Gouda 1922-1930, modelnummer 661, lengte 13,5 cm. Amsterdam Pipe Museum, Collectienummer APM 21.242.
- 186 Deze vaas werd in oktober 2018 op Marktplaats gesignaleerd.
- 187 W. Spijker, Erka, nog geen eureka, De Viersprong 24e jrg, nr. 93, 2007, p.110-111.
- 188 Johannes Cornelis (Jan) van Ham (Gouda 1892 - Utrecht 1989) was pottenbakker, naturalistisch/realistisch schilder en tekenaar. Als signatuur gebruikte hij in deze periode het JvH monogram en Janv.Ham voluit. Hij werkte o.a. als freelancer bij de Kunstaardewerfabriek St. Lukas, Maarssen (1912-1920), Zenith (1917-1918) en het atelier van Chris Lanooy in Gouda (1910-1912) (<http://www.kunstbus.nl/design/jan+van+ham.html>).
- 189 SAMH, Gouda bevolkingsregister 1900-1920, f.409. Johannes Cornelis van Ham (geb. Gouda 04-03-1892) woonde daarvoor op de Turfmarkt 66 en vertrok later naar de Peperstraat 64.
- 190 Simon Brandse trad op 13 september 1919 samen met zijn broer Dirk in dienst van Zenith waar hij na ruim een maand al weer stopte (SAMH, ac 310 Archief Zenith (Van der Want), inv.nr. 19a t/m 25, loonboeken 1914-1930. Simon staat van 13-09-1919 t/m 22-10-1919 in de loonboeken. Dirk Brandsen bleef tot begin jaren dertig in dienst bij Zenith.)
- 191 Walraven, 2015, p. 94.
- 192 Nationaal Archief Den Haag, Ministerie van Economische Zaken: Bureau voor de Industriële Eigendom: Nederlandse Merkdossiers, toegangsnr. 2.06.092, inv.nr. 29.979 (RK Premier,

21-8-1912). Het merk 'Erka' werd op 4 november 1912 ingeschreven (nr. 30.330).

- 193 Dit rookstel was in 2015 te zien op de tentoonstelling 'De 20ste eeuw. Keramiek als spiegel van de tijd' in het Keramiekmuseum Princessehof Leeuwarden.
- 194 NA, Nederlandse Merkdossiers, toegangsnr. 2.06.092, inv.nr. 116, dossiernr. 30.320.

Literatuur :

- Duco, D.H., 1999. *Koninklijke Goedewaagen (1779-1982). Een veelzijdig ceramisch bedrijf*. Leiden.
- Duuren, L. van, 1996. 'De nadagen van de Goudse pijpenijverheid (1905-1930)', *PKN* 18 (72), p. 785-792.
- Engelen, J. 2006, *Pijpenfabriek Trumm-Bergmans Weert*. Sittard.
- Es-Wagner, H., 2010. *De vondst van het wapenschildje*. Eigen uitgave.
- Groot, G. de, 2001. *Fabricage van verschillen: mannenwerk, vrouwenwerk in de Nederlandse industrie (1850-1940)*. Eigen uitgave.
- Kleijweg, A., 2011. 'Gered van de vuilcontainer'. *PKN* 33(131), p. 2337-2341.
- Kompier, F.J., 1980, 'Het pijpenmakersgeslacht Van der Want (II)'. *PKN* 3(10), p. 2-11.
- Lingen, B. van der, 2002, 'Pijpenfabriek "Erka" te Alphen aan den Rijn'. *PKN* 25 (97), p. 1415-1423.
- Lingen, B. van der, 2002, 'Erka, de laatste tabakspijpenfabriek van Alphen aan den Rijn', *De Viersprong* 19 (72), p.75-80.
- Lingen, B. van der, 2007, 'Aanvullende gegevens over de pijpenfabriek Erka', *De Viersprong* 24 (93), p.111.
- Lingen, B. van der, 2011, 'Erka en Neerlandia: Pijpen- en plateelfabricage als nevenactiviteit van grossiers in rookartikelen'. *Jaarboek Stichting Nederlandse Tabakshistorie*, p.53-66.
- Lingen, B. van der, 2017. De firma C. de Rijk & Zoon, groothandel in rokersbenodigdheden te Amsterdam. *Jaarboek 2017, PKN Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen*, p.201-218.
- Meulen, J. van der, 1986. *De 'Gouwenaars' van Alphen aan den Rijn*. Alphen aan den Rijn.
- Salari, W., 2015. *Gouds plateel. De opkomst en teloorgang van de Goudse plateelfabrieken*. Museum Gouda. Gouda.
- Stam, R. 2016. Gubbels. 'From retail to the production of iconic pipes'. *Journal of the Académie Internationale de la Pipe (JAIP)* 9, p. 155-166.
- Spijker, W., 2007. 'Erka, nog geen eureka'. *De Viersprong* 24 (93), p.110-111.
- Thunnissen, C. en R. Sperna Weiland, 2005. *Gerrit de Blanken (1894-1961) pottenbakker uit Leiderdorp, virtueuze eenvoud*. Leiderdorp.
- Tymstra, F., 1999, 'Ivora-werken, Fa. P. van der Want Gz. *PKN* 21 (84), p.1086-1095.
- Tymstra, F., 2011, 'Doorroker "De Jantjes"'. *PKN* 34 (134), p.2443.
- Walraven, B., 2015, Plateelbakkerij Ivora. Firma P. van der Want Gzn. te Gouda (1914-1965). *Vormen uit Vuur* (Uitgave van de Nederlandse vereniging van vrienden van keramiek en glas) 227 (1).
- Most, E. van der, 1994. Plateelbakkerijen in Alphen aan den Rijn. *De Viersprong*, 11(38), p.16-19.
- Most, E. van der, 1995. De aardewerk- en plateelfabriek 'Rijnland'. *De Viersprong*, 12(45), p.116-119.

Pagina rechts: Tabakspot, 'St. Nicolaaskerk Amsterdam', modelnummer 522/15, signatuur P, Erka Holland, hoogte 10,7 cm, 1917-1918. Collectie Barbara Walraven, foto auteur.

NICOLAASKERK · AMS

English summaries

Opmerkelijke vondsten. Een vroege tabakspijp van hout en tin in de vorm van een scheepje en een hand gevormde vis / Remarkable finds: an early wooden and pewter tobacco pipe in the shape of a ship and a hand modelled fish

Bert van der Lingen

At regular intervals remarkable pipes are found that differ from conventional examples in terms of their shape, decoration, production method or function. In this paper two unusual pipes are presented - an early pipe made of wood and pewter in the shape of a ship and a hand modelled pipe in the form of a fish. The first pipe dates from the period 1600-1620 and is the third example known so far. The fish pipe probably dates from the early to mid-19th century.

Nieuw licht op de kleipijpenindustrie in Schoonhoven / New Insight into the claypipe industry in Schoonhoven

Ewout Korpershoek

This article describes an excavated group of 18th century clay pipe fragments from the city of Schoonhoven which has triggered renewed research into the history of this industry. Remarkable finds include a number of pipes with different makers marks which all show a typical red colored contamination in the clay from which these pipes were made. It also includes a large group of non-decorated polished pipes and some nicely decorated pipes which would typically be attributed to Gouda makers, but which were clearly made in the city of Schoonhoven. Some of these show the same red clay contamination as mentioned above.

The research also brought to light two previously unknown pipe makers, and is expected to shortly turn up more new information about Schoonhoven's clay pipe industry.

Kleipijpen uit een afvalkuil aan de Veemarktstraat 58 te Breda. Drie pijpenmakers op één locatie / Clay pipes from a waste pit at Veemarktstraat 58, Breda. Three pipe makers in one location

Johan Hesemans (with cooperation of Henk van Sasse van Ysselt)

In 2015/2016 archaeological research was conducted at the 'Gasthuyspoort' site in Breda. Part of the area was located in the former back yard of Veemarktstraat 58 where pipe maker Christiaan Damman was living and working in the 17th century. During the excavations mainly pipe makers waste was found but no remains of a kiln. Most of the waste was from Damman's workshop but interestingly some other waste came from workshops of the pipe makers Daniel Peyl and Samuel Broen. This is the second time that waste from these three pipe makers was found together. Broen had probably the only pipe kiln in Breda and most likely there was some sort of cooperation or partnership between these three pipe makers concerning the firing of their pipes in Broen's kiln.

Bedrijfsafval van een pijpenbakker uit Alphen aan den Rijn. Fragmenten van kleipijpen, pijpenpotten en klein gereedschap gevonden aan de Gouwsluisseweg / Waste from a pipe kiln in Alphen aan den Rijn. Fragments of clay tobacco pipes, saggars and small tools found along the Gouwsluisseweg.

Bert van der Lingen

At the end of the Gouwsluisseweg in Alphen aan den Rijn there used to be a drawbridge over the Old Rhine, until a new road was built in 1938. Part of the foundation of the bridge was still visible but removed in 2015 in order to make a new bank wall in the river. In the removed debris and soil more than 300 fragments of clay tobacco pipes and fragments of saggars and other small tools were found. Most likely this material was dumped here to reinforce the foundation of the entrance to the bridge. In the 1980s pipe makers waste was found in Alphen that contained almost exclusively higher quality export pipes. The waste from the Gouwsluisseweg consists of better quality pipes as well as coarse pipes for the local and regional market. The latter were not found before as waste and could therefore not be recognized with certainty as products from Alphen aan den Rijn.

Doorrokers en plateel. C. de Rijk & Zoon, groothandel in rokersbenodigdheden te Amsterdam en de pijpen- en plateelfabrieken Erka, Lotus Holland, Etna, Neerlandia and Ivora, in Alphen aan den Rijn, Haarlem en Gouda, 1914-1920 / Slip-cast pipes and pottery. C. de Rijk & Zoon, wholesaler of smokers' necessities in Amsterdam and the pipe and pottery factories Erka, Lotus Holland, Etna, Neerlandia and Ivora in Alphen aan den Rijn, Haarlem and Gouda, 1914-1920.

Bert van der Lingen

In the early 20th century C. de Rijk & Zoon was one of the largest wholesalers of smokers' necessities in The Netherlands. They purchased glazed slip-cast pipes (so-called 'mystery' pipes) and hand painted slip-cast pipes from manufacturers in Gouda. They could not meet De Rijk's demand and in 1914 he opened his own factory (Erka, and probably Lotus Holland) in Alphen aan den Rijn. Later they opened factories in Haarlem (Etna) and Gouda (Erka). Surprisingly, the manager of the Gouda factory was the director of Ivora, a large and competing pipe and pottery manufacturer. After Erka closed by the end of 1918, Ivora made smoking sets for C. de Rijk & Zoon until circa 1920. These consisted of trays with tobacco pots, cigar and cigarette cups and ashtrays.

Vier pijpenfabrieken uit Nimy, Maisières en Mons (België) / Four pipe factories from Nimy, Maisières and Mons (Belgium)

Ruud Stam

The Belgium Borinage region, located to the west and southwest of Mons (Bergen), the capital of the Walloon province of Hainaut, was known for its coal industry. In addition there were also a large number of ceramic industries throughout Saint-Omer and Andenne producing both faience and porcelain but many companies also manufactured pipes. In Hainaut, there were in the 19th century and the beginning of the 20th century several pipe factories. A number of larger factories were located in present-day Mons, which now includes Nimy and Maisières. Pipes and production materials from four of these factories are exhibited at the Nimy Museum (Musée de Nimy, Carrefour de la céramique) and will be presented in this paper. These are Scouflaire, Nihoul, Croquet and VanGrundenberghe.

Duivels, saters en faunen van Gambier / Devils, satyrs and fauns of Gambier

Arthur van Esveld

The devil is depicted in various religions as the personification of evil in a supernatural being. Often depicted as a black angel with goat feet, horns, bat wings and a trident, many pipe manufacturers produced pipes with such images or with devilish characters. Gambier was one such manufacturer and, additionally, they made several pipes with images of other more 'innocent' figures from antiquity, but of similar appearance to the devil, such as fauns and satyrs. In this paper all Gambier pipes known to have a 'devilish' appearance are described.

Sigaren- en sigarettenpijpen van Gambier / Cigar and cigarette pipes of Gambier

Arthur van Esveld

In the first half of the 19th century French clay pipe manufacturers produced mainly traditional tobacco pipes. Cigar and cigarette pipes were rarely produced by these companies at this time and only occasionally do we see these products in catalogues. This paper shows how Gambier in the second half of the 19th century responded to the increasing popularity of the cigar and cigarette by producing cigar and cigarette pipes and adding them to their sales catalogues. The earliest Gambier catalogue which included cigar and cigarette pipes date from 1894. These rather basic shaped tubular pipes were usually made of white clay and sometimes they were enamelled.

Toen was roken nog heel gewoon. Tabakspotten uit de tweede helft van de twintigste eeuw / Then smoking was still normal. Tobacco jars from the second half of the twentieth century

Piet Smiesing

After the Second World War, when tobacco was readily available again, our country was again shrouded in smoke. It was a golden time for trade in smoking articles. For celebrations, glasses, filled with cigars and cigarettes for guests, were once more put on the table as before. In public places and in talk shows on the TV everyone was surrounded by tobacco smoke. After the decline in consumption of clay tobacco pipes, pottery and pipe factories turned their production to smokers accessories such as smoke sets, pipe racks, ashtrays and tobacco pots.

Een buitengewoon grote tabakspot uit het Westerwald / An extremely large tobacco jar from the Westerwald

Ruud Stam

In this article a very large tobacco jar from the Westerwald in Germany is described, that can contain more than eight litres tobacco. The jar was made by the firm J. W. Remy in Höhr in the period 1885-1895. It is made in Historismus style, that revived the Baroque style. Three of these jars have been discovered. They probably were in use in an association or a society for pipe smokers.

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door particuliere donateurs

